

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

BERÁN ESZTER, BERTA JUDIT,
CSABAI KRISZTINA, MÁRKUS LILLA,
MEDGYESI PATRÍCIA

Fejlődéslélektan gyakorlatok

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-342-0

Budapest, 2018.

Fejlődéslélektan gyakorlatok

Berán Eszter, Berta Judit, Csabai Krisztina, Márkus Lilla, Medgyesi Patrícia

Lektorálta: Inántszy-Pap Judit

Tartalom

Bevezető.....	6
I. MOZGÁSFEJLŐDÉS.....	8
Elméleti háttér	8
Gyakorlatok.....	13
1. Testi jellemzők megfigyelése.....	13
2. Nagymozgások vizsgálata	14
3. Finom mozgások vizsgálata óvodáskorban	16
4. Finom mozgások vizsgálata kisiskoláskorban.....	18
5. A finom motoros reakciók gyorsasága	18
6. Az irányított mozgás tökéletesedése óvodáskorban	19
7. Az irányított mozgás tökéletesedése kisiskoláskorban.....	20
8. Egyensúly vizsgálata	20
9. Testséma vizsgálata	21
10. Az emberalak képzetének alakulása.....	22
11. Lateralitás vizsgálata	22
II. ÉSZLELÉS	25
Elméleti háttér	25
Gyakorlatok.....	34
1. Testséma kialakulásának vizsgálata	34
2. Tér tájékozódás saját mozgással.....	35
3. Tér fogalmakkal kapcsolatos megértés	35
4. Vizuális percepció vizsgálata	36
5. Formamásolás és vizuo-motoros koordináció.....	36
6. Formamásolás és vizuo-motoros koordináció.....	37
7. Tér tájékozottság	38
8. Különbözőségek észlelése	38
9. Gestalt látás	39
10. Mozaik játék.....	40
11. Értelmes észlelés fejlődésének vizsgálata	40
12. Színek megnevezése.....	41
13. Akusztikus diszkrimináció vizsgálata	41
14. Események kronológiai sorrendbe állítása	42
15. Szubjektív idő észlelése.....	42
III. FIGYELEM.....	47
Elméleti háttér	47
Gyakorlatok.....	47

1. A figyelem tartóssága I.....	47
2. A figyelem tartóssága II.	48
3. A figyelem kontrollja I.	48
4. A figyelem kontrollja II.	48
5. A figyelem jellemzői játéktevékenység közben- óvodai megfigyelés	49
III/6. A figyelem jellemzői szervezett foglalkozás közben- óvodai megfigyelés.....	49
IV. EMLÉKEZET	51
Elméleti háttér	51
Gyakorlatok	52
1. Képfelismerés	52
2. Formafelismerés	52
3. Verbális számemlékezet vizsgálata	53
4. A verbális (szó) emlékezet vizsgálata	53
5. A vizuális (forma) emlékezet vizsgálata	54
6. A vizuális emlékezet (tárgy- és tárgykép) vizsgálata	54
7. Emlékezeti stratégia alkalmazása felidézés során	55
8. Nagyságbecslés emlékezet után	55
9. Hosszú távú meseemlékezet	56
V. KOGNITÍV FEJLŐDÉS	59
Elmélet	59
Gyakorlatok	62
1.A mennyiségállandóság fogalmának kialakulása	62
2.Az anyagállandóság fogalmának kialakulása.....	63
3.Az anyagállandóság fogalmának kialakítása gyakorlás útján	64
4.A térfogat állandóság fogalmának kialakulása	65
5.A térfogat-állandóság kialakulásának vizsgálata takarással	66
6.Élményvezérelt szemléleti kép vizsgálata	67
7.A fizikai kauzalitás felismerésének alakulása	68
8.Természeti jelenségek megértésének vizsgálata.....	70
10.Az egocentrizmus vizsgálata: Három hegy kísérlet	72
11.Rejtőzködő Scooby-Doo	72
12.A hamis vélekedés vizsgálata történettel.....	73
13.Hamis vélekedés vizsgálata cukorkás dobozzal	74
14.Látszat és valóság megkülönböztetése	75
15.Az összehasonlítás művelete verbálisan.....	76
16.Átvitt értelmű kifejezések megértésének vizsgálata közmondások értelmezésével	76
17.A tanulás motívumai	77

VI. BESZÉDFEJLŐDÉS.....	78
Elmélet	78
Gyakorlatok.....	81
1.Óvodás korú gyermek beszédének megfigyelése.....	81
2.A téri viszonyokat kifejező fogalmak ismeretének vizsgálata	82
3.A beszédmegértés és szóbeli reprodukálás vizsgálata.....	83
4.Mesemondás.....	85
5.Élethelyzet elmesélése.....	85
6.A szóasszociáció vizsgálata.....	86
VII. ÉRZELMI ÉS TÁRSAS KÉPESSÉGEK	90
Elméleti háttér	90
Gyakorlatok.....	97
1. Érzelem felismerés arckifejezések alapján.....	97
2. Érzelem felismerés képekről	98
3. Érzelmek felismerése smiley kártyák segítségével	98
4. Mi történhetett?	99
5. Hogy érzed magad?.....	100
6. Mutasd meg az érzéseidet!	100
7. Mit érezhet?.....	101
8. Képzelt szituációk	102
9. Érzelmi és társas képességek megfigyelése természetes élethelyzetben.....	104
10. Milyen vagy?.....	105
11. Fiús vagy lányos.....	106
12. Fiú vagy lány?	107
13. Mignon fa.....	107
14. Példakép	108
15. Mit jelent a barátság?.....	108
16. Milyen a jó barát?.....	109
17. Ki a főnök?	110
18. Helyem a csoportban.....	111
VIII. ERKÖLCSI FEJLŐDÉS	113
Elméleti háttér	113
Gyakorlatok.....	119
1. Vágyak késleltetett kielégítése	119
2. „Hamupipőke”.....	119
3. Irányított egyéni beszélgetés	120
4. Három kívánság.....	121

5. Erkölcsi vétségek megítélése.....	122
6. Erkölcsi döntés szituációkban	124
7. Eszménykép.....	125
IX. RAJZ	128
Elméleti háttér	128
Gyakorlatok.....	133
1. Szabad rajz	133
2. A szabad rajz témájának megnevezése és címadásának fejlődése	134
3. Emberalak ábrázolásának fejlődése.....	134
4. Az emberalak másolásának alakulása és az irányított megfigyelés hatása a másolásra.....	135
5. Házrajz fejlődése	137
6. Négylábú állat rajzolásának fejlődése	137
7. Interjú	137
X. JÁTÉK.....	140
Elméleti háttér	140
Gyakorlatok.....	142
1. Preferált játéktevékenységek: óvodai megfigyelés.....	142
2. Preferált játékeszközök: klinikai interjú és óvodai megfigyelés	142
3. A szerepjáték jellemzőinek megfigyelése	143
4. A szabályjáték jellemzőinek megfigyelése.....	143
Melléklet.....	145
I.3. Melléklet: Sablon kivágáshoz	145
I.4. Melléklet: Sablon kivágáshoz	146
I.6. Melléklet: Vonalvezetés minta.....	147
I.7. Melléklet: Vonalvezetés minta.....	148
II. 4. Melléklet: Alak és formaállandóság feladatlap.....	149
II. 5. Melléklet: Formamásolás feladatlap.....	150
II.6. Melléklet: Komplex formamásolás feladatlap	151
II.8.1. Melléklet: Különbségek feladatlapok 1.	152
II. 8.2. Melléklet: Különbségek feladatlapok 2.	153
II.8.3. Melléklet: Labirintus feladatlap.....	154
.....	154
II.9.1. Melléklet: Répa-gomba-alma feladatlap.....	155
II.9.2. Melléklet: Állatok feladatlap (5-6 év)	156
II.9.3. Melléklet: Nyuszi-kutya feladatlap (5-8 év).....	157
II.9.4. Melléklet: Kocka feladatlap (7-11 év).....	158
II.9.5. Melléklet: Dalmata feladatlap (7-11 év).....	159
II.10. Melléklet: Cica és madár feladatlap.....	160

II.11.1. Melléklet: Binet képek 1.....	161
II.11.2. Melléklet: Binet képek 2.....	162
II.11.3. Melléklet: Binet képek 3.....	163
II.12. Melléklet: Színkerék.....	164
II.13. Melléklet: Akusztikus diszkrimináció feladatlap.....	165
I.14. Melléklet: Idő_1; Idő_2; Idő_3 táblák.....	167
III.3. Melléklet: Figyelmi kontroll vizsgálata.....	170
IV.2. Melléklet: Geometriai formák A és B ábra.....	171
IV.5. Melléklet: Absztrakt figurákat tartalmazó ábrák.....	172
IX.4.1. Melléklet: Emberalak A.	207
IX.4.2. Melléklet: Emberalak B.	208

Bevezető

A jegyzet elsősorban a pszichológia BA képzésben résztvevő hallgatóknak készült, a Fejlődéslélektan 1. és 2. Gyakorlati tárgyak segédanyagaként, a gyakorlat során érintett témák könnyebb feldolgozásához, rendszerezéséhez. Mindemellett haszonnal forgathatják mindazon más szakos hallgatók is, akiknek tanulmányai a fejlődéslélektan gyakorlati területéhez is kapcsolódnak.

A gyakorlatok tematikájának összeállításakor több célt is figyelembe vettünk. A gyakorlati órák során a hallgatók óvodás- és kisiskolás korú gyermekekkel végeznek játékos feladatokat, mely során empirikus tapasztalatot szereznek az elméletben megtanult jelenségekről, a megfigyelés különböző helyzeteiről szereznek élményt, és a gyerekekkel való kapcsolatfelvételt is gyakorolják. Ez a hármas cél segíti részben az elméleti anyag jobb megértését és elmélyítését, részben pedig alapjául szolgálhat a gyerekekkel való későbbi munkához.

A jegyzet összesen 10 fejezetre tagolódik, melyek a fejlődéslélektan főbb területeit ölelik fel. Minden fejezetben áttekintő formában összefoglaljuk az adott témakörrel kapcsolatos elméleti háttérrel, majd olyan gyakorlatokat gyűjtöttünk össze, melyek segítségével az adott terület fejlődési sajátosságai megfigyelhetőek. Végül, szakirodalmi ajánlást kínálunk a további tájékozódáshoz. Az érintett területek a következők: mozgás (I.), észlelés (II.), figyelem (III.), emlékezet (IV.), gondolkodás (V.), beszéd (VI.), érzelmi- társas fejlődés (VII.), erkölcsi fejlődés (VIII.), rajz (IX.), játék (X.).

A témák elméleti áttekintésében az életkori övezetek megnevezésénél a Cole & Cole Fejlődéslélektan c. tankönyv által meghatározott osztályozást használjuk, mely során érintjük a serdülőkort is, viszont a gyakorlatok erre az életkori szakaszra nem térnek ki. A megfigyelések és a feladatok elvégzése és értelmezése során normatív szemléletben gondolkodunk, a cél az átlagos fejlődésmenettel való ismerkedés, és az adott életkorra jellemző fejlődéslélektani sajátosságok azonosítása. Ezért a feladatok nem teljesítményteszt, vagy szintfelmérő jellegűek, továbbá életkori átlagot nem adunk meg és nem is számítunk, ugyanígy a feladatok során nyújtott teljesítményt nem értékeljük, minősítjük. A feladatok közé részben saját, részben másoktól vett jó gyakorlatokat igyekeztünk átvenni, szerzői jogok figyelembevételével. Az elmélethez és gyakorlatokhoz tartozó szemléltető anyagok szintén részben saját magunk által készítették, részben más szerzők anyagait tartalmazzák, a pontos forrás megjelölésével. A jegyzetben érintett területek sok aspektusban kapcsolódnak egymáshoz, néhány tekintetben átfedésben lehetnek egymással, így vannak olyan gyakorlatok, melyek elvégzése több

készséget igényel, így ezek több témához is kapcsolódhatnak. A gyakorlatok leírásában vizsgálatot végző személyt „vv.”-ként, a vizsgálati személyt pedig „vsz.”-ként jelöljük.

A gyakorlatok elvégzése során a hallgatóknak azt javasoljuk, hogy az instrukcióhoz igyekezzenek szó szerint ragaszkodni, továbbá, hogy az adott gyakorlatvezető által meghatározott formában azokról pontos és részletes jegyzőkönyvet készítsenek. Főként a verbális feladatoknál a vizsgálati személy válaszainak pontos felidézéséhez javasolt hangfelvétel készítése a szülők beleegyezésével. Hangfelvétel használatkor technikai próba elvégzése ajánlott!

A jegyzet végén található mellékletek számozása témakörönként és feladatonként történik, ezek kinyomtathatóak, és digitális formában is bemutatathatóak a vizsgált gyermeknek.

Jó munkát kívánunk!

A szerzők

I. MOZGÁSFEJLŐDÉS

ELMÉLETI HÁTTÉR

Még azelőtt, hogy kapcsolatba lépnénk egy másik személlyel, szavak nélkül is számos információt meríthetünk számunkra olyan szemmel látható tulajdonságokból, mint a méretei, a testarányai, magassága, mozgásának formája. Ha pontos adatokat nem is, viszonylagos becsléseket tehetünk életkoráról, vagy eltérő fejlődés esetén elmaradásáról, de akár aktuális pszichés állapotáról is. A fejlődés során a mozgásfejlődés szoros összefüggésben áll az idegrendszeri érettséggel, harmonikus fejlődési üteme pedig több rész-képesség területén való alkalmazkodást jelezhet előre.

Malina szerint a mozgásfejlődés a mozgásminták fejlődésének a szervezet és környezet kölcsönhatásában végbemenő lépcsőzetes folyamata, melyet a gyermek genetikai potenciálja, illetve a megelőző és későbbi mozgástapasztalatok egyaránt meghatároznak (Malina, 1980; idézi Farmosi, 2011). Ezt tovább bontva, mozgásfejlődés fogalma alatt Farmosi az egyén sokrétű mozgásformáinak és mozgáskészségeinek (kúszás, mászás, járás, futás, ugrás, dobás, elkapás, ütés, rúgás) egyéni fejlődését, továbbá a kondicionális készségek (erő, gyorsaság, állóképesség), és koordinációs képességek (téri tájékozódás, mozgásállítás, ritmus, egyensúlyozás) kialakulását érti.

Egy egészséges **újszülött** a terhesség 37-38. hetében jön világra, 2500- 4000 g súllyal, és 48-60 cm hosszal. Jellegzetes testalkatára jellemző, hogy a fej a testhossz $\frac{1}{4}$ - e, végtagjai rövidek és vékonyak (Vajda, 2014). Motorikusan meglehetősen fejletlen, önálló helyzetváltoztató mozgásra képtelen, nem rendelkezik olyan veleszületett mozgásmintákkal, amik lehetővé tennék a környezetétől való függetlenségét. Mozdulásválaszai globálisak, mozgása pedig a karok és lábak rendezetlen mozgásaiból áll. Létfenntartó táplálkozási és védő reflexei, mint amilyen a nyelés, szopás, csuklás, köhögés, pislogás, azonban működőképeseek és elősegítik az alkalmazkodást. Ezek mellett még számos egymástól megkülönböztethető reflex váltható ki, melyek részben a csecsemő idegrendszeri érettségét jelzik, másrészt a később kialakuló összetettebb mozgások alapját képezik. Ilyenek többek között a tenyéri és talpi fogóreflex, Moro-reflex, szimmetrikus és aszimmetrikus tónusos nyaki reflex, Babinski reflex. Ezek egy része fennmarad, és az egész élet során kiváltható, másik részük kialszik, vagy összetettebb, tudatosan irányított mozgásformává alakul (Farmosi, 2011). Ezek részletes leírását lásd: Farmosi (2011; 49-51.o), vagy Cole és Cole (2006; 157-158. o.).

Az újszülötteknél és **csecsemőknél** további elemi mozgásminták válthatóak ki, melyek folyamatosan ismétlődő mozgássorból és nem egy mozdulattól állnak. Ilyenek az elemi kúszás,

az elemi járás és az úszóreflex (Farmosi, 2011). Az **első 3 hónapot** Winter a céltalan és nem akaratlagos mozgások szakaszaként definiálja, melyet főként az irányítatlan mozgások és reflexek töltenek ki (Winter, 1975; idézi Farmosi, 2011). A **3 hónapos kor és egy éves kor közötti** időszakban kialakulnak az első koordinált mozgások, mint a célirányos fogás, az egyenes tartás, és a helyzetváltató mozgás. A nagy mozgások közé az alapvető mozgásformákat soroljuk, melyek a test nagy izmain alapulnak, míg finom mozgáson jellemzően a test kisebb izomcsoportjainak mozgását értjük, melyek igénylik a szem és az adott végtag összehangolt működését. Bár adottak bizonyos életkori átlagok, mégis a csecsemők a mozgásfejlődésük során számottevő egyéni különbségeket mutatnak, melyek egy szélesebb életkori övezetben számolva még normálisnak tekinthetőek. A **nagy motoros készségek** fejlődését tekintve a Bayley- féle osztályozás szerint (idézi Farmosi, 2011; 58. o.) a csecsemő átlagosan 1 hónapos kora környékén képes a fejét tartani, a 2. hónap körül oldaláról a hátra tud fordulni, 2,5 hónap körül segítséggel ül, 4,5 hónap körül hátáról az oldalára fordul, 5 hónapos kora körül ülő helyzetbe húzódkodik. 8 hónapos korára megjelenik az első helyzetváltató mozgás, a kúszás, majd 9 hónapos kor körül a mászás. Ezeket megelőzően azonban a csecsemőnek integrálniuk kell testrészeik mozgását, így a mászás kialakulása több fázison megy keresztül (Cole & Cole, 2006). A csecsemő 8 hónapos kora körül egyedül felül, és segítséggel feláll. A 8. hónap végén bútorba kapaszkodva feláll, lépő mozdulatokat tesz, 9,5 hónapos korára segítséggel sétál és képes leülni. Átlagosan 11 hónapos korra egyedül áll, a 11. hónap végén egyedül megy. A járás kialakulásához azonban több készség együttes megléte szükséges, ilyenek az álló helyzetre, lábváltásra, testsúlyáthelyezésre való képesség, és az egyensúly fejlődése (Cole & Cole, 2006). A csecsemő egy éves kor körül megtanulja a labda gurítását a felnőtteket utánozva (Farmosi, 2011). A fent leírt adatok hozzávetőleges értéket mutatnak, a Bayley-féle skála szerinti pontos átlagértékeket és életkori övezeteket ismerteti (Farmosi, 2011; 58. o.). Az első életév során a **finom motoros készségek** terén a csecsemő eljut az összerendezetlen nyúlástól a tárgyak koordinált csipeszszerű megfogásáig. 2 hónapos korában még nem képes összezárni kezeit, 5 hónapos kora körül a csecsemő már érinti a tárgyakat, 7 hónapos korra már képes koordinált fogásra, azonban ekkor még nem képesek hüvelykujjukat a többi ujjával szembefordítani (Cole & Cole, 2006). Ezt követően már képesek négy ujjal a hüvelykujjukhoz tolni a tárgyat, majd az első életév végére képesek lesznek hüvelyk és mutatóujjal való fogásra, a tárgyak egyik kézből a másikba való áthelyezésére, és leejtésére- felvételére (Farmosi, 2011).

Az **első életévet követően 3 éves korig** a csecsemő elsajátítja az alapvető mozgásformákat, sokrétű és különböző mozgásminták alakulnak ki. **1 éves kortól a második életévig** a mozgás

mozzanatai még bizonytalanok lehetnek, szögletesek és esetlenül hathatnak, lassú tempó, és szűk térbeli terjedelem jellemző. A csecsemő próbálgat, kísérletezik, egyensúlyozó képessége még fejletlen. Előfordul, hogy már a járás képességének elsajátítása után is visszatér a mászáshoz. 1 és 2 éves kor között kezdetben segítséggel, kézen fogva képes már lépcsőre is fel és lemenni, a második életév végére pedig önállóan is közlekedik lépcsőn. A **második életév során** már képes átlépni kisebb tárgyakat. Erre az életkorra jellemző a játékok húzása- tolása, a gyermek megtanul tárgyakat felvenni leejtés nélkül. A finom mozgásokat tekintve már képes három, majd ötelemes tornyot építeni, papírlapra egész karját mozgatva firkálni, és a ceruzát valamelyest irányítani, kislabdát eldobni (Farmosi, 2011). **2 és 3 éves kor között** elkezdi kialakulni a jól koordinált futás, melynek előfeltételei a megfelelő láberő és a dinamikus egyensúlyozó képesség fejlődése. A harmadik életévben a csecsemők már képesek páros lábbal ugrani, és kísérletet tesznek a nekifutással történő ugrásnak, amely folyamatban a mozgásfázisok még nem folyamatosak. Segítséggel képesek már egy lábon állni, lábujjhegyen járni és labdát rúgni. A finom mozgásokat tekintve már képesek a nagyobb méretű gyöngy fűzésére, lapok egyenként történő forgatására, anyagok formázására, szétszedésére, összenyomására. A festést már könyökből indítják, megjelenik a vonalak, körök rajzolása. Megfigyelhető, hogy elkezdi ugyanazt a kezüket használni legtöbb esetben, bár egyértelmű kézdominanciáról ekkor még nem lehet beszélni (Farmosi, 2011). A harmadik életévre már gyűrűs nélkül is tudnak lapozni, képesek ollót használni, és kilötyögtetés nélkül tartani a kanalat és a poharat. Egyszerűbb ruhákat is képesek már felvenni (Cole & Cole, 2006).

Az **óvodáskorúak** testfelépítésére még jellemzőek a gyermeki jellegzetességek, a fej hossza, a törzs 1/6-a, a végtagok a törzshöz képest rövidek. 3 éves kor körül az átlagos testmagasság 90-95 cm, ami az iskoláskorra 120-130 cm-t ér el. 6-7 éves korra a testalkat is megváltozik, a váll szélesebbé válik a csípőnél, az izomzat jelentősebb fejlődésnek indul (Vajda, 2014). A mozgásfejlődésre az alapvető mozgásformák gyors tökéletesedése jellemző, így az egyre precízebbé váló mozgások lehetővé teszik azok összekapcsolódását, és mozgáskombinációk létrehozását (Winter, 1975; idézi Farmosi). A fejlődés a teljesítmény javulásában, a mozgásformák végrehajtásának minőségében és az ismert mozgások kombinációjában nyilvánul meg. Az idegrendszeri érés folyamatával jelentős ugrás következik be a mozgások és mozdulatok gyorsaságában, valamint a testmagassággal arányosan az állóképesség fejlődésében is. A motoros szabályozás, ezen belül is az egyensúlyozás fejlődése is számottevő méretet ölt. Az óvodások mozgásfejlődése, a korábban tapasztaltakhoz hasonlóan szintén nagy egyéni különbségek mentén szerveződik, mutatja ezt az is, hogy a különböző megfigyelések, osztályozási rendszerek egy-egy mozgásforma megjelenését eltérő életkorokba sorolhatják.

Vajda (2014) leírása szerint a 4. életévben a gyerekek lépcsőn felfelé már váltott lábbal mennek, egy lábon már meg tudnak állni, az 5. évben pedig már fél lábon ugrálni is tudnak. Gallai (2013) leírja, hogy az óvodások az 5. év környékén tanulnak meg biciklizni. A finom motoros képességek fejlődésében a 4. évben már képesek a ceruzát ujjuk között fogni, az iskola kezdetére pedig szabályosan fogni. Az önellátást tekintve 4 évesen már önállóan levetkőznek, majd 5 éves korra önállóan öltözködnek (Gallai, 2013).

Levine & Munsch (2016) Bayley (2005) osztályozását ismerteti, ami néhány pontban eltérhet a korábban ismertektől, azonban a könnyebb áttekinthetőség érdekében ez mégis bemutatásra kerül. Az egyes életkori jellemzőket az I.1. sz. Táblázat foglalja össze.

I.1 sz. Táblázat: A finom- és nagymotoros készségek fejlődése óvodáskorban

Életkor	Finom motoros készségek	Nagy motoros készségek
3 éves	Kockát felvesz Formákat lyukba helyez Könyvet lapoz Festőállványra fest	Egy lábon áll Hátrafele és oldalra sétál Leugrik egy lépcsőfokot Erőkifejtéssel nagyobb labdát elrúg
4 éves	Felnőttekhez hasonlóan fogja a ceruzát Pontosan lemásol egy négyzetet Hüvelykujjait szembe fordítja Vonalon belül maradva színez	Triciklizik Egyhelyben és előrefele ugrál Nagyméretű labdát pattogat Könnyedén fut
5 éves	Kést és villát megfelelően használ Befűz egy tűt és varr Pontosan lemásol egy háromszöget Kirakós játékban elemeket illeszt össze	Függőleges állásban megfogja a lábujjait 30 cm magasra felugrik Zenére ritmusosan táncol Váltott lábbal lépcsőzik
6 éves	Beköti a cipőfűzőjét Leírja a nevét Ujjhegyen fogja a ceruzát Egyenes tornyot épít kockákból	Lábat váltva ugrál Biztonságosan elkap egy labdát 6 méterre elrúg egy futball labdát Labdát dob csuklóját és ujjait használva

Forrás: Bayley (2005) idézi Levine & Munsch (2016; 256. o.)

Kisiskoláskorban számos testi és biológiai változás következik be, melyek alkalmassá tehetik a gyerekeket az iskolai oktatásban való részvételre. A fej és törzs aránya már egyre inkább közelít a felnőtt test arányaihoz, a külső megjelenésben is egyre inkább hasonlítanak a felnőttekhez. 6 éves korban megkezdődik a fogváltás, ami az idegrendszeri érettség jelzője is lehet. A teherbíró képesség is növekszik, a kisiskolás szervezete egyre ellenállóbb lesz (Vajda,

2014). Winter (1975) osztályozása alapján a kisiskoláskor a mozgástanulási képesség gyors fejlődésének szakasza, mely időszak alatt megvalósul a sportágak alapmozdulatainak elsajátítása. 9/10- 12 éves korig pedig a mozgástanulás legintenzívebb szakasza figyelhető meg. Az egyéni mozgástulajdonságok felerősödnek, és a mozgásban egyre inkább jelennek meg nemekre jellemző különbségek (Winter, 1975; idézi Farmosi, 2011).

6-7 éves kor környékén megfelelő fejlődési ütem esetén a két test-fél együttműködése következtében fejlődik a test két oldalának a megfelelő agyféltekéhez való hozzárendelődése, a lateralizáció. A jobb agyfélteke irányítja a bal test felet, a bal agyfélteke irányítja a jobb test fél szenzoros és motoros funkcióit. Ebben a folyamatban zajlik a vezető, vagy domináns test fél (lateralitás) kialakulása is. A domináns testrésznek meghatározó szerepe van az érzékelésben, reakciókban, ügyesebb, gyorsabb, hatékonyabb, mint az ellenoldali rész. A két félteke munkamegosztása nyomán így kialakul a jobb- vagy bal kezesség is. Kialakulatlan dominancia esetén megfigyelhető, hogy váltott, vagy instabil a kézhasználat, nem egyértelmű, hogy melyik kezét használja szívesebben. Keresztezett dominancia esetén az tapasztalható, hogy pl. a jobb kezét használja, de a bal szem a domináns, vagy bal kézzel ír, de a jobb lábát preferálja. A keresztezett dominancia azonban az újabb szakirodalmi áttekintések szerint nem tekinthető zavarnak (Huba, 2010; 2011). A lateralitás fogalmától nem teljesen választható el az ép testséma fogalma sem, amelyhez hozzátartozik a két test-fél különbségének az észlelése, az oldalak tudatos megkülönböztetésének képessége is. A testséma minden mozgás kiindulópontja, meghatározza azt, ahogyan a test uralja saját mozgásait, vagy leutánozza másokét (Huba, 2011). Magában foglalja a saját test észlelését, azaz a testképet, a testtel kapcsolatos érzéseket, és a testfogalmat, ami a saját testünkről való tudást jelenti (Huba, 2010). A kisiskoláskorban lezajló változások következtében a gyerekek összességében erősebbek, függetlenebbek lesznek, gyorsabban futnak, az egyensúlyi érzékük is fejlődik. Messzebbre képesek eldobni a labdát, magasabbra és távolabbra ugranak. A fiúk gyakran kicsit messzebb ugranak, gyorsabban futnak, nagyobb távolságra dobják a labdát, mint a lányok. Általánosságban tekintve a fiúk azokban a tevékenységekben teljesítenek jobban, ami erő kifejtést igényel, a lányok viszont előrébb járnak a finom motoros készségeket igénylő tevékenységekben, illetve egyensúlyozásban. Ezeket a különbségeket azonban részben magyarázzák csak a testi adottságok, a kultúra elvárásai, viselkedést formáló szerepe is megjelenhet ezekben a különbségekben (Cole & Cole, 2006).

Az I.2. sz. Táblázat ismerteti néhány tipikusan megfigyelhető változást a 6. és 10. életév mentén.

I.2 sz. Táblázat: A finom- és nagymotoros készségek fejlődése kisiskoláskorban

Életkor	Finom motoros készségek	Nagy motoros készségek
6-7 év	Másolás nélkül ír le számokat 1-9-ig (néhányat még fordítva) Leírja az nevét Megkülönbözteti a jobb és bal oldalt Írányt váltva is biztosan vezet ceruzát Kis gyöngyöket is felfűz zsinórra Ollóval többféle komplex alakot kivág	Két kézzel kap el teniszlabdát, testtől eltartva Pontosan céloz és dob Mindkét lábon 15- 20 másodpercig áll Lábujjhegyen végigsétál egy vékony vonalon Páros lábbal folyamatosan ugrál
7- 10 év	Minden betűt és számot leír (már egyiket sem fordítva) Folyóírással ügyesen ír Egy lyukakkal ellátott táblán mindkét kézzel könnyedén manipulálja és áthelyezi a szegeket Kompetensen használja az ollót	Több mint 30 másodpercig egyensúlyozik egy lábon Sarokkal lábujjat érintő haladással végigsétál egy vékony vonalon Stabil leérkezéssel ugrál egy lábon is

Forrás: Bayley (2005) idézi Levine & Munsch (2016; 256. o.)

A **korai serdülőkorban** a serdülési növekedési lökés, a testméret növekedése, testarányok átrendeződése, állóképesség javulása megváltoztatja a kialakult képességek rendszerét. Így egyfajta szerkezeti változás figyelhető meg, stagnálásokkal, és fejlődésekkel egyaránt. A **serdülőkor** folyamán az egyes motoros jellemzők egyre inkább eltolódnak az egyén motoros adottságai, sajátosságai mentén. Így egyre inkább kibontakozik és stabilizálódik a nemekre és egyénekre jellemző mozgásaktivitás és képesség rendszer (Farmosi, 2011).

A mozgásfejlődéstől és fizikai aktivitás témakörétől nem elválasztható a sporttevékenységben való részvétel, ami már akár óvodáskortól kisiskoláskoron át, felnőttkorig végigkísérheti az egyén fejlődését és életét egyaránt. A sportaktivitás nem csupán a motoros készségek fejlődésére, a fizikai jóllétre van pozitív hatással, hanem a társas, kognitív készségeket, önértékelést is javíthatja (Kail, 2015).

GYAKORLATOK

1. Testi jellemzők megfigyelése

Életkor: 3-14 év

Eszközök: mérőszalag

A vizsgálat célja: képet kapni a vsz. általános testi adottságairól

A vizsgálat menete:

I. szakasz:

A vv. spontán helyzetben megfigyeli a vsz. testarányait, az egyes testrészek egymáshoz viszonyított méretét, leírást ad a külső testi jegyeiről

Regisztrálás:

- testmagasság, testalkat, szemszín, hajszín, haj hossza, jellemző ruhaviselet
- test arányai, fej nagyságának aránya a testhez képest, végtagok aránya
- testtartás, testmozgás tempója, intenzitása, jellemző mozgásformák (sétál, fut, ugrál)

II. szakasz:

Óvodás korban: a vv. spontán helyzetben beszélgetést kezdeményez a vsz. különböző fizikai adottságairól, megméri a vsz. testmagasságát, egy cipő segítségével megnézi a lábméretet, fogváltás idején kikérdezi a kiesett fogak számát. *„Szoktátok mérni, hogy mikor milyen sokat nőttél? Van kedved megnézni, hogy most hány cm vagy? Hoztam egy mérőszalagot, gyere, állj ide a falhoz, megmérem mekkora vagy! Tudod, hogy hányas cipőt hordasz? Van kedved megmutatni nekem? Úgy látom, hogy te már olyan nagy vagy, hogy elkezdtek kiesni a fogaid! Hány tejfogad esett már ki?”*

Kisiskolás életkortól: a vv. kikérdezi a vsz-t testmagasságáról, testsúlyáról, lábméretéről, később fogainak számáról. *„Az iskolában szokott orvosi szűrés lenni? Tudod, hogy milyen magas vagy pontosan? És, hogy hány kiló? (Ha a vv. úgy ítéli meg, hogy ez a kérdés kellemetlen lehet a vsz. számára, akkor ezt a kérdést nem teszi fel.) Mekkora lábad van? Kiesett már az összes tejfogad? Hány csontfogad van már?”*

Regisztrálás:

- a vsz. által elmondottak
- a lemért adatok

Az eredmények értelmezése:

- A fizikai jellemzők összegzése,
- Az adott életkorra jellemző tulajdonságok azonosítása (pl.: alakváltás)
- Tipikus mozgásformák azonosítása, általános kép megfogalmazása a vsz. tipikus, életkorra jellemző sajátosságairól

2. Nagymozgások vizsgálata

Életkor: 3-14 év

Eszközök: kislabda, nagyobb méretű labda, mérőszalag, stopper

A vizsgálat célja: felmérni a vsz. nagy mozgásainak jellemzőit

A vizsgálat menete: A vv. különböző mozgásos helyzetekbe invitálja a vsz.-t

- 1. feladat: Labdagurítás nagyobb méretű, majd kislabdával

Instrukció:

„Gyere, gurítom a labdát, gurítsd nekem vissza!”

- 2. feladat: Labdadobás- elkapás nagyobb méretű, majd kislabdával

Instrukció:

„Gyere, dobom neked a labdát, próbáld meg elkapni, majd visszadobni nekem!”

- 3. feladat: Labdapattogtatás

Instrukció:

„Itt ez a labda, pattogtass vele 10-et, amilyen gyorsan te szeretnéd, én számolok, és szólok, mikor hagyd abba!”

- 4. feladat: Egy lábon állás tetszőleges ideig, de maximum 1 percig

Instrukció:

„Most kérlek állj egy lábon, azon a lábon, amelyiken te szeretnél! Addig állj így, ameddig tudsz! Ha eltelt egy kis idő, akkor szólok én, ha már leteheted.” Az idő letelte után: *„Most cseréld lábat, próbáld meg a másikkal is!”*

- 5. feladat: Ugrálás két, majd mindkét lábon külön, 10-10- 10 szökkenéssel

Instrukció:

„Kérlek, ugrálj mindkét lábaddal egyszerre, a kezedet tedd a csípődre! Próbáld meg egy helyben ugrálni! 10-et ugorj összesen, én számolok! Most egy lábon ugrálj, szintén számolok! Cseréld meg a lábad, most azon ugrálj, amit eddig nem használtál!”

Regisztrálás:

Az alábbi táblázat segítséget nyújt a megfigyelésben

Feladat	Megfigyelési szempontok
Labda gurítás	- megfogja-e az érkező labdát - hogyan gurítja vissza - jellemző kéztartás - testéhez érinti-e a labdát - labda útja - gurítás erőssége
Labda elkapás	- elkapja-e - hogyan kapja el - testével érinti-e a labdát - kiesik-e a kezéből
Labda dobás	- dobás iránya, alul, vagy felüldob-e - dobás erőssége - dobás távolsága

Labda pattogtatás	<ul style="list-style-type: none"> - milyen gyorsan pattogtat - elgurul-e a labda - hamarabb abbahagyja-e - egy, vagy két kézzel pattogtat-e - melyik kézzel pattogtat - vált-e kezét - pattogtatás sebessége - pattogtatás ritmusa
Egy lábon állás	<ul style="list-style-type: none"> - melyik lábán áll - másik lábbal mit csinál közben - leteszi-e a lábát - vált-e közben lábat - kezeivel mit csinál közben - testtartás, felsőtest mozgása
Páros lábon ugrálás	<ul style="list-style-type: none"> - talpon, vagy lábujjhegyen ugrál-e - egy helyben ugrál-e - kezeivel mit csinál közben - ugrálás sebessége - ugrálás ritmusa
Egy lábon ugrálás	<ul style="list-style-type: none"> - melyik lábán áll - másik lábbal mit csinál közben - leteszi-e a lábát - vált-e közben lábat - kezeivel mit csinál közben - testtartás, felsőtest mozgása

Az eredmények értelmezése:

- Leíró jellemzés készítése a regisztrált szempontok alapján
- A megfigyelt jellemzők összevetése az életkori sajátosságok szempontjából

3. Finom mozgások vizsgálata óvodáskorban

Életkor: 3-6 év

Eszközök: Lego, nagy lyukú fagyöngy, közepes vastagságú fonal, lekerekített végű vastag tű, nagy lyukú gomb, olló (lehetőség szerint jobb és bal kezes is), sablon kivágáshoz (I.3. Melléklet)

A vizsgálat célja: felmérni a vsz. finom mozgásainak jellemzőit

A vizsgálat menete:

A vv. sorban felkínálja az eszközöket a vsz.-nek

- 1. feladat: Lego építés

Instrukció:

„Hoztam neked Lego kockákat, építs belőlük, amit szeretnél!”

- 2. feladat: Masni (csomó) megkötése

Instrukció:

„Tudsz már masnit kötni? Odaadom a csuklóm, próbáld meg kötni rá egy masnit! Ha nem megy, köthetsz egy csomót is!”

- 3. feladat: Fagyöngy fűzés szabad kézzel

Instrukció:

„Hoztam ilyen nagy, fagyöngyöket, itt van fonal. Próbáld meg belőle egy rövid láncot fűzni!”

- 4. feladat: Gomb befűzés vastag tűvel

Instrukció:

„Itt ez a gomb, a fonal és a tű. Próbáld meg befűzni a gomba a fonalat! Be tudod fűzni a tűbe a fonalat? Ha nem megy, megcsinálom én!”

- 5. feladat: Olló használata

Instrukció:

„Itt vannak ezek a figurák, hoztam ollót is! Vágd ezeket körbe az ollóval!”

Regisztrálás:

Az alábbi táblázat segítséget nyújt a megfigyelésben:

Feladat	Megfigyelési szempontok
Lego építés	- melyik kezét mire használja - melyik ujjával fogja a legót - hogyan tartja az elemeket - milyen tempóban dolgozik
Masni (csomó) megkötése	- hogyan használja az ujjait - hogyan fogja a fonalat - megkötí-e a masnit - megkötí-e a csomót
Fagyöngy fűzés	- melyik kezét mire használja - hogyan tartja a gyöngyöt és a fonalat - melyik ujjait használja
Gombfűzés	- befűzi-e a fonalat a tűbe - melyik kezét mire használja - hogyan fűzi be a gombot
Olló használata	- ismeri-e az ollót - melyik kezében tartja az ollót - hogyan vágja körbe az alakot, tartja-e a formát - milyen tempóban vágja ki a formát

Az eredmények értelmezése:

- A megfigyelt szempontok alapján összefoglaló leírás adása az eszközök használatáról
- A megfigyelt eszközhasználat összevetése az életkori sajátosságok alapján

4. Finom mozgások vizsgálata kisiskoláskorban

Életkor: 7-14 év

Eszközök: apró gyöngy, kis lyukú gomb, tű, cérna, kis anyagdarab, olló, sablon kivágáshoz (I.4. Melléklet)

A vizsgálat célja: felmérni a vsz. finom mozgásainak jellemzőit

A vizsgálat menete: A vv. felkínálja az eszközöket a vsz.-nek.

- 1. feladat: Gyöngyfűzés

Instrukció:

„Itt vannak ezek a kis gyöngyök, itt tű és cérna. Próbáld meg belőle egy rövid láncot fűzni! Tudod hogy kell befűzni a tűbe a cérnát? Próbáld meg, ha nem megy, megcsinálom én!”

- 2. feladat: Tű és cérna használata gomb befűzésre és varrására

Instrukció:

„- Hoztam egy gombot, itt pedig tű és cérna. Most fűzd be ezt a gombot! Ha megy, varrd is rá erre az anyagra, próbálkozz nyugodtan!”

- 3. feladat: Olló használata

Instrukció:

„Itt vannak ezek a figurák, hoztam ollót is! Vágd ki ezeket!”

Regisztrálás:

Az alábbi táblázat segítséget nyújt a megfigyelésben:

Feladat	Megfigyelési szempontok
Gyöngyfűzés	- befűzi-e a fonalat a tűbe - melyik kezét mire használja - hogyan fűzi be a gyöngyöket - elszór-e gyöngyöket
Tű és cérna használata gomb befűzésre és varrására	- melyik kezét mire használja - hogyan használja az ujjait - befűzi-e a gombot - felvarrja-e a gombot
Olló használata	- melyik kezében tartja az ollót - hogyan vágja körbe az alakot, tartja-e a formát - milyen tempóban vágja ki a formát

Az eredmények értelmezése:

- A megfigyelt szempontok alapján összefoglaló leírás adása az eszközök használatáról
- A megfigyelt eszközhasználat összevetése az életkori sajátosságok alapján

5. A finom motoros reakciók gyorsasága (Kósáné, 1990; 17. 18. alapján)

Életkor: 4- 14 év

Eszközök: gyufásdoboz gyufákkal, vonalas lap és ceruza, könyv, stopper

A vizsgálat célja: a finom mozgások kivitelezésének és gyorsaságának vizsgálata

A vizsgálat menete:

- 1. feladat: A vv. kihelyez az asztalra egy gyufásdobozt, mellette két oldalon 10- 10 gyufaszálat

Instrukció:

„Amikor azt mondom rajta, mind a két kezdeddel a kezded melletti sorból emelj fel egy-egy gyufaszálat és tedd a dobozba! Kezdd a dobozhoz közelebb eső gyufákkal! Rajta!”

- 2. feladat: A vv. vonalas lapot ad a vsz.-nek, 10 mp-ig engedi dolgozni

Instrukció:

„Amikor azt mondom, kezdheted, a két vonal közé, amilyen gyorsan csak tudsz, húzz álló vonalakat! Szólok, hogy mikor hagyhatod abba! Kezdheted!”

- 3. feladat: A vv. könyvet helyez a vsz. elé, úgy, hogy az első lapja nyitva van. A könyv lapozására kéri a vsz-t, 15 mp után megállítja a lapozást. Közben számolja a lapozásokat. Ezt követően ellenkező kézzel való lapozásra szólít fel szintén 15 mp erejéig.

Instrukció:

„Amikor azt mondom, most, lapozd ezt a könyvet, olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak tudod! Szólok, mikor hagyhatod abba. Most!” A vv. 15 mp után leállítja a lapozást. *„Most abba hagyhatod, cseréld kezed és most a másik kezdeddel lapozz! Szólok, ha kezdheted. Most!”*

Regisztrálás:

- 1. feladat: megoldás ideje

- 2. 3. feladat: a meghúzott vonalak, lapozások száma

- mindhárom feladatnál a vsz. reakciója, kivitelezés pontossága, jellemző megnyilvánulások

- a manipulációs tevékenység jellemzése

Az eredmények értelmezése:

- A mozgásos feladatmegoldás elemzése, a mozgás kivitelezés pontossága, koordináltsága, hibázások elemzése

- 1. feladat: az 5 évesek normája 20 mp alatt 5- 5 gyufát a dobozba helyezni

- 2. feladat: a 6 évesek normája 10 mp alatt jobb kézzel minimum 12, bal kézzel minimum 10 vonal meghúzása

- 3. feladat: a 9 évesek normája 15 mp alatt 12- 12 lap átfordítása

6. Az irányított mozgás tökéletesedése óvodáskorban (Kósáné, 1990; 20. alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: vékony hegyű ceruza, I.6. Melléklet

A vizsgálat célja: felmérni a vsz. vonalvezetésének sajátosságait

A vizsgálat menete:

A vv. a vsz. elé helyezi az I.6. Mellékletet

Instrukció:

„Nézd, itt ez a házikó. Ebből a házikóból egy kacskaringós út vezet a parkba. A két vonal jelenti a járda két szélét. Juss el a házból a parkba, úgy, hogy ceruzával végigmész a járdán! De nagyon vigyázz, nehogy lelépj az útra!”

Az eredmények értelmezése:

- Ceruzahasználat jellegzetességeinek azonosítása (pl.: háromujjas ceruzahasználat, marokra fogás, kezek használatának sajátosságai)
- A vonalvezetés jellegzetességei, vonal vastagsága, erőssége, határozottsága, a keret tartása

7. Az irányított mozgás tökéletesedése kisiskoláskorban (Kósáné, 1990; 20. alapján)

Életkor: 7-14 év

Eszközök: vékony hegyű ceruza, I.7. Melléklet

A vizsgálat célja: felmérni a vsz. vonalvezetésének sajátosságait

A vizsgálat menete:

A vv. a vsz. elé helyezi az I.7. Mellékletet

Instrukció:

„Ezen a lapon egy nagyobb és egy kisebb ház található, a kettőt út köti össze. A két vonal jelenti a kerítést az út mentén. Ebből a nagyobb házból kell eljutnod a kisebb házba. Menj végig a ceruzával az úton, de nagyon vigyázz, nehogy hozzáérsz a kerítéshez, frissen van festve!”

Az eredmények értelmezése:

- Ceruzahasználat jellegzetességeinek azonosítása (pl.: háromujjas ceruzahasználat, marokra fogás, kezek használatának sajátosságai)
- A vonalvezetés jellegzetességei, vonal vastagsága, erőssége, határozottsága, a keret tartása

8. Egyensúly vizsgálata

Életkor: 3-14 év

Eszközök: színes szigetelő szalag

A vizsgálat célja: az egyensúlyozás képességének vizsgálata

A vizsgálat menete: a vsz. a család beleegyezésével egy kb. 2 m hosszú vonalat húz ki a padlóra a szigetelő szalaggal

Instrukció:

„Most egyensúlyozni fogunk, kezdjük azzal, hogy végigmész ezen a vonalon. Most próbáld meg újra, csukott szemmel! Most próbáld meg úgy, hogy lábujjhegyen mész! Végül most lépkedj nagyon piciket, úgy, hogy az egyik lábad lábujjaival mindig érinted a másik lábad sarkát! Haladj így előre!”

Regisztrálás:

- minden résznél a feladat végrehajtásának módja (lelép-e a vonalról, hogyan egyensúlyoz, mit csinál közben a kezeivel)
- testtartás, törzs mozgása a haladás közben
- a haladás tempója, egyenletessége
- tartja-e az instrukciót

Az eredmények értelmezése:

- megfigyelt szempontok alapján minőségi leírás
- az egyes változatok során tapasztalt kivitelezés összehasonlítása
- a megfigyelték összevetése az életkorra jellemző sajátosságokkal

9. Testséma vizsgálata

Életkor: 3-7 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: fő testrészek felismerése, a saját testen való tájékozódás vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. kérdéseket tesz fel a vsz.-nek.

Instrukció:

„Milyen kezes vagy?” Ha a gyermek nem tudja a választ: „Melyik kezeddal szoktál rajzolni? Melyikkel szoktál enni? Mutasd meg a füled! Most a jobb kezeddal érintsd meg az állad! Most mutasd meg a szemed! Érintsd meg a bal kezeddal a jobb vállad! Hol van a hasad? A jobb kezeddal érintsd meg a jobb térded! Most a jobb kezeddal a bal lábfejed és bal kezeddal a jobb lábfejed! Hogy hívják azt a testrészünket, amivel hallunk? Melyikkel érezzük az illatokat?”

Regisztrálás:

- a vsz. reakciói
- melyik kezével érinti milyen testrészét

Az eredmények értelmezése:

- az instrukció végrehajtásának pontossága
- az instrukció szerinti megfelelő kéz használata
- a testrészek helyes lokalizálása
- a testrészek helyes megnevezése

10. Az emberalak képzetének alakulása (Kósáné, 1999; 317. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, grafit ceruza

A vizsgálat célja: testséma vizsgálata, megfigyelni, hogy különböző feltételek között adott életkorokban milyen reprezentációkat alakítanak ki a gyerekek az emberalakról

A vizsgálat menete: a vv. A/4-es lapot helyez maga elé, és egy grafitceruzát. Radírt nem használ

I. szakasz:

Instrukció:

„Most képzeld el, hogy a Földre látogat egy tündér/ barátságos kis UFÓ/ földönkívüli, aki még soha nem látott embert, nem tudja, hogy néznek ki az emberek. Kérlek, magyarázd el neki, miből áll az ember, milye van neki, hogy néz ki?”

Regisztráció:

- a vizsgálati személy által elmondottak szó szerint

II. szakasz:

Instrukció:

„Most én rajzolok egy embert, de te fogsz nekem segíteni! Kérlek, mondd el nekem, hogy kell egy igazán élethű embert rajzolni! Hogyan csináljam, mit rajzoljak meg először?”

A vv. kövesse a vsz. által adott instrukciót.

Az eredmények értelmezése:

- Verbális megnyilvánulások jellemzése (az elhangzottak tartalma, a leírás, illetve az instrukció pontossága, egyértelmű utasítások megjelenése)
- A megjelölt testrészek sorrendje, száma, részletessége
- A saját ember rajzzal (X. téma) való összehasonlítás, részletességben, testrészek számában

11. Lateralitás vizsgálata (részben Kósáné, 1990; 20.; részben Subiranal/Leiser- Eggert alapján, idézi: Huba; 2010. 80.)

Életkor: 4-8 év

Eszközök: távcső szerű guriga, lyukas papírlap, ceruza, papír, kanál, labda, léggömb

A vizsgálat célja: a domináns kéz, szem, láb vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. először egy távcső szerű gurigát a vsz.-nek. A második tárgy egy lyukas papírlap. Ezt követően papírt és ceruzát kínál. Végül egy kanalat vesz elő. Ezt követően labdát gurít a vsz.-nek és a labda visszarúgására kéri. Végül arra kéri, hogy egy léggömbbel egyensúlyozzon.

Instrukció:

„Nézd, itt egy távcső. Odaadom neked, nézz bele! Most itt ez a lyukas papírlap. Kukucskálj át a lyukon! Itt egy ceruza, vedd el! Adok neked papírt is. Firkálj valamit a papírra, te döntöd el mit. Adok neked egy kanalat is. Csinálj úgy, mintha ennél! Most álljunk fel, gurítom neked a labdát. Rúgd nekem vissza! Adok neked egy léggömböt is, most próbáld fenntartani a levegőben az egyik lábaddal!”

Regisztrálás:

- a vsz. pontos reakciói, melyik kezével, kezeivel érinti a tárgyakat
- melyik szemével néz a távcsőbe, melyikkel néz át a lyukas papíron
- melyik kézzel nyúl a ceruza után, melyik kezét használja rajzolásra, evésre
- melyik lábával rúgja a labdát, melyikkel tartja a léggömböt

Az eredmények értelmezése:

- az instrukció végrehajtásának pontossága
- a domináns testrészek összevetése
- egyoldali, keresztezett, vagy kialakulatlan dominancia megfigyelése

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

- Cole, M., Cole, S. R. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Farmosi, I. (2011). *Mozgásfejlődés*. Budapest- Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Gallai, M. (2013). Az egészséges gyermek fejlődése. In Maródi, L. (szerk.) *Gyermekgyógyászat*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Huba, J. (2010). *A pszichomotoros fejlesztés gyakorlati kézikönyve*. Budapest: Logopédia Kiadó.
- Huba, J. (2011). *Pszichomotoros fejlődés és fejlesztés*. Budapest: Logopédia Kiadó.
- Kail, R. V. (2012). *Children and their development*. Pearson Education.
- Levine, L. E., Munsch, J. (2016) *Child Development From Infancy to Adolescence*. Sage Publications.
- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Vajda, ZS. (2014). *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest: Saxum Kiadó.

Ajánlott szakirodalom:

- Fazekasné Dr. Fenyvesi, M. (2013). *Orientációs képességek fejlesztésének módszertana*.

Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.

Király, T., Szakály, Zs. (2011). *Mozgásfejlődés és a motorikus képességek fejlesztése gyermekkorban*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

II. ÉSZLELÉS

ELMÉLETI HÁTTÉR

Észlelésnek nevezzük a fizikai világ ingereinek érzékszervek által felvett és szenzoros átalakítással feldolgozott folyamatát, melynek fő funkciója a világ megismerése, a világban való tájékozódás elősegítése (Sekuler & Blake, 2004). A fiziológiai természetű érzékelés és a pszichikai természetű észlelés következményeként alakul ki a személy külső világról alkotott belső képe, reprezentációja. Az emberi agy az érzékelt ingernek megfelelő aktivitásmintázat segítségével létrehozza az észleletet - a tárgy reprezentációját -, melynek tulajdonságai nem feltétlenül ugyanazok, mint a szimbolizált dolog tulajdonságai, így mondhatjuk, hogy az észlelés **szimbolikus tevékenység**. Az észlelés tehát az ismeretszerzés első lépése, a kognitív funkciók fejlődésének alapja, irányítja a cselekvést, formálja a viselkedést. (Sekuler & Blake, 2004).

Az észlelés fejlődésének három lényeges tényezője az **érés, a tapasztalat, és a plaszticitás**. Az agyi érés következtében bekövetkező szinaptikus és mielinizációs változások képezik az észlelési folyamatokban bekövetkező változások egy részét, mely érési folyamat pre-, és perinatális szakaszokban meghatározott sorrendben és merev módon szerveződnek. A tapasztalat hatására az agyi struktúra változhat, az agy alkalmazkodási kapacitását nevezzük plaszticitásnak. A környezeti hatás a fejlődés különböző időpontjaiban mennyiségileg és minőségileg is eltérhet (Csépe, 2005). Az észlelés fejlődését meg kell különböztetni a perceptuális tanulástól, mely folyamatban a gyakorlás vagy tapasztalatok következtében a személy megtanul olyan valamit érzékelni, melynek azonosítására korábban képtelen volt a környezethez való alkalmazkodás szolgálatában. A perceptuális tanulás jól mutatja az idegrendszeri plaszticitását, az elsődleges érzőkéreg nem csak a fejlődés szenzitív periódusaiban, hanem a felnőtt agyban is képes plasztikus változásokra az összes szenzoros szubmodalitás területén (Kozma & Kovács, 2005).

Annak ellenére, hogy az ember a fizikai világról való benyomásait leginkább vizuális információkon keresztül szerzi, a megismerési folyamatban minden érzékszervnek szerepe van. A látás óvodáskorban dominálja a megismerést, és később is jelentős szerepe van az információfeldolgozásban (Berényi & Katona, 2012). A detekciót (tárgy háttérből való kiemelését) és a diszkriminációt (tárgy elkülönítése a környezet tárgyaitól) a tárgy és a környezet által visszavert fény mennyiségének különbsége - a **kontraszt** - segíti elő, ami együtt nő a tárgy és a környezet fényerősségének a különbségével. A kontrasztok téri elrendeződése adja a tárgy formáját, melyet a **Gestalt-elvek** alapján határozhatunk meg: közelség elve,

hasonlóság elve, zártság elve és a jó folytatás elve. A színlátás képessége kiegészíti a tárgy detektálását és azonosítását. A **színélmények** összekapcsolódnak a szín leírására használt nevekkel, így megnevezhetővé válik a tárgy színe. A legtöbb kultúra egy tucatnál kevesebb eltérő színnevet határoz meg a mindennapok használatában, ugyanakkor színmintákat egymás mellé helyezve több ezer árnyalat megkülönböztetésére képes az ember. A minták egyenkénti bemutatása során a színárnyalat megnevezésének teljesítmény romlik (Goldstein, 2014). A detekción és a diszkrimináción túl szüksége van az embernek a tárgy azonosításához a mélységészlelésre és a tárgyak mozgásának észlelésére. **Mélységészlelésnek** nevezzük az észlelő téri helyzetéhez képest a tárgyak háromdimenziós elhelyezkedésének észlelési képességét, melyet a mélység statikus – takarás, méret, perspektíva -, és szemmozgásos jelzőmozzanatai szabályoznak. Mindezekon kívül a mozgás észlelése segíti még a tárgyak és események meghatározását, mely magába foglalja a saját mozgás külvilág mozgásához való viszonyításának észlelési képességét is (Sekuler & Blake, 2004).

Második legfontosabb érzékszerv a fül, ami hallási ingerek feldolgozásával segíti a környező világ tárgyainak azonosítását. A hallás segítségével meghatározhatjuk, hogy milyen tárgy, hol keltett hangot, gyakran a hanginger a látást megelőzve képes információt juttatni a környezetről, például sötétben vagy a látóterünkön kívül eső dolgokról. A hallás a beszéd fejlődésének alapja (Sekuler & Blake, 2004).

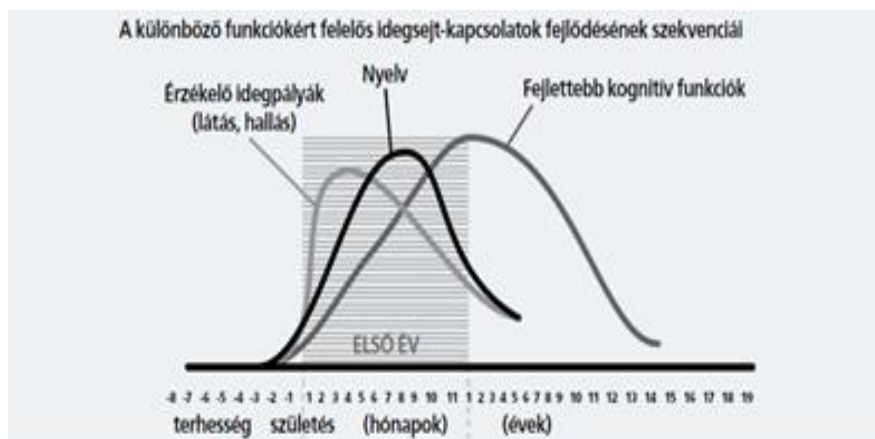
A fejlődésben és a társas kapcsolatokban meghatározó szerepet játszik a tapintás, információt nyújt a közeli tárgyak felszíni textúrájáról, alakjáról, méretéről, súlyáról, hőmérsékletéről. Az érintés meghatározó az emberi kommunikációban, egyértelmű üzenetet hordoz az érintett tárgyról, személyről. Az érintés szerepe a fejlődésben kísérletek által bizonyított, gondoljunk a Harlow-kísérletekre (Bagdy, 1977; Cole & Cole, 2006; Hámori, 2015; Mérei & V. Binét, 2006). A szaglás és ízlelés sem elhanyagolandó fejlődéslélektani szempontból, hiszen további fontos információkat közvetítenek a környezetről a személy számára. A szag észlelhetősége szabja meg, hogy viselkedésünk módosul-e bizonyos ingerek jelenlétében: édesanyák kizárólag szag alapján azonosítani tudták saját újszülöttjüket, miután a születést követően egy órát együtt töltöttek. Emellett újszülöttek is képesek anyjuk szaglás alapján történő azonosítására (Goldstein, 2014). Olyan újszülötteket, akiket a születést követően egy napig mesterséges szagoknak tettek ki, két héttel később szívesebben fordultak a korai mesterséges szag irányába, mint egy új szag irányába, ami az újszülöttek fenti képessége mögött rejtőzhet (Sekuler & Blake, 2004). Édes íz preferenciával születünk (Cole & Cole, 2006), újszülöttek meg tudják különböztetni egymástól az édes, savanyú és keserű ízeket, ugyanakkor a sós ízre nem adnak válaszreakciót (Goldstein, 2014).

Összességében elmondható, hogy az észleletek olyan információkat közvetítenek a világ tárgyairól és a környezetben bekövetkező eseményekről, melyek magasabb szintű kognitív műveletek alapját képezik.

Az észlelés fejlődése

A percepcióban bekövetkező változások nem korlátozódnak csupán az újszülött-, és kisgyermekkora, mivel az élet későbbi időszakaiban előfordulhatnak olyan strukturális érzékszervi változások, aminek hatására az észlelés vagy a teljesítmény a korábbiakhoz képest módosul. Például idős korban a szemlencse elveszíti elasztán tartalmát, aminek következménye a tárgyakra való nehézkesebb fókuszálás, a látásélesség csökkenése (Wade & Swanston, 2013). A látásélesség csökkenése következtében kialakuló teljesítmény változása módosíthatja a viselkedést, hosszabb reakcióidőt okozhat. Példánk alapján jól érthető, hogy az érzékszervek és észlelés használat közben fejlődik, vagyis funkcionalitás jellemzi.

Az emberi fejlődés során a különböző agyi területek egymással szoros összeköttetésben végzik feladatukat, az alacsonyabb rendű területek korábban érnek, az agykérgi hálózatok éretlenek, gyengén kapcsolódnak alacsonyabban fekvő területekhez, melyek a környezetből fogadnak ingereket. Az érzékleti információk elemzéséért felelős elsődleges szenzoros kéreg érése korán elkezdődik, elsőként a tapintásért felelős rostok érnek, majd az elsődleges látókéreg, ezt követi az elsődleges hallókéreg érése. A homloklebe ny csecsemőkorban kezd érni, azonban érése az egész gyermek-, és ifjúkor alatt folytatódik (Berényi & Katona, 2012).

Forrás: Szilvási (2011) 39. oldal.

A homloklebe ny minőségileg magasabb szinten hangolja össze az agyi központok aktivitását, mely által lehetővé válik, hogy a gyermek figyelme irányíthatóvá váljék,

terveket készítsen, és

tapasztalataira reflektáljon. Az agykéreg érésével párhuzamosan megváltozik az ingerület és a gátlás viszonya és aránya. Az észlelés hat éves korban differenciáltabbá és racionálisabbá válik, logikai kapcsolatok kezdik dominálni a gondolkodást, az észlelés egyre inkább függetlenedik a cselekvéstől (Mérei & V. Binét, 2006). Az iskoláskorban kialakuló új képességek háttérben áll a két agyfélteke munkamegosztásának lateralizálódása, mely az összetettebb cselekvések, magasabb szintű gondolkodási folyamatok háttérben állnak (Cole & Cole, 2006). Welsh és

munkatársai (1991) megállapítják, hogy három jellegzetes életkori szakaszra tagolható a prefrontális és frontális területekhez köthető képességek integrációja, melyek a végrehajtó funkciók fejlődéséhez vezetnek. Hatéves korban a szervezett vizuális keresés és az egyszerű feladattervezés eléri a felnőttkori szintet, majd tíz éves korban a feladat végrehajtásához szükséges információk fenntartása, a hipotézis-ellenőrzés és az impulzuskontroll is kialakul. Serdülőkor végére a komplex feladat végrehajtás tervezése is eléri a felnőttkori szintet (Varga & Páli, 2013).

Látás

Születéskor a szem a kb. 20 cm-re lát élesen, a szelencse a retina mögé fókuszálja a képet, 2 hetes és 3 hónapos kor között erős fejlődésnek indul, 4 hónapos korra a szemmozgások összerendeződnek, 6 hónapos korban megkezdődik a térlátás fejlődése, majd 2 éves korra a látásélesség megközelíti felnőttek teljesítményét, 7 éves korra pedig a térlátás képessége is eléri a felnőttek szintjét (Wade & Swanston, 2013). Óvodáskor végére a különbségérzékenység magas színvonalú, a tagolatlan látásmód helyét egyre inkább átveszi az elemző látás. Kisiskoláskorra a téri dimenziók ismerete készségi szintű, a térirányok megkülönböztetése nem okoz nehézséget. Ennek előfeltétele a saját test perceptuális sémájának kialakulása, ami 9-10 éves korra befejeződik (lásd mozgásfejlődés), amikor a különböző konstanciák is állandósulnak (nagyság, alak, szín). A binokuláris látás fejlődése 10-12 éves korban befejeződik (Országos Gyermekkegészségügyi Intézet, Szemészeti Szakmai Kollégium, Gyermekszemészek és Strabológusok Társasága, Csecsemő és Gyermekgyógyászati Szakmai Kollégium, & Védőnői Szakmai Kollégium, 2009). A vizuális észlelésen alapul a formafelismerés, a térészlelés a színfelismerés, és a rész-egész viszony felismerése.

Mintázat

Újszülöttek preferálják a mintázott alakzatokat a homogén ingerekkel szemben (Goldstein, 2014). A születést követő második napon az újszülöttek már anyjuk arcát preferálják (Goldstein, 2014), mely még két éves korban is jellemző (Bushnell, 2001). A korai arcfelismerésben kiemelkedő szerepe van a haj kontúrjának, mely a haj és a homlok közötti kontraszt jellemzőjeként az anyai arcfelismerés kulcstényezőjének bizonyul, mivel információkat szolgáltat az anya arcának fizikai jellegzetességeiről. Pascalis és munkatársai (1995) kimutatták, hogy amennyiben az anya és a kontroll vizsgálati személyek a hajvonalat eltakaró rózsaszín hajpántot viseltek, az anyai arcfelismerés megszűnt (Goldstein, 2014). Csecsemők már három hónapos korban is képesek megkülönböztetni arcokat, előnyben részesítik a női arcokat a férfiakéval szemben (Quinn, Yahr, Kuhn, Slater, & Pascalis, 2002).

A retinára vetülő kép alapján az észlelőrendszer a háttértől és egymástól elkülönülő tárgyakká szervezi a környezeti elemeket, az összetartozó egészeket egységbe rendezi, mely az alaklátás alapja. Tapasztalatok és emlékezeti folyamatok segítségével a retinára vetülő elemek sémákba rendeződnek, aminek a következményeképp a tárgyak azonosíthatóvá válnak. A formafelismerés folyamatának első lépése tehát a formaészlelés, amit a sémába helyezés követ, ezt pedig a tárgy fogalmi meghatározása követi. A formafelismerés a látási konstanciák fejlettségétől függ (Porkolábné Balogh, 2005). A 3-4 éves gyermek tekintete csapong, ennek is következménye, hogy a formafelismerés egy szempontú, szinkretikus, nem képes a részletek felismerésére és elemzésére, keveri a formákat. Ebben az életkorban csak egy kritérium mentén képes az összehasonlításra (Mérei & V. Binét, 2006). A 4-5 éves gyermek tekintete fókuszáltabb, egy összetett inger bizonyos részleteinek felismerése izoláltan megtörténik, azonban nem képes az észleletet az egészszel való összefüggés kereteiben értelmezni. Képessé válik a hasonló és különböző formák elkülönítésére, több tárgy nagyság, szín és forma szerinti elrendezésére. 6-7 éves korra a részletekre irányuló vizuális figyelem segítségével az észlelés analitikussá válik, kialakul az ún. Gestalt látás, a rész és egész összefüggéseinek helyes felismerése (Porkolábné Balogh, 2005). A megfigyelőképesség - dolgok közötti összefüggések feltárása - a megismerés legalapvetőbb eszköze. Minél fejlettebb a megfigyelőképesség, annál összetettebb kép reprezentálható a világról. Óvodás és kisiskolás korban a leképező megfigyelés a meghatározó, melynek vizsgálata történhet rajzok részleteinek megfigyeltetésével, azonosságok és különbözőségek felismertetésével, összehasonlítással (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Térészlelés, téri tájékozódás, iránykövetés

Térészlelésnek nevezzük a tárgyak helyzetének, irányának, méretének, kiterjedésének érzékelését (Sekuler & Blake, 2004). A térirányok leképezése a testséma fejlettségének függvénye, mely a szervezet és a környezet, valamint a szervezet és annak részei között fennálló térbeli relációinak ismeretén alapul, ezeknek az információknak egy funkcionális egységbe, perceptuális sémába való rendeződése. A testséma tehát a vizuális téri referenciarendszer központja, érthető, hogy a térirányok leképezése a fejlődés kezdetén a saját testen történik (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013). Ez a folyamat 4-10 életév között zajlik, legintenzívebben 5-7 év között. Ennek függvényében a kisóvodások a valódi térirányok szerinti tájékozódásra még nem képesek. Az első lépés 3-4 éves korban a domináns kéz felismerése, majd a jobb és a bal kéz segítségével a szimmetrikus testrészek megkülönböztetése. Ezt követően a mozgásos élménymaradványok és a saját test részei mellett a vizuális támpontok kapnak szerepet a

tájékozódásban. A térészlelés az alapja a **téri tájékozódásnak**, amely a térészlelés segítségével történő térbeli eligazodás, mely így érthető módon az alapvető irányok (fel, le, mellé, mögé, stb.) és térbeli viszonyítások (alatta, rajta, közötté) stabil ismeretén alapul. A tájékozódásban fontos az iránykövetés képessége, az 5 éves gyermekek iránykövetése viszonylagosan stabil (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013). Az iskolába lépő gyermeknél válik lényegessé a tárgyak, elemek viszonyainak és összefüggéseinek felismerése, ezek fogalmakban való pontos kifejezése (szélesebb, több, kisebb). A formafelismerés, az alaklátás, az alakállandóság kiegészülve a térészlelés és téri tájékozódás és iránykövetés képességeivel együtt alkotják az írás és olvasás alapfeltételeit (d – p – b) (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Betűfelismerés

A gyermekek először rajzos formaként, vizuális látványként észlelik a betűket. Egyszerű formájuk és emiatt felismerhetőségük miatt legkorábban a nyomtatott nagybetűkkel ismerkednek meg. Bizonyos betűket könnyebben megjegyezhetnek, érzelmi motiváció (saját név, anyu neve), esetleg az érdekes forma miatt (A = létra, D = pocak) (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Olvasás

A betűk felismerésétől hosszú az út az értelmező szövegértésig. Értő olvasásra az a gyermek képes, aki a szóforma mechanikus felismerésén túl érti a szavak tartalmát, a szavak összefüggéseit. Az olvasás képessége a betűfelismerő rutin, valamint a szójelentés ismeretének függvényében alakul. A forma mögötti tartalom, a gondolatok egyre mélyebb rétegeinek felfedezése motiváló tényező az olvasó gyermek számára. Óvodáskorú gyermeknél a képsorról meséltetés feladata előkészíti az olvasás képességének kialakítását. Első lépése az olvasástanulásnak a betű-hang jelrendszer megfeleltetése, következő lépése a gyakorlás során kialakuló rutin, melynek eredménye a gördülékeny szövegolvasás, amelyet az értelmező olvasás követ – ennek már velejárója a szöveg helyes tagolása, utolsó lépésként pedig a kifejező olvasás jelenik meg (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Színészlelés

Születést követően a színlátásért felelős retinális csapok sűrűsége alacsony, mérete eltér a felnőttek retinájában találhatóaktól, aminek a következménye, hogy nem nyelik el a fényt olyan hatékonyan, ahogy felnőtt korban, így a látásélesség gyenge és a színlátás szegényesebb (Goldstein, 2014). Ugyanakkor ez magyarázza azokat a kultúrközi és preverbális korú

gyermek vizsgálatából származó eredményeket, miszerint az alapszínek észlelése veleszületett. 4 hónapos gyermekeknek ugyanolyan kék-zöld kategóriájuk van, mint a felnőtteknek: elkülönítik egymástól a 450 (kék) és 510 (zöld) nanométeres hullámhosszú színeket, ugyanakkor nem különítik el a 450 (kék) és 480 (kék) nanométer hullámhosszú színeket (Sekuler & Blake, 2004). A színárnyalatok az alapszínek keveredéséből származnak. A színek perceptuális megkülönböztetésére és felismerésére tehát a 3 éves gyermek is képes, a színfelismerés fejlődésében elsőként a gyermek a dolgok nevéhez köti a színeket. Ebben az életkorban még nem alakult ki a színek lényegi fogalma, vagyis a színek szenzoros jelentésének verbalításában vannak hiányosságai, ezt tanulnia kell: minden lehet piros és minden megváltoztathatja a színét. A 4 éves fejében lassan elválik a szín fogalma az adott jelenlévő tárgytól, a piros szín jelentése adott tárgyhoz kapcsolódik. Az 5-6 éves felismeri az alapszíneket, különböző árnyalatokat, de nem biztos, hogy meg is tudja nevezni azokat. A 9-10 éves már az árnyalatokat is megnevezi (Goldstein, 2014).

Mozgás észlelése

Az olyan állóképeket, melyek mozgással járó tevékenységet ábrázolnak, a megfigyelők úgy értelmezik, mintha a képen szereplő tárgy mozgásban lenne, amit implikált mozgásnak nevezünk. A megfigyelő az ábrázolt kép alapján elővételezheti, hogy mi történt a cselekvés előtt és mi történik majd azt követően, ami reprezentációs mozzanat az észlelésben, mivel függ a megfigyelő előzetes tudásától és elvárásától.

Hangfelismerés, beszédhanghallás

A hangokat hanghullámok formájában érzékeljük (Sekuler & Blake, 2004). Az emberi beszéd hangjai egymástól akusztikailag nem különülnek el, ezért fontos a hangfelismerés, beszédhanghallás képességének kialakulása (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013). Már az újszülött is képes az emberi hangokat megkülönböztetni a külvilág egyéb hangjaitól, preferálja a női hangokat a férfi hangokkal szemben (Cole & Cole, 2006) - elsősorban az anyáét (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013) -, majd fokozatosan ismer fel egyre több emberi hangot. A hangok utánzása segíti a beszédtanulást. A 4 éves gyermek már megkülönbözteti a magas és mély hangokat. Kisiskoláskorban még egyes hangok szétválasztása nehézséget okozhat, ezért hangsúlyt fektetnek már óvodáskorban a hangdifferenciálás fejlesztésére például akusztikus differenciálással (zseb-seb). Iskoláskorban a kopogtató módszer – ritmikusság – segíti a hangok egymástól való megkülönböztetését: hangonként koppantanak a padra, közben hangoztatják a szót (b-a-b-a) (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Idői észlelés

Az idő észleléséhez kötött a valóság megismerése, az idő fogalmával azt fejezhető ki, hogy a világ eseményei egymást követő és egymással összefüggő láncolatot alkotnak. Az idői észlelés közvetlenül nem kapcsolódik szenzoros rendszerhez, ugyanakkor rendelkezünk olyan agyterületekkel, melyek segítségével az időérzékelés megvalósul. Az időérzékelés biológiai perspektívája szerint az idő múlásának detektálásában a test biológiai változásai segítenek: élettani ritmusok (éhség, álmoság), napi (világosság, sötétség) és éves ritmikusság (évszakok változásai). A cirkadián ritmust a tobozmirigy a melatonin kiválasztásával szabályozza a szuperkiazmatikus magban található sejtek segítségével. További agykérgi területek (jobb oldali falis lebeny, jobb oldali frontális lebeny, prefrontális kéreg), kisagy és a bazális ganglionok játszanak szerepet továbbá az időérzékelésben. A biológiai megközelítéstől eltérően a szociokulturális perspektíva az időészlelés fejlődését a társadalmi együttélés szabályaira vezeti vissza. A gyermek először a családi, majd az intézményes nevelés keretei között tapasztalja meg, hogy az események azáltal különböznek el egymástól, hogy kezdetük és végük van, az események egymásutánosságát a társas együttélés szabályai és a kultúra szabályozzák. A szocializációs közeg alakítja továbbá a szokásokat, amelynek szerepe van az idő észlelésében (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Fentiek értelmében az időnek van mennyisége (mp, perc, óra, nap, hét, év) (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013), és van ritmusa, amely strukturálja az időt és megadja az események egymáshoz való viszonyát, a sorrendiséget (szerialitást), mely az idői relációs fogalmak (előtte, utána, múlva) ismeretét igényli (Lake, LaBar, & Meck, 2016). Az idő fizikai mennyiségének meghatározása az **időmérés**, melynek legkisebb egysége az időpillanat, ami olyan rövid, hogy annak kezdetét és végpontját nem lehet megkülönböztetni egymástól. Amikor az esemény kezdeti és végpontja elkülöníthető, lehetővé válik az időtartam mérése. Az adott időtartam észlelése az **abszolút időérzék** (Lake, LaBar, & Meck, 2016). Az időtartam hosszának megítélése és egymáshoz való viszonyítása a **relatív időérzék vagy szubjektív idő észlelése**. A relatív időérzék, az esemény megélésének személyes szintjét befolyásolják az eseményhez kapcsolt érzelmek, tapasztalatok, aktuális élethelyzet és az életkor (Lake, LaBar, & Meck, 2016). Meghatározó szerepet játszik az emocionalitás előjele is: a pozitív eseményekkel kitöltött időt rövidebbnek, míg a negatív előjelűt hosszabbnak érezzük (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013). A múlt átélését egészében a kódolt tartalom határozza meg, a múlt történései széttagolják az időt, és ezzel meghosszabbítják az átélés számára. Ezzel szemben a jelenben zajló esemény egy egységbe tagolódik, minél eseménytelenebb - kitöltetlenebb - az idő, és

minél egyhangúbban telik, annál hosszabbnak tűnik az átélésben, mivel a figyelem események hiányában magára az idő múlására összpontosul. Azonban ha a személy belevonódik valamilyen eseménybe, ha magával ragadja az élmény, kevesebb figyelem jut az idő múlásának detektálására, így az annál rövidebbnek tűnik. Az események sorrendiségének felidézése az internalizált reprezentációk (tapasztalatok belsővé tett, asszimilált) előhívását igényli. Ezzel szemben a jövő perspektívája képzeleti tevékenység, reprezentációk eredményeképpen alakul, a kívánatos esemény várásának ideje meghosszabbodik, a nem kívánatosé lerövidül (Zimbardo & Boyd, 2012).

Idői észlelés fejlődése

A gyermek élete első időszakában a biológiai szükségletei szerint érzékeli az idő múlását, a csecsemő állandóan a jelenben él. A gondoskodással (etetések, fürdetések, ébrenléti szakaszok) a szülők lassanként kialakítják a napi ritmust. A gyermek három éves kor körül, a beszéd megjelenése után kezdi használni az időperspektívát kifejező relációsavakat, ekkor már igeidőket is használ (Mérei és V. Binet, 2006). A gondozókkal való közvetlen viszonyban az idői fogalmak egyre érthetőbbé válnak: “mindjárt megyünk fürdeni, evés előtt már ne egyél csokit”, az elsődleges és másodlagos szocializációs közeg életrendjének, eseményeinek ritmikus változása ad támpontot a gyermekeknek az idői tájékozódásban. A napi ritmus segítségével tapasztalatot szereznek a napok múlásáról, ami kialakítja a “ma” fogalmát, azonban a napszakokat kifejező fogalmak használatában még pontatlanok. A napok egymáshoz való viszonyában még nem képesek tájékozódni, keverik a tegnapot a holnappal, a holnapután/tegnapelőtt fogalmi érthetetlenek számukra. Ebben az életkorban a múlt eseményei még nehezen felidézhetők (emlékezeti fejlődés). A hosszú időtartamokat az évszakok neveivel fejezik ki, leginkább a “nyáron” vagy “télen” fogalmak segítségével, mivel ezekhez az évszakokhoz kötődnek emocionális élményeik. Viszonyításban megítéli, hogy a felnőttekhez képest ő még kicsi, de saját életében elvégzett viszonyítás alapján tudja, hogy volt „pólyás is”, és ahhoz képest már nagy.

Az események kronológiai rendezése négy-öt éves korban kezdődik. Öt-hatéves korra a gyermekek már tapasztalatot szereztek a növekedésükről, a testi változásokat az idővel párhuzamosan értelmezik. Képesé válnak sorba állítani különböző életkorú embereket, de mivel még számfogalom nem alakult ki, még nem értik, hogy az idősebbé válás a születési évhez viszonyított, ezért minden felnőtt egyformán felnőtt és egykorú. A naptári időben való eligazodás óvodáskor vége felé kezdődik, ekkora már felsorolják a hét napjait, a szabad és ünnepnapokat, érdeklődni kezdenek az óra iránt. Az egocentrizmus szakaszában a fizikai időt

saját magukhoz, tevékenységükhöz viszonyítva értelmezik, időfogalmaik ekkor erősen érzelmi színezetűek. Az óvodáskorú gyermek idői észlelése (hasonlóan a téri észleléshez) az élménygondolkodás fonalán halad (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

Hét-nyolc éves korra alakul ki az időfogalom - párhuzamosan a számfogalommal. Amikor a gyermekek már konkrét műveleti szinten képesek gondolkodásra, a decentralálás az időbeli sorozatok kialakulását eredményezi, relációs fogalmaik segítségével az események egymáshoz való viszonya is pontosabban megfelel a valóságnak. Képesse válnak a naptári idő szerinti tájékozódásra, a nap konkrét jelleget ölt: tudja, mit kell másnapra vinnie, bepakolnia, mi volt a házi feladat, mikor nincs iskola. A múlt idő kifejezései saját életük kronológiai bemutatásában megfigyelhető. A 8 éves gyermek már gondol a jövőre, egymás mellé rendeli az időbeli mozzanatokot, történéseket. A kisiskoláskor végére a történelmi évszámok értelmet nyernek, mivel erre az életkorra képesse válnak a fogalmi gondolkodásra, vagyis az eddig homogén időfelfogás tagolttá válik, kialakul a közeli (hét vége, hónap vége) és távoli (felnőttség) jövőkép. Az iskolai matematika tanulás segítségével képesse válnak a születési év alapján megítélni az életkort, szinkronba hozzák az együtt növekedő családtagok életkorát. A jövőre való irányultság serdülőkorban kezd kialakulni (Fazekasné Dr. Fenyvesi, 2013).

GYAKORLATOK

1. Testséma kialakulásának vizsgálata

Életkor: 3-6 év

Eszközök: nem igényel

A vizsgálat célja: fő és rész-testrészek felismerése, tájékozódás a saját testen

A vizsgálat menete: Beszélgetés az instrukciók alapján a gyermekkel.

Instrukció: „Milyen kezes vagy?”. Ha a gyermek nem tudja a választ, feltehetjük azt a kérdést, hogy, „Melyik kezeddal szoktál rajzolni, enni?”, „Nekem melyik a jobb kezem?”. „Mutasd meg az orrod! Miért van az embernek orra? Mutasd meg a füleid! Miért van az embereknek fülük? Most hunyd le a szemed, és mutasd meg a szemed! Miért van az embereknek szemük? Mutasd meg a hasad! Miért van az embereknek hasuk? Hol van a szíved? Miért van az embereknek szívük? Mutasd meg a kezeid! Mutasd meg a lábaid! Miért vannak végtagjaink?”

Regisztrálás:

- beszélgetés kontextusa

Az eredmények értelmezése:

- a testrészek helyes megnevezése, a testrészek funkcióinak helyes értelmezése

- téri tájékozódás a saját testen.

2. Téri tájékozódás saját mozgással (Zsoldos & Sarkady, 2001)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: nem igényel

Vizsgálat célja: nem tanult, sorozatos mozgásminták reprodukciója a saját testhez viszonyítva, saját test szerepe a téri tájékozódásban

A vizsgálat menete: A v.sz.-el szemben elhelyezkedve kb. egy lépésnyire tőle a v.v. bemutatja az a felsorolt mozgásmintákat egymás után kétszer. A v.v. karjait derékmagasságban tartja, ujjai a gyermek felé néznek (kezdő pozíció).

Instrukciók: „Tornázni fogunk egy kicsit a kezeinkkel. ... Nézd, mit csinálok! Amikor befejezem, csináld te is!”

1. **Fel-le:** A v.v. a karjait kezdő pozícióban tartja, majd mindkét kezét elmozdítja fejmagasságig, majd vissza a kezdő pozícióba.
2. **Keresztezés:** A v.v. kezdő pozícióból elmozdítja mindkét karját vízszintesen kifelé vállszélességig, majd a kezdőponton keresztül az ellenkező irányba mozdítja karjait (keresztező pozíció), ezt követően vissza az első pozícióba (széttárt karok), és ezt követően helyezi karjait kezdő pozícióba.
3. **Fel-le-ki-be:** A v.v. a kezdő pozícióból karjait fejmagasságig felemeli, ezt követően leereszti kezdő pozícióba, majd onnan oldalirányba mozdítja karjait és végül vissza a kezdő pozícióba.
4. **Ferdén fel-le-be:** A v.v. kezdő pozícióból karjait rézsútosan felfelé mozdítja, a testétől távolodva a váll magasságába emeli, majd egyenesen le derékmagasságba, és onnan vissza kezdő pozícióba.

Regisztrálás:

- v.sz verbális megnyilvánulásai a végrehajtás során
- két kéz párhuzamos mozgása
- feladat helyes reprodukciója

Az eredmények értelmezése: saját testhez viszonyított mozgásmintázatok utánzása a térben. Az eredmények a téri tájékozódás eredményeivel összevetendők.

3. Téri fogalmakkal kapcsolatos megértés (Zsoldos & Sarkady, 2001)

Életkor: 3-8 év

Eszközök: ceruza

Vizsgálat célja: téri fogalmakkal kapcsolatos utasítások végrehajtása és értelmezése

Vizsgálat menete: a v.sz. és a v.v. egymástól 4-6 lépésre áll, a ceruza a gyermek kezében
Instrukciók: „Tedd ezt a ceruzát a fejed fölé, majd mögéd!”, *Tedd ezt a ceruzát közénk a földre, azután magadhoz közelebb!*, *Lépj kettőt előre, azután egyet hátra!*, *Fordulj jobbra!*, *Tegyél három lépést felém, azután fordulj el tőlem!*, *Fordulj jobbra, lépj kettőt hátra, azután fordulj balra!”*

Regisztrálás:

- v.sz. verbális megnyilvánulásai
- feladat végrehatásának nehézségei

Eredmények értelmezése: az instrukciónak megfelelő sorrendben történő végrehajtás, helyes irányok és lépésszámok tartása, egy mondatban több utasítás végrehajtásának sikere.

4. Vizuális percepció vizsgálata (Zsoldos & Sarkady, 2001)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: Alak és formaállandóság feladatlap (II/4. melléklet)

Vizsgálat célja: vizuo-percepció formák diszkriminációja különböző térbeli orientációban, nagyságbeli előfordulásban az alak-, és formaállandóság kialakulásának vizsgálata

Vizsgálat menete: A v.v. a v.sz. elé helyezi a lapot, hogy a minta a gyermek keze felé legyen, majd rámutat a formák modelljeire.

Instrukció: „Látod ezeket itt? Most nézd meg a négyzetben belüli formákat és válaszd ki az egyformákat! Mutasd is meg őket!”

Regisztrálás:

- végrehajtáshoz szükséges idő
- verbális megnyilvánulások
- hibázások, bizonytalankodás

Az eredmények értelmezése: az instrukciónak megfelelő ábrák kiválasztása, hibázások minősége.

5. Formamásolás és vizuo-motoros koordináció (Zsoldos & Sarkady, 2001)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: Formamásolás feladatlap és A/5 méretű üres lapok (II/5. számú melléklet)

Vizsgálat célja: szem-kéz koordinációs készségének vizsgálata

Vizsgálat menete: A v.v. a v.sz. elé helyezi formamásolás feladatlapot úgy, hogy az alsó három ábrát letakarja, csak az 1. ábra látható. Miután a gyermek végzett, a v.v. folytatja az

instrukció szerint a 2., 3., és 4. ábrával. A minta a rajz teljes ideje alatt a gyermek előtt marad. Minden egyes feladatnál csak egy ábra látható.

Instrukció: „Most másold le a ceruzáddal ezt (rámutat az ábra elemeire) olyan pontosan, ahogy csak tudod ide (rámutat az üres A/5 lapra).”

Regisztrálás:

- rajzolás hossza, az ábrák másolási hosszának összehasonlítása
- a feladat alatti verbális megnyilvánulások
- ceruzafogás

Eredmények értelmezése: formának megfelelő ábrázolás, az ábrák/formák egymáshoz való viszonya, szögek kivitelezése (motoros funkciók minőségét tükrözi); a formák iránya, pozíciója (térészlelés).

6. Formamásolás és vizuo-motoros koordináció (Varga & Páli , 2013)

Életkor: 7-11 év

Eszközök: Komplex formamásolás feladatlap (II/6. melléklet)

Vizsgálat célja: Vizuális konstrukciós képességek vizsgálata formaészlelés és téri vizuális figyelem segítségével, a vizuális kognitív képességek fejlődésének megismerése, vizuális információfeldolgozási stratégiák és a munkamemória megismerése.

Vizsgálat menete: A v.v. a v.sz. elé helyezi a komplex formamásolás feladatlapját és egy üres fektetett állású A/5-ös papírlapot.

Instrukció: „Kérlek, erre az üres lapra rajzold le a fenti ábrát a lehető legpontosabban, ahogy csak tudod! 3 perced van.”

Regisztrálás:

- v.v. a rajzolás megkezdésekor rögzíti az időt, majd a befejezés időpontját
- rögzíti az elemek rajzolási sorrendjét
- a rajzot kísérő verbális megnyilvánulásokat
- ceruzafogást

Az eredmények értelmezése: rögzített szempontokon kívül (1) lerajzolt elemek száma, (2) fő felületek méretaránya, (3) fő területek megfelelő kapcsolata, (4) másodlagos elemek helyzete. Az ábra sikeres reprodukciója alapvető vizuopercepció, téri-vizuális és metakognitív folyamatok integrációjának függvénye. Kisebber gyermekek szignifikánsan gyakrabban hibáznak az idősebbeknél a másodlagos elemek reprodukciója során, aminek háttérében a perceptuális éretlenség, a végrehajtó funkciók és a vizuo-motoros agyterületek integrációjának éretlensége áll (Varga & Páli , 2013).

7. Téri tájékozottság (Zsoldos & Sarkady, 2001)

Életkor: 3-8 év

Eszközök: A/5-ös papírlap

Vizsgálat célja: tér és irányfogalmak megismerése rajzfeladat közben

Vizsgálat menete: v.v. a lapot a v.sz. elé helyezi, majd elmondja az instrukciót. Az instrukció tagolandó a pontozott részek szerint.

Instrukció: „Arra kérek, hogy most figyelj nagyon arra, mit kérek tőled, és tedd pontosan azt, amit mondok! ... Rajzolj a lap közepére egy házat ... pontosan a ház teteje fölé egy napot ... a ház mellé bal oldalra kerítést ... a ház mellé jobb oldalra egy fát ... a ház alá füvet ... a nap mellé, bal oldalra egy felhőt!”

Regisztrálás:

- rajz elkészülésének hossza
- verbális megnyilvánulások, elhangzott kérdések

Az eredmények értelmezése: fent-lent, jobb-bal irányok differenciálása, a sarok és középrész objektív értékelése.

8. Különbözőségek észlelése

Életkor: 3-11 év

Eszközök: 3-6 év között Különbőségek feladatlapok 1. és 2. (II/8.1) és (II/8.2); 7-11 év között Labirintus feladatlap (II/8.3. melléklet)

II/8.1. forrás: <http://www.camspa.it/hu/play-games/?game=36>

II/8.2. forrás: <http://www.camspa.it/hu/play-games/?game=36>

Vizsgálat célja: két egymáshoz nagyon hasonló ábra finom eltéréseinek észlelése

Vizsgálat menete: v.v. a v.sz. elé helyezi a feladatlapot és az instrukció alapján vezeti a vizsgálatot

Instrukció a Különbőségek feladatlapok 1. és 2. esetében: „Itt van ez a két kép. Majdnem egyformák, néhány különbség van csak közöttük. Keresd meg ezeket!”

Instrukció a Labirintus feladatlap esetében: „Ez egy labirintus, meg kell találnod a kivezető utat. A labirintusba való belépés helyét a nyíl jelzi, a kilépés pontját neked kell megtalálnod! Csak fel-le-jobbra-balra mehetsz, átlósan nem. Helyezd a ceruzád a kezdő kockára, és jelöld végig az utad.”

Regisztrálás:

- feladat végrehajtásának hossza
- v.sz. verbális megnyilvánulásai
- különbségek számszerűsítése
- hibázások száma, úttévesztések száma, önkorrekción

Eredmények értelmezése: az észlelt különbség helyzete, típusa (széli preferencia, telített forma, üres forma).

9. Gestalt látás

Életkor: 3-11 év

Eszközök: Répa-gomba-alma feladatlap, II/ 9.1. melléklet (3-4 év) (Forrás: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/236x/74/06/0b/74060bd9111f5343118f401a42c65132.jpg>) ;

Állatok feladatlap (5-6 év) (Forrás: <http://files.okoskaland.webnode.hu/200000333-bfcdec0cbf/alakh%C3%A1tt%C3%A9r.jpg>); (II/9.2. melléklet)

Nyuszi-kutya feladatlap (5-8 év) (Forrás: <http://jatszaniisengedd.blogspot.hr/2015/05/alak-hatter-megkulonboztetese.html>); (II/9.3. melléklet)

Kocka és Dalmata (7-11 év)

(Forrás:http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch11.html) (II/9.4-5. mellékletek)

Vizsgálat célja: alak-háttér átbillenés fejlődése, mely szerepet játszik az analízis-szintézis folyamatában, lényeges-lényegtelen ingerek megkülönböztetésében

Vizsgálat menete: v.v. a v.sz. elé helyezi az adott életkornak megfelelő feladatlapot

Instrukció Répa-gomba-alma feladatlapnál: „Látod, ide van rajzolva néhány zöldség és gyümölcs. Felismered őket? ... (megvárja a gyermek választát: ha a gyermek nem ismeri fel, segít a megnevezésükben) ... Most mondd meg nekem, hogy a lentiek közül melyik van a képen?”

Állatok feladatlapnál: „Mondd meg nekem hány állatot látsz a képen!”

Nyuszi-kutya feladatlapnál: „Mindegyik képen rejtőzik egy állat. Megtalálod? Milyen állatot találtál? Ki is színezheted.”

Kocka és Dalmata feladatlapnál: „Mit látsz a képen? Szerinted ez a kép mit ábrázol?” Ha a gyermek nem ismeri fel a kockát vagy a kutyát, a vizsgálatvezető elmondja, hogy „Egy kocka/dalmata van rajta. Most látod?” Ha a gyermek nem látja, meg is mutatja.

Regisztrálás:

- helyes megoldások, hibázások
- motoros és verbális megnyilvánulások

- feladat elvégzésének hossza

Eredmények értelmezése: életkor és figura felismerésének összefüggései. Kocka/dalmata feladatlaponál az információ hatása az észlelésre.

10. Mozaik játék

Életkor: 3-11 év

Vizsgálat célja: szintézis, különböző részek egészzé formálása

Eszközök: Cica és madár feladatlapon (II/10. melléklet)

Vizsgálat menete: v.v. a v.sz. elé helyezi az életkornak megfelelő modellállatot és a hozzá tartozó geometriai formákat, majd az instrukció alapján folytatja

Instrukció 3-5 éveseknél: „Nézd meg jól ezt a cicát! Most ide teszek neked különböző formákat és arra kérlek, hogy ezekből állítsd össze a cicát.” Sikeres feladatmegoldás esetén megismétli a madár feladatlappal is.

Instrukció 6-10 éveseknél: „Nézd meg ezt a cicát és ezt a madarat. Itt vannak különböző geometriai formák, arra kérlek, hogy állíts össze a cicát és a madarat.”

Regisztrálás:

- *feladat sikeres megoldása, illesztések pontossága*
- *feladat végrehajtásának hossza*
- *hibázások típusa*
- *segítségkérés*
- *verbális megnyilvánulások*

Eredmények értelmezése: szintézis, a részek egészzé formálásának képessége az életkor függvényében.

11. Értelmes észlelés fejlődésének vizsgálata (Kósáné, 1990; 55.o.)

Életkor: 3-14 év

Vizsgálat célja: analízis-szintézis viszonyának életkoronkénti vizsgálata

Eszközök: Binet képek (II/11.1-3. melléklet)

Vizsgálat menete: A v.v. két képet exponál a v.sz.-nek, mindkét kép esetén ugyanazt az instrukciót alkalmazza. A v.sz. elé helyezi az első képet és az instrukció alapján folytatja.

Instrukció: „Mondd el mit látsz a képen! Mi történik rajta?”

Regisztráció: A v.v. szó szerint leírja a v.sz. válaszát, a képhez/történethez fűzött asszociációit, egyéb verbális vagy motoros reakcióit.

Eredmények értelmezése: A válaszok részletes minőségi vizsgálata: milyen típusú tárgyakat

és személyeket von be a gyermek az értelmezésbe, milyen típusú összefüggéseket vesz észre, lényeges és lényegtelen tárgyak előfordulása. Az észlelet összefüggései az életkor függvényében: integráció megvalósulása. Értelmezhető a válaszok terjedelme.

12. Színek megnevezése

Életkor: 3-11 év

Vizsgálat célja: elsődleges és másodlagos színek, színárnyalatok ismerete és megnevezése

Eszközök: Színkerék (II/12. melléklet) (Forrás: <http://keptaram.hu/kep/126259/szivarvany-esernyo>)

Vizsgálat menete: a v.v. a v.sz. elé helyezi az esernyő képét, majd az instrukció alapján folytatja.

Instrukció: „Mondd meg nekem, szerinted hány színből áll ez az esernyő! ... Mindegyik színnek ismered a nevét? ... Melyiknek ismered és melyiknek nem? Mutasd meg, hogy melyik színt mondod éppen. ... Nagyon ügyes vagy! Most mondd meg nekem, hogy melyik színekből lehet kikeverni a pirosat? ... A narancssárgát? ... A lilát? ... A zöldet?” A v.v. megmondhatja vagy kipróbálhatja (festék) a v.sz.-el a színkeverést.

Regisztráció:

- v.sz. feladathoz kapcsolódó verbális és motoros megnyilvánulásai
- sikeresen megnevezett színek száma – tévesztett színek száma
- észlelt színárnyalat és megnevezet színárnyalat közötti számbeli különbség
- kevert színek alapszínei

Eredmények értelmezése: színek és színárnyalatok észlelése, színek észlelésének és megnevezésének különbsége, színkeverés az életkor függvényében.

13. Akusztikus diszkrimináció vizsgálata (Aszalai, Horváth, Horváthné, & Rónáné, 2009)

Életkor: 3-11 év

Vizsgálat célja: Hasonló hangzású szópárok hangzásbeli különbségek észlelése hallás után.

Eszközök: Akusztikus diszkrimináció feladatlap (II/13. melléklet)

Vizsgálat menete: A v.v. az akusztikus diszkrimináció feladatlap képeit maga elé helyezi úgy, hogy a v.sz. ne lássa a képeket (vagy letakarja vagy ha szétvágta őket, a hátlapjukat megszámozza szópár szerint), majd az instrukció alapján felvezeti a feladatot. A szópárokból a v.v. az aláhúzott szót ejti ki, ügyelve a helyes kiejtésre. A szó kimondását követően a v.sz. elé helyezi a megfelelő szópár képeit és választásra kéri a v.sz.-t. Az első szó példaként szolgál: ha a v.sz. megértette a feladatot, elkezdik a vizsgálatot. Amennyiben a v.sz. két egymást követő próbában nem ad helyes választ, a vizsgálatot a v.v. befejezi. A szópároknál az aláhúzott szót

ejti ki a v.v. Példa: megy – meggy; (1) szál – száll; (2) hall – hal; (3) len – lenn; (4) ál – áll; (5) orom – orrom; (6) ülő – üllő.

Instrukció: „Most azt fogjuk játszani, hogy én mondok egy szót. Azután mutatok két képet és te kiválasztod a két kép közül, hogy én melyik szót mondtam. Lássuk megértetted-e a feladatot! Mondjuk, azt mondom, hogy meggy. Itt van két kép, válaszd ki melyik szót hallottad!”

Regisztrálás:

- v.sz. minden verbális megnyilvánulása
- hibázások, sikeres választások száma

Eredmények értelmezése: akusztikus diszkrimináció az életkor függvényében.

14. Események kronológiai sorrendbe állítása (Aszalai, Horváth, Horváthné & Rónáné, 2009)

Vizsgálat célja: időbeli tájékozódás vizsgálata

Eszközök: Idő_1; Idő_2; Idő_3 táblák (II/14. melléklet)

Vizsgálat menete: V.v. a v.sz. elé helyezi az Idő_1 táblákat, majd az instrukció alapján folytatja. A rendezés megkezdésekor a v.v. rögzíti az időt, a megfelelő sorrend kialakításáig méri a feladat teljesítésének idejét. A második és harmadik képsorozat esetében ugyanaz a teendő, mint az elsőnél.

Instrukció: „Arra kérlek, hogy tedd ezeket a kártyákat sorrendbe! ... Nagyon ügyes vagy! Most meséld el nekem ennek a képsorozatnak a történetét!”

Regisztrálás:

- feladat teljesítésének időtartama
- képsorozathoz fűzött történetek lejegyzése

Eredmények értelmezése: a képsorozat kronológiai sorrendjének kialakítása az életkor függvényében. Hibázások lehetséges okai.

15. Szubjektív idő észlelése (Kósáné, 1990; 54. o.)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: kisebb gyermekek (3-6 év) esetében egy sima A/4-es papírlap és ceruzák, idősebb gyermekek (7-11 év) esetében egy könyv

Vizsgálat célja: időbecslés vizsgálata különböző helyzetekben

Vizsgálat menete: A vv. beszélgetést kezdeményez az első szakasz instrukciója szerint. Rögzíti a v.sz. válaszát. Ezt követi a vizsgálat 2. szakasza az életkor függvényében.

Instrukció: „Szerinted mit lehet csinálni három perc alatt? Hosszú idő három perc vagy rövid? ... „Most akkor ülünk csendben három percig! Szólj, ha úgy gondolsz, hogy letelt a

három perc. Most kezdjük!”

2. szakasz instrukciója: „*Most rajzolj erre a lapra valamit, mindegy, hogy mit. Három percig rajzolhatsz, szólj, ha úgy gondolod, letelt a három perc.*” Idősebb gyermekek esetében a következő instrukciót adja: „*Olvass három percig ebből a könyvből! Akkor hagyd abba az olvasást, amikor úgy érzed, letelt a három perc!*”

Regisztrálás:

- v.sz. választásai alapján az eltelt idő hossza

Eredmények értelmezése: az idő alul-, vagy túlbecslése, életkoronként és tevékenységtől függően.

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

Aszalai, A., Horváth, J., Horváthné, & Rónáné. (2009). *Amit az óvónőnek észre kell vennie.* Budapest: Flaccus Kiadó.

Bagdy, E. (1977). *Családi szocializáció és személyiségzavarok.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Berényi, M., & Katona, F. (2012). *Fejlesztésneurológia.* Budapest: Medicina.

Bushnell, I. W. (2001). Mother's face recognition in newborn infants: learning and memory. . *Infant and Child Development*, 10:67-74.

Cole, M., & Cole, S. R. (2006). *Fejlesztéslélektan.* Budapest: Osiris Kiadó.

Csépe, V., Győri, M., & Ragó, A. (2007). *Általános pszichológia 1-3. Észlelés és figyelem.* . Budapest: Osiris Kiadó.

Fazekasné Dr. Fenyvesi, M. (2013). *Orientációs képességek fejlesztésének módszertana.* Forrás: Az idői orientáció fogalma és összetevői: www.tankonyvtar.hu

Goldstein, B. E. (2014). *Sensation and perception.* Wadsworth: Cengage Learning.

Hámori, E. (2015). *Kötődésemélet régen és ma. Konceptiók, kutatás, módszerek és klinikai vonatkozások Bowlbytól napjainkig.* Budapest: Animula.

Kiss, T. (2000). Az időészlelés és fejlődése az első hat életévben. . *Fejlesztő pedagógia*, 11.3. 45-52.

- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok 1-2*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kozma, P., & Kovács, I. (2005/1.). "Gyakorlat teszi a mestert", avagy a perceptuális tanulás. *Magyar Tudomány*, 36.
- Lake, J. I., LaBar, K. S., & Meck, W. H. (2016). Emotional modulation of interval timing and time perception. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 64, 403–420.
- Mérei, F., & V. Binét, Á. (2006). *Gyermeklélektan*. Budapest: Medicina Kiadó.
- Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Szemészeti Szakmai Kollégium, Gyermekszemészek és Strabológusok Társasága, Csecsemő és Gyermekgyógyászati Szakmai Kollégium, & Védőnői Szakmai Kollégium. (2009). *A 0-18 éves életkorú gyermekek látásfejlődésének követése, a kancsalság és a fénytörési hibák felismeréséről. Szűrővizsgálati irányelvek védőnők és gyermekorvosok számára*. Budapest: Egészségügyi Minisztérium.
- Porkolábné Balogh, K. (2005). *Készségfejlesztő eljárások tanulási zavarral küzdő kisiskolásoknak - Iskolapszichológia 4*. Budapest: ELTE PPK Tanárképzési és Továbbképző Intézet.
- Quinn, P. C., Yahr, J., Kuhn, A., Slater, A. M., & Pascalis, O. (2002). Representation of the gender of human faces by infants: a preference for female. *Perception*, 31(9): 1109-21.
- Sekuler, R., & Blake, R. (2004). *Észlelés*. Budapest: Osiris.
- Szilvási, L. (2011). Nézőpontok, elméletek, gyakorlatok – a magyar biztos kezdet program előzményei és megvalósulása. In I. Danis, M. Farkas, M. Herczog, & L. Szilvási, *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I.* (old.: 39). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Varga, Z., & Páli, J. (2013). A rey komplex ábra b változat értékelő rendszerének fejlesztése. *PsyHung*, 1.2. 72-95.
- Wade, N. J., & Swanston, M. T. (2013). *Visual perception*. London and New York: Psychology Press Taylor and Francis Group.
- Zimbardo, P., & Boyd, J. (2012). *Időparadoxon*. Budapest: HVG Könyvek.

Ajánlott szakirodalom:

Csépe, V. (2005). *Kognitív fejlődés-neuropszichológia*. Budapest: Gondolat Kiadó.

III. FIGYELEM

ELMÉLETI HÁTTÉR

A gyerekek születésüktől kezdve figyelemmel kísérik az érdeklődésüket felkeltő ingereket. A csecsemők preferálják az emberi arcokat (Fantz, 1961), a kontrasztos felületeket (Bronson, 1991) és az emberi hangot más hangokkal szemben (Werker & Tees, 1999), ezek minden esetben felkeltik a figyelmüket, azonban annak terjedelme még meglehetősen korlátozott.

Az ezt követő időszakokban folyamatosan fejlődik a figyelem, mind a minőségét, mind pedig időtartamát illetően; utóbbi azt jelenti, hogy egyre hosszabb ideig tudnak figyelni a külső eseményekre, és kisiskoláskortól kezdődően ez nem korlátozódik azokra a területekre, amelyek érdeklik a gyerekeket. Más szóval az egyének megtanulják kontrollálni és irányítani a figyelmüket (Rebok et al., 1997).

Iskoláskorban még egy fontos változás következik be a figyelem minőségében, ez pedig annak módszeressége. Amikor például össze kell hasonlítaniuk két ábrát, vagy meg kell találniuk egy elemet sok másik között, az óvodások még nem rendszerezik a figyelmüket, azaz szinte véletlenszerűen, próba-szerencse módon találják meg a keresett elemet. A kisiskolások ennél jóval szervezettebben közelítik meg a problémát, az ábrákat úgy figyelik meg, hogy nem hagynak ki belőle részleteket, például sorról sorra vagy oszlopról oszlopra haladnak (Vurpillot, 1968).

GYAKORLATOK

1. A figyelem tartóssága I. (Kósáné, 1990; 258.o.alapján)

Életkor: 3-12 év

Eszközök: 100 darab piros és 100 darab sárga papírcsík

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy monoton feladathelyzetben mi jellemzi a vizsgálati személy figyelmének tartósságát

A vizsgálat menete: a vizsgálati személy elé helyezünk 100 darab piros és 100 darab sárga papírcsíkot összekeverve, és a következő instrukciót adjuk neki: „*Válogasd szét szín szerint ezeket a papírcsíkokat! Ide tedd a sárgákat (a v.v. egyet balra tesz) és ide a pirosakat (a v.v. egyet jobbra tesz)! Kezdd el most!*” A gyakorlat addig tart, amíg a vizsgálati személy nem jelzi, hogy befejezettnek tekinti a feladatot.

Az eredmények értelmezése:

- a vizsgálati személy magatartása
- a figyelem jellemzői (a figyelem elterelődésének mennyisége és gyakorisága)

- a feladat befejezésének jellegzetességei.

2. A figyelem tartóssága II.

Életkor: 8-12 év

Eszközök: meseszöveg

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy monoton feladathelyzetben mi jellemzi a vizsgálati személy figyelmének tartósságát

A vizsgálat menete: a vizsgálati személy elé helyezünk egy számára könnyen befogadható több oldalas szöveget, lehetőleg mesét. A következő instrukciót adjuk neki: *„Kérlek, hogy ebben a szövegben karikázd be az összes „b” betűt. Kezdd el most!”*

Az eredmények értelmezése:

- a vizsgálati személy magatartása
- a figyelem jellemzői (a figyelem elterelődésének mennyisége és gyakorisága)
- a tévesztések jellemzői
- a feladat befejezésének jellegzetességei.

3. A figyelem kontrollja I.

Életkor: 3-12 év

Eszközök: néhány részletben különböző ábrák (példaként ld. III/3. Melléklet, de alkalmazható bármilyen hasonló ábra)

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy koncentrált figyelmi feladat esetén milyen minőségben képes irányítani a figyelmét a vizsgálati személy.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személy elé helyezünk két ábrát, amelyek x részletben eltérnek egymástól. A következő instrukciót adjuk neki: *„A két kép között x különbség van. Jól figyeld meg és mutasd meg a különbségeket!”*

Az eredmények értelmezése:

- a felfedezett különbségek száma
- a keresés módszeressége (a különbségek elhelyezkedése a képen: a pásztázás jellemzői)

4. A figyelem kontrollja II.

Életkor: 4-8 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy koncentrált figyelmi feladat esetén milyen minőségben képes irányítani a figyelmét a vizsgálati személy.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek elmagyarázzuk a feladat lényegét: „*Most olyan játékot játszunk, hogy feladatokat fogok adni neked, de azokat csak akkor kell megcsinálnod, ha azt mondom elé, hogy „Kati mondja”. Ha például azt mondom, hogy „Ásíts egyet!”, akkor nem kell megcsinálnod, de ha azt mondom, „Kati mondja, ásíts egyet”, akkor meg kell csinálnod*”. A v.v. meggyőződik arról, hogy a v.sz. érti a feladatot, néhány próbajátékot is eljátszik vele. Ezt követően random módon feladatokat ad neki a „Kati mondja” előtaggal vagy nélküle (pl. mondd meg a neved, énekeld el a kedvenc dalod, mondd meg, mi a kedvenc színed, mondd meg, mi anyukád/apukád, stb. neve, melyik óvodába/ iskolába jársz, stb.). A feladatok inkább a verbalitásra, és ne mozgásos tevékenységre vonatkozzanak.

Az eredmények értelmezése:

- a figyelem időtartama (mennyi idő után veszi észre a v.v., hogy a v.sz. nem figyel a szabályra)
- a téves reakciók előfordulása
- a v.sz. feladatvállalása és verbális megnyilvánulásai

5. A figyelem jellemzői játéktevékenység közben- óvodai megfigyelés (Kósáné, 1990; 256.o.alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy önállóan választott játéktevékenység során mi jellemzi a vizsgálati személy figyelmének tartósságát, illetve milyen tényezők vonják el a figyelmét, azaz mi okozza a tevékenységváltást

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető óvodai megfigyelést végez hosszabb (legalább 30 perces) szabad játéktevékenység közben, a megfigyelt eseményekről jegyzőkönyvet készít

Az eredmények értelmezése:

- az azonos tevékenység időtartama
- a figyelem elterelődésének ideje, lehetséges oka (spontán vagy külső hatásra történik) és gyakorisága

III/6. A figyelem jellemzői szervezett foglalkozás közben- óvodai megfigyelés (Kósáné, 1990; 257.o.alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy szervezett óvodai tevékenység során mi jellemzi a vizsgálati személy figyelmének tartósságát, illetve milyen tényezők vonják el a figyelmét, azaz mi okozza a tevékenységváltást

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető óvodai megfigyelést végez szervezett foglalkozás közben, a megfigyelt eseményekről jegyzőkönyvet készít.

Az eredmények értelmezése:

- a figyelem időtartama
- a figyelem elterelődésének ideje, lehetséges oka (spontán vagy külső hatásra történik) és gyakorisága
- a figyelem esetleges kapcsolata a foglalkozásban való aktív vagy passzív részvétellel

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

Bronson, G. (1991). Infant differences in rate of visual encoding. *Child Development*, 62. 44-54.

Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Fantz, R.L. (1961). The origins of form perception. *Scientific American*, 204 (5), 66-72.

Rebok, G.W., Smith, C.B., Pascualvaca, D.M., & Mirsky, A.F. (1997). Developmental changes in attentional performance in urban children from eight to thirteen years. *Child Neuropsychology*, 3 (1), 28-46.

Vurpillot, E. (1968). The development of scanning strategies and their relation to visual differentiation. *Journal of Experimental Child Psychology*, 6, 632-650.

Werker, J.F., & Tees, R.C. (1999). Influences on infant speech processing: Toward a new synthesis. *Annual Review of Psychology*, 50, 509-535.

Ajánlott szakirodalom:

Czigler, I. (2005). *A figyelem pszichológiája.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

IV. EMLÉKEZET

ELMÉLETI HÁTTÉR

Az információfeldolgozási megközelítés szerint (ld. pl. Siegler, 1996) a külvilágból érkező ingerek kezelése nagymértékben függ az emlékezeti folyamatoktól. A külső tapasztalatokat az érzékszerveink továbbítják a kognitív rendszerek felé, ahol először is a rövid távú (munka) memóriába kerülnek az információk. Itt csupán néhány másodperc erejéig őrződnek meg abban az esetben, ha a munkamemória nem kapcsolja őket össze a múltbeli tapasztalatokkal, amelyek a hosszú távú emlékezetben tárolódnak. A rövid távú memóriából való információ-visszanyerésben az ún. pozícióhatás érvényesül: a primácia azt jelenti, hogy a lista elején, a recencia pedig azt, hogy a lista végén szereplő elemekre tudunk jobban visszaemlékezni (Baddeley et al., 2010).

Az emlékezet **csecsemőkorban** gyors fejlődésen megy keresztül. Egyes elméletalkotók szerint (ld. pl. Rovee-Collier, 1997) ez a fejlődés egyenletes, nincsenek benne minőségi ugrások. Mások viszont (ld. pl. Mandler, 1998) úgy gondolják, hogy 6 és 9 hónapos kor között minőségi változás történik az emlékezetben: korábban a csecsemők felismerik a tárgyakat, ezt követően viszont képesek azokat felidézni is. Ennek háttérében az áll, hogy kialakul a korábban látottak mentális reprezentációja, így a csecsemők a tárgy, személy vagy jelenség jelenléte nélkül is képesek rá emlékezni.

Óvodáskorban a munkamemória kapacitása növekedésnek indul, a 4-5 évesek átlagosan négy elemet képesek felidézni a korábban tapasztalt ingeranyagból (Schneider & Pressley, 1997). Erre a korosztályra jellemző még az emlékezet képzelet-alapú szerveződése, amelyet Wallon (1958) páros szerkezeteknek nevezett. A gondolkodás mellett a memóriára is jellemző az ilyen típusú struktúra, amely az élmények, benyomások, saját (néha abszurd) következtetések mentén kapcsol össze gondolati elemeket, így az egyik előfordulása hívja elő a másikat.

Kisiskoláskorban a rövid távú memória kapacitása már átlagosan hat elem (Schneider & Pressley, 1997), és ebben az életkorban kezdődik meg az ún. emlékezeti stratégiák alkalmazása. Ezek olyan tudatosan kiválasztott és alkalmazott cselekedeteket jelentenek, amelyeket egy cél elérésének érdekében hajtanak végre (Bjorklund és Miller, 1997). Az iskolás korú gyerek már tudatosan vissza akar emlékezni a korábban tapasztaltakra (vagy egy feladatban az összetevőkre), ezért kiválaszt és alkalmaz egy olyan módszert, amellyel ezt a célt elérheti. Mindehhez szükség van az ún. metamemóriára (Kreutzer et al, 1975), amely a saját emlékezetünkkel kapcsolatos tudást jelenti: tisztában vagyunk saját memóriánk kapacitásával, az információ megtartásának lehetőségeivel. Az ismételtetés, az emlékezetszervezés (amikor

az egyének valamilyen csoportosítási elv szerint kategóriákba sorolják a megjegyzendő elemeket a könnyebb felidézés érdekében) és az elaboráció (amikor néhány megjegyzendő információ között kapcsolatot alakítanak ki) ebben az életkorban egyre gyakrabban megfigyelhető jelenség.

Serdülőkorban a rövid távú memória kapacitása eléri a felnőtt szintet, azaz átlagosan 7 (± 2) elemre képesek visszaemlékezni az egyének (Schneider & Pressley, 1997), emellett a hosszú távú memóriában az információk szervezettsége, illetve azok előhívása egyre hatékonyabb.

GYAKORLATOK

1. Képfelismerés (Kósáné, 1990; 71. o. alapján)

Életkor: 4-7 év

Eszközök: hétköznapi tárgyakat ábrázoló rajzok (kb. 15 db)

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy hétköznapi tárgyakkal kapcsolatos felismerési folyamatainak jellegzetességeit.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek 8 hétköznapi tárgy rajzát mutatjuk (pl. asztal, olló, seprű, fazék, stb.), és azt az instrukciót adjuk neki, hogy: *„Rajzokat fogok neked mutatni. Nagyon figyelj, mert utána sok más rajz közül kell majd kiválasztanod, hogy miket láttál.”* Ezt követően 7-8 más, az eredeti rajzokhoz hasonló ábrák közé keverve bemutatjuk a tárgyakat, és kérjük a vizsgálati személyt, hogy mutasson rá azokra, amelyeket korábban látott.

Az eredmények értelmezése:

- az eredeti rajzok közül felismert ábrák száma és sorrendje
- a téves felismerések száma

2. Formafelismerés (Kósáné, 1990; 68. o. alapján)

Életkor: 8-14 év

Eszközök: geometriai formákat tartalmazó ábra (ld. IV/2. melléklet A és B ábra)

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy absztrakt formákkal kapcsolatos felismerési folyamatainak jellegzetességeit.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek geometriai ábrákat mutatunk (A ábra), és azt az instrukciót adjuk neki, hogy: *„Különböző figurákat fogok neked mutatni. Nagyon figyelj, mert utána sok más figura közül kell majd kiválasztanod, hogy miket láttál.”* Ezt követően több más, az eredeti rajzokhoz hasonló ábrák közé keverve bemutatjuk a figurákat (B ábra), és kérjük a vizsgálati személyt, hogy mutasson rá azokra, amelyeket korábban látott.

Az eredmények értelmezése:

- az eredeti rajzok közül felismert ábrák száma és sorrendje
- a téves felismerések száma

3. Verbális számemlékezet vizsgálata (Kósáné, 1990; 80. o. alapján)

Életkor: 3-14 év

Eszközök: Binet számsorai (ld. lent)

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy rövidtávú (szám) emlékezetének jellemzőit, terjedelmét.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek számsorokat olvasunk fel egymás után, egy másodperces szünetekkel. A következő instrukciót adjuk a vizsgálati személynek: *„Számokat fogok neked mondani. Nagyon figyelj! Miután én elmondtam, mondd vissza őket ugyanúgy, ugyanolyan sorrendben!”* A feladathoz Binet (é.n., id.: Kósáné, 1990) számsorait használjuk; először számpárokat, majd számhármassokat, majd négy, öt, hat számból álló sorokat olvasunk fel. Addig folytatjuk a feladatot, amíg kétszer egymás után nem téveszt a vizsgálati személy.

7,2	9,4	3,8
7,1,4	2,8,6	5,3,9
3,6,8,1	2,9,6,4	8,5,2,7
5,1,9,4,2	6,4,8,5,3	9,3,7,1,8
2,5,0,8,4,1	5,7,3,9,1,6	0,9,5,8,2,7
9,6,4,0,5,1,8	7,3,2,8,4,6,1	5,9,2,8,0,3,7

Az eredmények értelmezése:

- a rövid távú emlékezet kapacitása (a felidézett elemek száma)

4. A verbális (szó) emlékezet vizsgálata (Kósáné, 1990; 78. o. alapján)

Életkor: 6-14 év

Eszközök: szólista (ld. lent)

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy rövidtávú (szó) emlékezetének jellemzőit, terjedelmét.

A vizsgálat menete: a vizsgálat során szavakat olvasunk fel a vizsgálati személynek, melyek két csoportba vannak osztva. Az első szólista konkrét, a második absztrakt főneveket tartalmaz, amelyeket külön-külön olvasunk fel és kérünk felidézést. A listák felolvasása előtt a következő instrukciót adjuk a vizsgálati személynek: *„Szavakat fogok neked mondani. Nagyon figyelj, próbálg megjegyezni belőlük minél többet! Miután felolvastam őket, mondd el, mire emlékszel!”*.

Ezt követően nagyjából 1 mp-es szünetekkel felolvassuk az első szólistát, majd felidézést kérünk. Ugyanígy járunk el a második szólistával is.

Konkrét főnevek: asztal, golya, bögre, fa, lány, toll, madár, tűzhely, motor, villa, csengő, kenyér, körte, pulóver, tej

Absztrakt főnevek: harc, idő, bánat, segítség, élet, düh, erő, emlék, tudás, baj, világ, ünnep, álom, munka

Az eredmények értelmezése:

- a rövid távú emlékezet kapacitása (a felidézett elemek száma)
- a pozícióhatás esetleges érvényesülése
- a konkrét és az absztrakt szavak felidézésének esetleges különbsége

5. A vizuális (forma) emlékezet vizsgálata (Kósáné, 1990; 70. o. nyomán)

Életkor: 8-14 év

Eszközök: Absztrakt figurákat tartalmazó ábrák, IV/5. melléklet

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy vizuális emlékezeti képességének kapacitását és jellemzőit.

A vizsgálat menete: a vizsgálathoz hat 13x13 cm-es kartonlap szükséges, melyeken egy-egy figura látható. Ezen kívül öt darab 5 cm és öt darab 3 cm hosszú pálcika, melyet a vizsgálati személy elé helyezünk. A lapokat egyenként 20 másodpercig exponáljuk a vizsgálati személynek. A feladat előtt a következő instrukciót adjuk: *„Nyolc lapot mutatok neked, amiken különböző figurákat fogsz látni. Nagyon figyelj, mert miután megmutattam őket, meg kell próbálnod kirakni minél többet belőlük a pálcikák segítségével!”* Miután mindegyik ábrát bemutattuk, megkérjük a vizsgálati személyt, hogy rakja ki a pálcikákból azokat az ábrákat, amelyekre emlékszik.

Az eredmények értelmezése:

- a rövid távú emlékezet kapacitása (a felidézett elemek száma)
- a pozícióhatás esetleges érvényesülése

6. A vizuális emlékezet (tárgy- és tárgykép) vizsgálata (Kósáné, 1990; 74.o. nyomán)

Életkor: 5-14 év

Eszközök: hétköznapi tárgyak, illetve hétköznapi tárgyak képei (ld. lent)

A vizsgálat célja: annak megfigyelése, hogy a vizsgálati személynél megjelenik-e valamilyen preferencia a tárgyakra vagy a tárgyképekre vizuális emlékezeti feladat során.

A vizsgálat menete: a feladat I. szakaszában 15 hétköznapi, jól ismert tárgyat (például toll, fésű, gyufásdoboz, kulcs, hajgumi, alma, kanál, könyv, zsebkendő, esernyő, játék, virág, hajcsat, telefon, pénzérme, labda) helyezünk el az asztalon, úgy, hogy azokat a vizsgálati személy ne lássa. Ezt követően megkérjük, hogy nagyon figyelmesen nézze meg a tárgyakat és próbálja megjegyezni őket. 15 másodperc exponálás után a tárgyakat egy kendővel letakarjuk, és a vizsgálati személyt arra kérjük, idézzon fel annyi tárgyat, amennyit csak tud. A feladat II. szakaszában hasonlóképpen járunk el, de a tárgyak helyett 15 hétköznapi, jól ismert tárgy (asztal, csizma, cseresznye, esernyő, fazék, ház, hordó, lámpa, kulcs, lapát, olló, szemüveg, vízcsap, zászló) rajzát használjuk.

Az eredmények értelmezése:

- a rövid távú emlékezet kapacitása (a felidézett elemek száma)
- a pozícióhatás esetleges érvényesülése
- a tárgy vagy tárgykép preferencia esetleges érvényesülése

7. Emlékezeti stratégia alkalmazása felidézés során (Kósáné, 1990; 90.o. alapján)

Életkor: 7-14 év

Eszközök: szólista (ld. lent)

A vizsgálat célja: annak megállapítása, hogy a különböző kategóriákba sorolható, de random módon bemutatott elemek felidézése esetén megfigyelhető-e emlékezeti stratégia alkalmazása

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek a következő instrukciót adjuk: „*Szavakat olvasok fel neked, igyekezz minél többet megjegyezni közülük, mert a végén kérni fogom, hogy mondd vissza azokat, amelyekre emlékszel!*”. A lent felsorolt szavakat 1 mp-es szünetekkel felolvassuk, majd a végén kérjük a megjegyzett szavak felidézését.

Kategóriák: állatok, ételek, ruhadarabok, foglalkozások

Szólista: cica (Á), orvos (F), kenyér (É), nadrág (R), kabát (R), tanár (F), hús (É), kutya (Á), zebra (Á), rendőr (F), leves (É), cipő (R), fodrász (F), ing (R), zsiráf (Á), alma (É), sapka (R), liba (Á), postás (F), répa (É)

Az eredmények értelmezése:

- a rövid távú emlékezet kapacitása (a felidézett elemek száma)
- pozícióhatás vagy emlékezeti stratégia (kategóriák alapján történő felidézés) esetleges megjelenése

8. Nagyságbecslés emlékezet után (Kósáné, 1990; 65. o. alapján)

Életkor: 6-14 év

Eszközök: állatképek (ld. lent), pálca

A vizsgálat célja: annak megállapítása, hogy a vizsgálati személy milyen és mennyi állat nevére és egymáshoz viszonyított méretére emlékszik.

A vizsgálat menete: a vizsgálati személynek állatok képét mutatjuk meg (kutya, ló, tehén, elefánt, medve, teve, mókus), ahol az állatok nagyjából azonos méretűek. Megkérjük a vizsgálati személyt, hogy nevezze meg az állatokat, és kérdezzük meg, hogy azokat látta-e már a valóságban is, vagy csak képen. Ezt követően egy palcát adunk a gyerek kezébe, egyesével felsoroljuk az állatokat, és arra kérjük, hogy a pálca segítségével mutassa meg a falon, hogy milyen magas valójában az adott állat.

Az eredmények értelmezése:

- a valóságnak megfelelően megnevezett állatok száma
- a valóságnak megfelelő méretek száma (összevetve a valóságban illetve csak képen látott állatokat)
- a tévesztések száma

9. Hosszú távú meseemlékezet

Életkor: 3-12 év

Eszközök: mese szövege

A vizsgálat célja: annak felmérése, hogy komplex ismeretanyag esetén mi jellemzi a vizsgálati személy hosszú távú emlékezetét

A vizsgálat menete: lehetőség szerint a vizsgálati személy (korábban már megismert) érdeklődési köre alapján kiválasztunk egy mesét; 3-6 év között körülbelül fél A/4 oldal, 6-12 év között körülbelül egy A/4 oldal hosszúságút, amelyet felolvassunk neki. Előtte nem instruáljuk, azaz nem hívjuk fel a figyelmét arra, hogy emlékeznie kell majd a mesére. Egy hét elteltével azt kérdezzük tőle, hogy *„Emlékszel, múltkor meséltem neked egy mesét. Mondd el, hogy mire emlékszel belőle!”*

Az eredmények értelmezése:

- a felidézett történet-elemek és szereplők száma
- a valóságnak megfelelő cselekmény bemutatása

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

Baddeley, A. & Eysenck, M. W. & Anderson, M. C. (2010). *Emlékezet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bjorklund, D.F., & Miller, P.H. (1997). New themes in strategy development. *Developmental Review*, 17 (4), 407-410.

Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Kreutzer, M. A., Leonard, S.C., & Flavell, J.H. (1975). An interview study of children's knowledge about memory. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 40.

Mandler, J.M. (1998). Representation. In. Kuhn, D., & Siegler, S. (eds.) *Handbook of child psychology. Vol. 2. Cognition, perception and language*. New York: Wiley. 255-308.

Mérei, F., & V. Binét, Á. (1985). *Gyermeklélektan*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Rovee-Collier, C. (1997). Dissociations in infant memory: Rethinking the development of implicit and explicit memory. *Psychological Review*, 104 (3). 467-498.

Schneider, W., & Pressley, M. (1997). *Memory development between two and twenty*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Siegler, R. S. (1996). *Emerging minds: The process of change in children's thinking*. New York: Oxford University Press.

Wallon, H. (1958). *A gyermek lelki fejlődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Ajánlott szakirodalom:

Pléh, Cs., Kovács, Gy., & Gulyás, B. (szerk.) (2003). *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris Kiadó.

V. KOGNITÍV FEJLŐDÉS

ELMÉLET

A kognitív fejlődés tudományos megismerésére kezdetekben a legnagyobb hatással Jean Piaget svájci pszichológus munkássága volt. Piaget úgy gondolta, hogy a fejlődés a személy teljes pszichológiai struktúrájára kiterjedő minőségi átalakulások sorozata, mely minőségi átalakulásokat más szóval fejlődési szakaszoknak nevezett (Cole & Cole, 1997). Piaget szerint egy-egy szakaszon belül a személy a különféle működési területekre, vagy kognitív funkciókra egységesen jellemző sémákat használ, melyek irányítják gondolkodását és viselkedési megnyilvánulásait az adott életkorban. Piaget a csecsemőkortól kezdve a serdülőkorig írta le a gondolkodás fejlődését, megkülönböztetve 4 szakaszt, melyek a következők: a szenzomotoros szakasz (0-2 éves korig), a műveletek előtti szakasz (2-7 éves korig), a konkrét műveleti szakaszt (7-12 éves korig), és a formális műveleti szakaszt (12 éves kor felett). Írásunkban ezek közül a műveletek előtti szakasszal és a konkrét műveleti szakasszal foglalkozunk.

A műveletek előtti szakasz

Piaget szerint az óvodás kori időszak átmenet a csecsemőkori és az iskoláskori között. Míg az előbbi korszakra jellemző, hogy a gondolkodás a motoros tevékenységből indul ki, ez utóbbira az jellemző, hogy a gondolkodás belsővé tett sémákon alapul (Piaget & Inhelder, 1969). Óvodás korban a gyermekek már rendelkeznek a szimbólumhasználat képességével, ugyanakkor még nem képesek az így nyert reprezentációkon valódi mentális műveleteket végezni, és nem képesek figyelmüket egyetlen kiugró pontnál többre összpontosítani – vagyis decentrálni. Gondolkodásukat az egocentrizmus, a látszat és valóság megkülönböztetésének nehézsége, valamint a prekauzális következtetések jellemzik.

Egocentrizmus: Piaget szerint az egocentrizmus a kisgyermek gondolkodásának az a jellemzője, hogy a világot saját szubjektív nézőpontjából veszi figyelembe, saját magára összpontosít (Cole & Cole, 1997). Az egocentrikus látásmód alapja, hogy a gyermek nem tesz különbséget szubjektív tapasztalatai és a külvilág objektív valósága között. Így valóságészlelése meglévő fogalmain és előítéletein alapul. A csecsemőkorhoz képest, amikor a csecsemő teljes figyelme saját cselekvésére összpontosul, az óvodáskorú gyermek sokkal jobban figyelembe veszi a külső valóságot, ugyanakkor úgy véli, mindenki úgy látja a dolgokat, ahogyan ő. Piaget egyik legfontosabb példája az egocentrikus látásmódra a *három-hegy kísérlet*, amely azt mutatja meg, hogy a kisgyermek nehezen képzelel el, hogyan néznek ki a dolgok (fizikailag) egy másik ember nézőpontjából. Ugyanakkor az egocentrizmus érhető tetten akkor is, amikor a

kisgyermek arra gondol, hogy a másik személy (Astington és Gopnik, 1991), más szóval, amikor mások mentális állapotairól gondol, vagyis gyakorlatban alkalmazzák az úgynevezett naiv tudatelméletet. Egy ilyen feladat például mások *hamis vélekedésének* a felismerése. Az elmeolvasás képességnek gyakorlására – attól függően, hogy pontosan milyen feladat kontextusában, és milyen képességeket vizsgálunk – 4 és 7 éves kor között lesznek képesek a kisgyermek. Egy másik, a centrálással összefüggő jelenség az, amikor a kisgyermek nem képes tartályok összehasonlításakor azok magasságát és szélességét egyszerre figyelembe venni. Ilyenkor az egyikből a másikba változatlanul áttöltött mennyiséget is eltérőnek vélik.

A látszat és valóság megkülönböztetésének nehézsége: Piaget szerint a kisgyermek gondolkodásának fontos jellemzője, hogy a tárgyak legfeltűnőbb, felszíni tulajdonságait veszik figyelembe (Cole & Cole, 1997). Ez történik akkor például, amikor az egyenes pálca a vízben meghajlani látszik, és a kisgyermek úgy ítéli meg, hogy a pálca valóban meghajlott, vagy amikor a farsangi bála álarcot vesz fel az egyik gyermek, a másik úgy véli, valóban sárkánnyá változott, vagy amikor egy átlátszó színes fólia alá helyezett fehér lapról feltételezi, hogy annak színe megváltozott. Ugyanakkor, későbbi vizsgálatokban kimutatták, hogy ezekben a vizsgálati eredményekben módszertani kérdések is szerepet játszhattak. Ugyanis ezekről a kérdésekről többször egymás után, ugyanúgy kérdezték a gyerekeket, ami ellentmondott a normális párbeszéd jellemzőire vonatkozó ismereteiknek. Ha azonban csak egyszer kérdezték őket (Siegal, 1991), akkor négy gyermek közül három helyesen válaszolt, már 3 éves korban is.

Prekauzális következtetések: Piaget megfigyelései szerint az óvodás korú gyermek nem képes valódi mentális műveletekre. Ez azt jelenti, hogy ahelyett, hogy deduktív, vagy induktív módszereket alkalmaznának az érvelésben, transzduktív módon gondol, más szóval, egyik esetből következtetnek a másikra, összekeverve az okot és az okozatot. Ez a fajta gondolkodásmód megelőzi a valódi ok-okozati gondolkodást, ezért ezt Piaget prekauzális gondolkodásnak nevezte. Piaget leginkább a gyermek természetes jelenségekre adott magyarázataival vizsgálta a prekauzális gondolkodást. Klinikai interjú módszerével megfigyelte, hogy a gyermek ok-okozati érvelés helyett sokszor animista, artificialista, mágikus vagy fenomenológiai magyarázatokat adtak.

A konkrét műveleti szakasz

Piaget szerint a konkrét műveleti szakaszba lépve a kisgyermek képessé válnak arra, hogy gondolatban manipuláljanak tárgyakat, vagyis el tudják képzelni és reprezentálni tudják ezeknek a tárgyaknak az összekapcsolását, elválasztását, sorba rendezését, átalakítását (Cole &

Cole, 1997). A felsorolt műveletek különféle mentális cselekvések, melyek egy logikai rendszerbe illeszkednek. Piaget úgy gondolta, hogy a konkrét műveletekre való képesség teljesen átalakítja a gyermekek valóságát. Jobban megértik a tárgyak fizikai tulajdonságait és működésüket, valamint a társas világ szabályait, kevésbé jellemző már rájuk az egocentrikus gondolkodás. Ez utóbbi például abban mutatkozik meg, hogy a gyermekek képesek hatékonyabban kommunikálni, és képesek mások nézőpontjába helyezkedni. Ez annak köszönhető, hogy gondolkodásukban, mint irányító elv megjelennek a decentrálás, a konzerváció, a változatlanul hagyás, a logikai szükségszerűség, a kiegyenlítés és a megfordíthatóság mentális műveletei.

Decentrálás: A decentrálás során a kisgyermek a tárgynak egyszerre több tulajdonságát is képes figyelembe venni, valamint többszörös kritériumok alapján képesek a tárgyakat kategóriákba rendezni. Például ebben a korban kezdenek a gyermekek bélyeget, képeslapot, vagy sportkártyákat gyűjteni, és ezeket többféle szempont alapján újra és újrarendezni. Ehhez az is szükséges, hogy egyszerre több szempontot tudjanak figyelembe venni a logikai osztályozásnál, valamint az, hogy képesek legyenek a kategóriák közötti viszonyokat – például hierarchiát -- is megállapítani.

Konzerváció: A konzerváció alapelveinek elsajátítása azt jelenti, hogy a gyermek megérti: a tárgyak bizonyos, alapvető tulajdonságai akkor sem változnak, ha felszíni tulajdonságaik ennek az ellenkezőjét mutatják. Ezzel kapcsolatban kialakul náluk a mennyiség, anyag és térfogat-állandóság fogalma. Ez utóbbi például azt jelenti, hogy az óvodáskorú gyermekkel ellentétben a kisiskolás korú gyermek már tudja: a folyadék mennyisége nem változik meg, ha hozzáadás vagy elvétel nélkül az egyik edényből a másikba töltjük, még akkor sem, ha a második edény keskeny és magas, tehát a víz szintje abban a pohárban magasabb szintet mutat. A mennyiség-, anyag-, és térfogat-állandóság megértésénél a gyermekek alkalmazni tudják a **változatlanul hagyás** elvét: ha semmit nem vesznek el, és nem is adnak hozzá, a mennyiség változatlan marad; valamint a **logikai szükségszerűség** elvét: bizonyos tulajdonságok megőrzése logikailag szükségszerű, a látszat megváltozásának ellenére is (Cole & Cole, 1997).

Kiegyenlítés: A gyermekek képesek egy probléma egyik vonatkozásában történő változást mentálisan összevetni a probléma másik aspektusában történő változással. A térfogat-állandóságnál példájánál maradva, ha azonos mennyiségű folyadékot egy alacsonyabb, szélesebb pohárba, valamint egy magasabb, de keskenyebb pohárba töltünk, mennyiségük összevetésénél a gyermek két változási szempontot is figyelembe vesz: igaz, hogy az egyikben magasabb szinten áll a folyadék, de a vízoszlop keskenyebb, míg a másikban alacsonyabb

szinten áll a folyadék, de a vízoszlop átmérője szélesebb. A szélesség és magasság két tulajdonsága tehát kiegyenlíti egymást.

Megfordíthatóság: a gyermek felismeri, hogy az egyik művelet megsemmisítheti, vagy visszafordíthatja a másik hatását. Például, a gyermek képes megérteni, hogy ha egy gyurmagolyóból ceruzát formálunk, a művelet visszafordítható, és ismét golyót formálhatunk belőle (miközben a súlya nem változik), vagy ha folyadékot egy keskenyebb, magasabb pohárba öntünk át, ismét visszatölthetjük az eredeti pohárba, miközben térfogata nem változik, tehát invariáns.

GYAKORLATOK

1.A mennyiségállandóság fogalmának kialakulása

Piaget kísérlete, Kósáné Ormai V. (1990), 164-165.o.

Életkor: 4-6 év

Eszközök: piros és kék színű korongok

A vizsgálat célja: Annak megfigyelése, hogy kialakult-e már a vizsgálati személynél a mennyiségállandóság (konzeváció)

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A kísérletvezető (VV) 8 db piros korongot rak ki a kísérleti személy (VV) elé, egymástól 2 cm távolságra. Az asztalon egy kék korongokból álló halom is van.

Instrukció: „Vegyél ki ugyanannyi kék korongot, ahány pirosat én kivettem!”

2. szakasz:

A VSZ előtt 8 piros és 8 kék korong fekszik két párhuzamos sorban, egymástól kb. 30 cm-re. Az alsó sorban minden korong pontosan a felső sor megfelelő tagja alatt van (egy az egyhez megfelelés).

Instrukció: „Melyik sorban van több korong, ebben vagy ebben (a VV rámutat)?”

Ha a VSZ valamelyik sorban lévő korongot többnek ítéli, a VV megkérdezi: „Biztos?” Ha a válasz igenlő, a 3. szakaszra nem kerül sor.

3. szakasz:

A VV az egyik sort a VSZ szeme láttára széthúzza. A korongok eddig 2 cm-es távolságát 3 cm-re növeli

Instrukció: „Melyik sorban van több korong, ebben vagy ebben (a VV rámutat a sorokra)?

Helyes és helytelen válasz esetén is megkérdezi: „Miért?”

4. szakasz:

A VV az egyik sor korongjait a VSZ szeme láttára egy csomóba rakja össze. A kísérlet menete a továbbiakban azonos a 3. szakaszban leírtakkal.

Regisztrálás: a VSZ kérdésekre adott válaszai és magatartása.

Az eredmények értelmezése:

1. A helyes ítéletek számának alakulása.
2. A „Miért?” kérdésekre adott válaszok minőségi sajátosságai az életkor függvényében.
3. Az eredmények összevetése Piaget közlésével:
 - a. 4-5 éves korban a VSZ a kék korongokból a pirosakéval azonos hosszúságú sort rak ki, darabszámra való tekintet nélkül. (Globális percepció, az analízis hiánya.)
 - b. 5-6 éves korban a tagról-tagra való megfeleltetés alapján következtet az egyenlőségre. A széthúzott sor szerint több korongot tartalmaz. Fokozatosan megszűnik a két sor egyenlősége, ha a VV csomóba rakja az egyik sorban lévő korongokat.

2. Az anyagállandóság fogalmának kialakulása

Piaget és Inhelder kísérlete, Kósáné Ormai V. (1990), 166-167.

Életkor: 4-8 év

Eszközök: két azonos méretű és súlyú golyó pasztillenből

A vizsgálat célja: megfigyelni, hogy a VSZ-nél kialakult-e már az anyagállandóság (konzerváció)

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A két golyó a VSZ előtt fekszik az asztalon.

Instrukció: „Ugyanannyi gyurma van az egyik golyóban, mint a másikban, vagy valamelyikben több vagy kevesebb?”

A VSZ feltételezhetően a két golyó egyenlősége mellett foglal állást. Ellenkező esetben a kísérlet nem folytatódik. Ezután a VV az egyik golyó alakját a VSZ szeme láttára megváltoztatja, keskeny hosszú formává alakítja át.

Instrukció: „Nézd csak, csináltam egy ceruzát. Mit gondolsz ugyanannyi gyurma van-e a ceruzában, mint a golyóban, vagy valamelyikben több vagy kevesebb?” A VSZ válasza után: „Miért?”

2. szakasz

A VV a ceruzából lapos, széles formát gyúr.

Instrukció: „Nézd csak, most egy pogácsát csináltam!” Ezután felteszi az 1. szakaszban leírt kérdést.

3. szakasz

A pogácsává formált gyurmát a VV gömbbé alakítja és kis golyókat készít belőle. A kérdés ugyanaz, mint az 1. szakaszban.

Regisztrálás: a VSZ kérdésekre adott válaszai, esetleges egyéb verbális megnyilvánulásai és magatartása.

Az eredmények értelmezése:

1. A helyes válaszok aránya.
2. A helyes és helytelen válaszok indoklásának minőségi sajátosságai.
3. A VSZ magatartásának jellegzetességei az életkor függvényében.
4. Az eredmények összevetése Piaget megállapításával, mely szerint az anyagállandóság fogalmához a gyermekek 7 éves korban jutnak el.

3. Az anyagállandóság fogalmának kialakítása gyakorlás útján

Sonstroem kísérlete, Kósáné Ormai V. (1990)

Életkor: 4-7 év

Eszközök: azonos méretű és súlyú golyók plasztilinből

A vizsgálat célja: segíteni a VSZ-t az anyagállandóság fogalmának kialakításában

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A vizsgálat menete azonos az előző kísérlet 1. szakaszával

2. szakasz:

Ebben a kísérletben csak azok a VSZ-ek vesznek részt, akiknél az anyagállandóság a piageti értelemben még nem alakult ki.

3 féle módon segíthetjük az anyagállandóság kialakulását

1. Gyakorlás manipulációs tevékenység és megnevezés útján. A VSZ elé rakjuk ki a két gyurmagolyót.

Instrukció: „Gyúrj az egyik golyóból ceruzát!” Amikor elkészült, a VV megkérdezi: „Melyik a leghosszabb?” Miután a VSZ válaszolt megkérdezzük: „Melyik a legvastagabb?” Miután a VSZ válaszolt, megerősítjük: „Azt mondtad, hogy a ceruza a leghosszabb, a golyó a legvastagabb. Most fogd a hosszú ceruzát és csináld olyan vastagra, mint a golyó!” A VV az utasítás végrehajtása után többször megkérdezi: „Most ugyanolyan vastag? Még mindig hosszabb?”

Ezután a VV ugyanígy átformálja a másik golyót is ceruzává. Ennek golyóvá való visszaalakítása után a VV csinál ceruzát az egyik golyóból és megkérdezi: „Mit gondolsz, ugyanannyi gyurma van az egyikben, mint a másikban, vagy valamelyik több vagy kevesebb?” Bármilyen válasz után a VV megkérdezi: „Miért?”

2. Gyakorlás csak manipulációs tevékenység útján. A kísérleti helyzet azonos az előzőekkel.

Instrukció: „Gyúrj az egyik golyóból ceruzát. Fogd ezt a ceruzát és alakítsd vissza golyóvá, pontosan olyanra, mint volt.”

A VV megkérdezi: „Most pontosan olyan, mint amilyen volt?” Ugyanazt elvégzik a másik golyóval is. Amikor a gyermek igenlő választ adott, a VV átformálja ceruzává az egyik golyót. Ezután megkérdezi: „Mit gondolsz, ugyanannyi gyurma van az egyik golyóban, mint a másikban, vagy valamelyikben több vagy kevesebb?” A VSZ válasza után megkérdezi: „Miért?”

3. Gyakorlás csak megnevezéssel.

A VV a gyermek előtt átalakítja a golyót ceruzává. A VV megkérdezi: „Melyik a leghosszabb?” – „Melyik a legvastagabb?” „Azt mondtad, hogy a ceruza a leghosszabb, a golyó a legvastagabb. Nézd, most ezt a ceruzát olyan vastagra csinálom, mint a golyó. (A VV elvégzi a visszaalakítást.) „Most ugyanolyan vastag? Hosszabb még?” A VV ugyanezt elvégzi a másik golyóval is.

Regisztrálás: A VSZ tevékenysége, a kérdésekre adott válaszai és egyéb verbális megnyilvánulásai.

Az eredmények értelmezése:

1. A 2. szakasz végén, az anyagmennyiségre vonatkozóan feltett kérdésre adott helyes válaszok aránya.
2. Az indoklások minőségi sajátosságai.
3. A VSZ magatartása a gyakorlás folyamán az életkor függvényében.

4.A térfogat állandóság fogalmának kialakulása

Piaget és Szeminska kísérlete, Kósáné, Ormai V. (1990), 169-170.o.

Életkor: 4-8 év

Eszközök: különböző méretű üvegedények: 2 pohár, alacsony és széles üvegedény, magas és keskeny üveg, a pohárhoz hasonló magasságú keskeny kis üvegek (4 db), különböző alakú kisebb üvegek

A vizsgálat célja: megfigyelni, hogy a VSZ-nél kialakult-e már a térfogat állandóság fogalma

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A VSZ előtt az asztalon állnak az üvegek. A két egyenlő nagyságú pohárban egyenlő mennyiségű színezett víz van. A VV az egyik pohárra mutat.

Instrukció: „Ebben a pohárban málnaszörp van. Most átöntöm a másikba. (A VV a VSZ szeme láttára átönti a vizet az alacsony, széles üvegedénybe.) Mit gondolsz, több lett a málnaszörp, vagy kevesebb?”

2-3-4. szakasz:

2. szakasz: A VV a VSZ szeme láttára átönti a pohárból a keskeny, magas üvegbe a vizet.

3. szakasz: a VV a VSZ szeme láttára átönti a pohárból a 4 db kicsi és keskeny üvegbe a vizet.

4. szakasz: a VV a VSZ szeme láttára átönti a pohárból a különféle alakú kisebb üvegekbe a vizet.

Az 1. szakaszban feltett kérdést minden szakasznál megismétli.

Regisztrálás: A VSZ személy kérdésekre adott válaszai és magatartása.

Az eredmények értelmezése:

1. Helyes ítéletek aránya.
2. A VSZ magatartásának sajátosságai az életkor függvényében.

5.A térfogat-állandóság kialakulásának vizsgálata takarással

Frank vizsgálata, Donaldson (1997)

Életkor: 4-8 év

Eszközök: különböző méretű üvegedények: 2 pohár, alacsony és széles üvegedény, magas és keskeny üveg, nem átlátszó takaró ernyő (pl. kartonlap)

A vizsgálat célja: A térfogat-állandóság kialakulásának megfigyelése

A vizsgálat menete:

1. szakasz

A VV két poharat részben megtölt színezett vízzel, úgy hogy a gyermek egyenlőnek ítélje meg azokat.

2. szakasz

Ezután a VV egy ugyanolyan magas, ám szélesebb edényt mutat be, majd az egyik poharat és a szélesebb edényt eltakarja az ernyővel úgy, hogy csak a tetejük látszódik ki. A pohárból áttölti a vizet a szélesebb edénybe. A VV rámutat az eredeti pohárra és a szélesebb edényre, és

megkérdezi a VSZ-t: „Mit gondolsz, melyik pohárból tudnál többet inni? Vagy egyenlő mennyiséget tudnál inni belőlük?”

3. szakasz:

A VV egy, a pohárnál magasabb, de keskenyebb edényt mutat be. Ezután a poharat és a keskenyebb edényt eltakarja az ernyővel, úgy hogy csak a tetejük látszódik ki. A VV a VSZ szeme láttára átönti a pohárból a keskeny, magas edénybe a vizet. A VV rámutat az eredeti pohárra és a keskenyebb edényre, majd megkérdezi a VSZ-t: „Mit gondolsz, melyik pohárból tudnál többet inni? Vagy egyenlő mennyiséget tudnál inni belőlük?”

4-5. szakasz:

A VV megismétli a 2., és 3. szakaszt úgy, hogy előtte elveszi a poharak elől a takaróernyőt.

Regisztrálás: a VSZ válaszai és viselkedése.

Az eredmények értelmezése:

1. Helyes ítéletek aránya.
2. A VSZ magatartásának sajátosságai az életkor függvényében.

6.Élményvezérelt szemléleti kép vizsgálata

Életkor: 4-7

Eszközök: 3 db édes keksz, 2 db tányér vagy szalvéta

A vizsgálat célja: a centrálás jelenségének vizsgálata

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A VV és a VSZ egy asztalnál ülnek, mindegyikük előtt tányér vagy szalvéta. A VV elővesz 3 db kekszet. Ebből kettőt saját tányérjába helyez, egyet pedig a VSZ tányérjába.

Instrukció: „Nézd csak, mindkettőnknek kekszet adtam. Ez így igazságos?” Amennyiben a VSZ igenlő választ ad a vizsgálat nem folytatódik. Amennyiben nemleges a válasz, a VV megkérdezi: „És miért nem igazságos?” A VV megvárja a VSZ válaszát, ami valószínűleg ilyesmi lesz: „Mert nekem egy kekszem van, neked pedig kettő”. Bármilyen válasz után a VV áttér a 2. szakaszra.

2. szakasz:

A VV kettőtöri a VSZ kekszét.

Instrukció: ”Most már nekem is kettő van és neked is. Így már igazságos?”

Regisztrálás: a VSZ válaszai és viselkedése.

Az eredmények értelmezése:

1. A VSZ helyes és helytelen válaszainak aránya.

2. A VSZ válaszainak minőségi jellemzői az életkor függvényében.

7.A fizikai kauzalitás felismerésének alakulása

Piaget vizsgálata, Kósáné Ormosi Vera (1990), 210-211.o.

Életkor: 3-11 év

Eszközök: zseblámpa

A vizsgálat célja: az ok-okozati gondolkodás megfigyelése

A vizsgálat menete:

1. szakasz: a szél keletkezése

A VV első kérdése: „Mitől fúj a szél?” Ezután hozzáteszi: „most nincs szél, de tegnap volt (vagy: most szél van, de tegnap nem volt). Hogy lehet az?” – „Hogyan kezdődik a szél? Honnan jön?”

Ha a VSZ olyasmit válaszol, hogy a felhők, vagy a fák csinálják, a VV ellenpróbaként a következőt kérdezi: „A felhők (vagy a fák, vagy amit a VSZ mondott) csinálják a szelet, vagy pedig a szél mozgatja a felhőket?”

A VV további kérdéseinek a VSZ gondolatmenetéhez kell alkalmazkodnia.

2. szakasz: az árnyékok problémája

A VV a kezével árnyékot csinál és megkérdezi a VSZ-től: „Mit gondolsz, miért van ott az árnyék?” – „Miért olyan sötét az az árnyék?” Ha a VSZ ezt a kéz valamely tulajdonságával -- pl. csontokkal – magyarázza, a VV egy papírlappal vet árnyékot valahová. „Akkor ennek a papírnak az árnyéka miért olyan sötét?” A VV az asztalra és megkérdezi: „Miért van ezen az oldalon árnyék és miért nincs a másikon?” – „Ezt az árnyékot mi csinálja? És hogyan csinálja?” „Ha ide tenném ezt a könyvet (egy pontra mutat), hol lenne az árnyéka? És miért pont ott?” A VV odateszi a könyvet. „Mit kellene csinálni, hogy ne legyen itt ez az árnyék?” (A könyv árnyékára mutat.) Ha a VSZ azt javasolja, hogy vegye el a könyvet, más megoldást kér. „És mást nem lehetne csinálni hogy ez az árnyék eltűnjön?” – Csinálj ide árnyékot a kezeddal!” (A falra mutat.) „Mit kellene tenned hogy ez az árnyék nagyobb legyen?”

Regisztrálás: A VV kérdései és a VSZ válaszai szó szerint rögzítve (ha lehetséges, hangrögzítés alapján).

Az eredmények értelmezése:

1. A beszélgetés tartalmának minőségi elemzése.
2. Az oksági magyarázatok alábbi, Piaget féle kategóriáinak előfordulási aránya (fenomenisztikus, animisztikus, dinamikus, mechanikus, logikai kauzalitás).
3. A megfigyelések összevetése Piaget vizsgálatának eredményeivel:

- a. Piaget a szél eredetére vonatkozó válaszok 3 fő típusát írja le.
- Az első fejlődési szakaszban a gyermek artificialista magyarázatot adnak (a szelet az ember vagy az isten csinálja, úgy, hogy szájával fúj, vagy gépek segítségével). Az ebbe a csoportba tartozó VSZ-ek átlagos életkora 5 év, 7 évesnél idősebb alig volt köztük.
 - A második szakaszt az jellemzi, hogy bizonyos dolgok (felhő, fák, hullámok) mozgását tartják a szél eredetének. Olyan testeket éppen, amelyeknek a szél idézi elő a mozgását. Ezek a válaszok többé-kevésbé animisztikusak. (Átlagos életkor 8 év).
 - A harmadik szakaszban a gyermekek már tudják, hogy a szél nem más, mint a levegő mozgása, de kialakulása megmagyarázhatatlannak tűnik, „magától van”. (átlagos életkor 9,5 év) Ez a választípus erősen pozitívista beállítódást tükröz, emellett megtalálhatók még benne az animizmus maradványai.
- b. Piaget az árnyék jelenségének megindoklásában 4 fejlődési stádiumot állapított meg.
- A 6 éven aluli gyermekek jellegzetes magyarázata: Az árnyék a tárgyakból kiáramló szubsztancia – ez mint belső tényező játszik szerepet a keletkezésében. Ezen kívül egy külső tényezőre, a sötétségre is szükség van (fák alja, éjszaka, szoba mélye). A tárgyak által produkált szél gondolatával analóg.
 - A 6-7 éves gyermekek szerint az árnyékot csak maga a tárgy csinálja. Még mindig szubsztanciaként fogják fel és úgy vélik, hogy a kiáramlásnak nincsen szabályszerű iránya. Az ebbe a csoportba tartozó VSZ-ek nem tudják előre megmondani, melyik oldalon lesz árnyék, ha az ernyőt a fényforrás elé tesszük.
 - 8 éves kor körül a gyermekek már meg tudják jósolni az árnyék elhelyezkedését. Azt is tudják, hogy ott keletkezik árnyék, ahol nincs fény (nap, lámpa, stb.). Az előző szakaszok szubsztancializmusának még mindig van nyoma, azonban úgy gondolják, a kiáramlást a fény elűzi, ezért csak a fényforrással ellentétes oldal felé irányulhat.
 - Kb. 9 évesen a gyermekek már korrekt magyarázatot adnak.

8. Természeti jelenségek megértésének vizsgálata

Életkor: 3-11 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: az ok-okozati összefüggések megértésének megfigyelése

A vizsgálat menete:

Piaget fenti vizsgálatához hasonlóan VV beszélgetést kezdeményez más természeti jelenségek kapcsán, további kérdéseit a VSZ válaszaihoz igazítja.

1. szakasz: nappal és éjszaka

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Mit gondolsz, miért van éjszaka sötét, nappal meg világos?” „Ha nem süt a Nap, akkor mi történik vele?” „Hol van a Nap, amikor nem süt?” „Hol van a Nap, amikor nem látjuk?”

2. szakasz: hó

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Miért esik a hó akkor, amikor hideg van?” „Honnan esik a hó?” – „Mi lesz vele?”

3. szakasz: szivárvány

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Tudod, hogy mi az a szivárvány?” – „Láttál már szivárványt?” „Le is tudod rajzolni?”, - „Hogy lesz a szivárvány?”

4. szakasz: elnevezések

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Honnan kapják a dolgok a nevüket?” – „Miért hívnak téged xy-nak?”

5. szakasz: álom

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Tudod, hogy mi az álom?” – „Te már álmodtál?” „Honnan lesznek az álmok?”

Regisztrálás: A VV kérdései és a VSZ válaszai szó szerint rögzítve (ha lehetséges, hangrögzítés alapján).

Az eredmények értelmezése: Ennek a feladatnak az eredményeit is az előző feladatoknál felsorolt piageti szempontok alapján értelmezzük.

9. A problémamegoldó gondolkodás fejlődésének vizsgálata gyakorlati feladatban

Rey kísérlete, Kósáné Ormai Vera, (1990), 144-145.o.

Életkor: 3-7 év

Eszközök: egy széles szájú üveg, amibe a kisgyermek keze nem fér bele, kampóval ellátott fakorong, hat darab hajlítható drót

A vizsgálat célja: logikai gondolkodás, kreatív problémamegoldás megfigyelése

A vizsgálat menete:

Az üveg az asztalon áll, benne a koronggal, mellette hat drótszál.

Instrukció: „Ebbe az üvegbe beletettek egy fadarabot. Próbáld kivenni belőle! Az üveget nem szabad megfordítani, és a kezedet sem dughatod bele. Ezen kívül mindent csinálhatsz, amit akarsz.”

A VV néhány percig figyel a VSZ viselkedését. Ha a VSZ felfedezi a drótot, hagyni kell, hogy próbálkozzon. Ha viszont az aktivitás az előbbi instrukcióra nem indul meg, a VV a következő sugalmazásokat alkalmazza:

1. Megmutatja a drótokat és felszólítja a VSZ-t azok alkalmazására.
2. Kézbe veszi az egyik drótot, a közepén meghajlítja (hogy hajlékonyságára felhívja a figyelmet) – természetesen csak akkor, ha az előbbi utasítás nem vezetett eredményre.
3. Felszólítja a VSZ-t, hogy válasszon olyan eszközt, amivel a tárgyat megfoghatja.
4. Felszólítja a VSZ-t, hogy válasszon három eszköz közül, amelyet a VV a KSZ szeme láttára készít el: a. az üveg szájánál nagyobb horgú kampó, b. az üveg és a korongon lévő kampó méreteinek megfelelő horog, c. egyenes drótszál.

Regisztrálás: a VSZ viselkedése és verbális megnyilvánulásai.

Az eredmények értelmezése:

1. A sikeres megoldások aránya
 - a. Sikeres horogkészítés és a tárgy megszerzése az első instrukció alapján azonnal
 - néhány próbálkozás után
 - a drótok felhasználására irányuló utasítás alapján
 - a drót hajlíthatóságának sugalmazása nyomán
 - az eszközkészítésre irányuló utasítás alapján
 - b. Helyes választás három eszköz közül, ennek nyomán:
 - sikeres megoldás (a tárgy megszerzése)
 - az eszköz felhasználásának kudarc
 - c. Teljes tehetetlenség a feladattal szemben
2. A feladatmegoldás folyamatának minőségi sajátosságai.
3. A hibás próbálkozások elemzése.
4. Az egyes sugalmazásokra adott reakciók elemzése.
5. A feladatra vonatkozó verbális megnyilvánulások.
6. A magatartás sajátosságai.

10. Az egocentrizmus vizsgálata: Három hegy kísérlet

Piaget és Inhelder kísérlete, Cole & Cole (1997)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: három egymást takarásban ábrázoló hegy makettje (a makett más-más méretű és alakú, egymástól jól megkülönböztethető hegyet mintáz), játék baba vagy plüssállat, a három hegyről különféle nézőpontokból készült rajzok (4 db rajz).

A vizsgálat célja: az egocentrikus gondolkodás megfigyelése

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A VSZ egy asztalon helyezi el a három hegyet ábrázoló makettet, majd megkéri a VSZ-t hogy sétálják körbe az asztalt. A séta során a VV felhívja a VSZ figyelmét, hogy jól figyelje meg a hegyeket.

2. szakasz:

A VV leülteti a VSZ-t az asztalhoz, és egy játék babát mutat be neki. Ezután a VV leülteti a játék babát a VSZ-szel szemben lévő székre, az asztal túloldalára.

3. szakasz:

A VV bemutatja a VSZ-nek a hegyekről különböző nézőpontokról készült rajzokat.

Instrukció: „Ki tudod választani azt a képet, ahogy a baba látja a hegyeket a túloldalról?”

Regisztrálás: A VSZ választása és viselkedése.

Az eredmények értelmezése:

1. A VSZ helyesen vagy helytelenül válaszolt?
2. Az egocentrikus gondolkodás jellemzői és a „három hegy” feladat megoldása a kor függvényében.

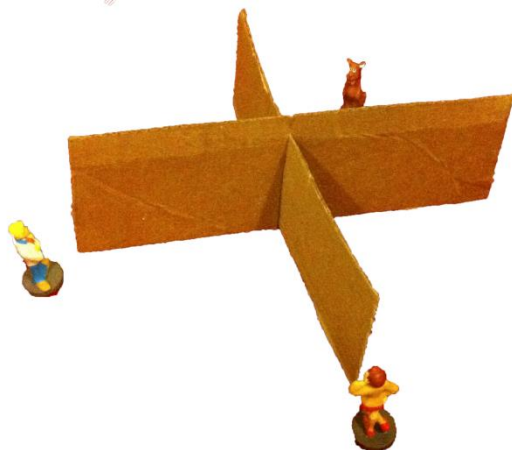
11. Rejtőzködő Scooby-Doo

Hughes (1975), idézi Donaldson (1997)

Életkor: 3,5 – 11

Eszközök: Két kartonlap egymáson éllel keresztbe állítva (lásd 5.1. ábra), Scooby-Doo, Fred és Wilma figura (vagy más játék-figura)

5.1. ábra Két egymást keresztező kartonlap Fred, Wilma, és rejtőzködő Scooby-Doo (Ábra: Shuva Ali, 2015)

A vizsgálat célja: a decentrálas megfigyelése

A vizsgálat menete:

1. szakasz

A VSZ előtt az asztalon a fenti ábrán látható két egymást keresztező kartonlap áll. Ebben a szakaszban csak a Fred figura vesz részt. Fred az 5.1. ábrán látható módon áll a kartonlapokhoz képest, úgy, hogy két elszeparált részre is „rálát”. A VV a Scooby-Doo figurát elhelyezi a különböző elszeparált részekre és megkérdezi a VSZ-t: „Scooby el akar bújni Fred elől. Itt el tud bújni Scooby Fred elől, vagy Fred látja?” Bármilyen válasz esetén a VV tovább kérdez, míg mind a négy elszeparált rekeszt kipróbálják.

2. szakasz

A VV az 5.1. ábrán látható módon a Wilma figurát is felhelyezi, majd a VSZ kezébe adja a Scooby-Doo figurát.

Instrukció: „Most Wilma is segít Frednek megkeresni Scooby Doo-t. Hol tud elbújni Scooby úgy, hogy se Wilma, se pedig Fred ne lássa? Helyezd oda Scooby-t, ahol el tud bújni.”

Regisztrálás: A VSZ válaszai és viselkedése.

Az eredmények értelmezése:

1. Az egyes szakaszokban adott helyes és helytelen válaszok.
2. Az egocentrikus gondolkodás és a decentrálas jellemzői.

12.A hamis vélekedés vizsgálata történettel

(Cole & Cole, 1997)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: Bábok (egy kisfiú és egy anya báb, helyettesíthető plüssökkel, babákkal is), 1 doboz, és egy játék fiókos szekrény (helyettesíthető más színű dobozzal is), csokoládé szelet

A vizsgálat célja: a téves vélekedés tulajdonításának megfigyelése, a decentrálas képességének vizsgálata

A vizsgálat menete:

1. szakasz:

A VV egy történetet játszik el a VSZ-nek bábokkal, miközben mesél. Ezt a történetet mondja el:

„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kisfiú, aki szerette a csokit. Egyszer egy tábla csokit tett az asztalán lévő dobozba, aztán egy kis időre elment. Amíg távol volt, bejött az anyukája. Kivette a csokit a dobozból, és a szekrény felső fiókjába tette, ahol a fiú a zoknijait tartotta. A kisfiú visszajött. Éhes volt és meg akarta enni a csokit.”

2. szakasz:

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Mit gondolsz, hol fogja a kisfiú keresni a csokit?”

Regisztrálás. A VSZ válasza.

Az eredmények értelmezése:

1. Helyes vagy helytelen választ adott a VSZ?
2. Kialakult-e már a tudatelmélet (TOM) a VSZ-nél?
3. A tudatelmélet kialakulásának életkori jellemzői.

13.Hamis vélekedés vizsgálata cukorkás dobozzal

Életkor: 3-11 év

Eszközök: népszerű cukorkás/csokis doboz, a csomagoláson jól látható cukorka rajzzal, ami ugyanakkor rejtja a tartalmat, színes ceruzák a cukorkás dobozban

A vizsgálat célja: a téves vélekedés tulajdonításának megfigyelése, a decentrálas képességének vizsgálata

A vizsgálat menete:

Előkészítés: a VV a vizsgálat előtt színes ceruzákat helyez el a cukorkás dobozban előzetesen, amikor a VSZ nincs jelen.

1. szakasz:

A VV bemutatja a VSZ-nek a cukorkás dobozt, és megkérdezi tőle: „Mit gondolsz, mi van ebben a dobozban?” A VSZ válasz feltehetőleg az lesz, hogy „cukor/csoki/édesség. Amennyiben nem ezt válaszolja, a vizsgálatot nem folytatjuk tovább. Amennyiben megfelelő választ kapunk, akkor áttérünk a második szakaszra.

2. szakasz

A VV a cukorkás dobozt a VSZ kezébe adja. Instrukció: „Nézd meg, mi van benne!”. A VSZ kinyitja a dobozt, és látja a színes ceruzákat. A VV megkérdezi: „Mi van a dobozban?” A VSZ feltehetőleg azt válaszolja, hogy színes ceruza.

3. szakasz

A VV visszakéri a dobozt a VSZ-től és újra bezárja, majd a VSZ felé mutatva a dobozt a következő kérdést teszi fel a VSZ-nek: ”Mit gondolsz, ha az óvó néni/anyukád bejönne most a szobába, és megmutatnánk neki a dobozt, mit mondana, mi van benne?”

Regisztrálás: A VSZ válaszai.

Az eredmények értelmezése:

1. Helyes vagy helytelen választ adott a VSZ?
2. Kialakult-e már a tudatelmélet (TOM) a VSZ-nél?
3. A tudatelmélet kialakulásának életkori jellemzői.

14.Látszat és valóság megkülönböztetése

Harris, Donnelly, Guz, Pitt-Watson kísérlete, Cole & Cole (1997)

Életkor: 3-8 év

Eszközök: történet

A vizsgálat célja: Annak megfigyelése, hogy a VSZ képes-e a látszat és valóság megkülönböztetésére érzelmek esetén

A vizsgálat menete:

1. szakasz

Instrukció: „Most egy mesét mondok el neked, jól figyelj rám!” A VV a következő történetet olvassa fel a VSZ-nek: ”Diána el akart menni otthonról, de fáj a hasa. Tudta, hogyha elmondja az anyukájának, hogy fáj a hasa, akkor a mamája azt fogja mondani, hogy nem mehet el. Diána megpróbálta eltitkolni, hogy rosszul érzi magát, hogy mamája elengedje otthonról.”

2. szakasz

A VV a következő kérdéseket teszi fel a VSZ-nek:

„Hogy érezte magát Diána valójában, amikor fáj a hasa?” „Miért?”

”Milyennek akarta mutatni az arcát, amikor fáj a hasa?” „Miért?”

Regisztráció: A VSZ szó szerinti válaszai

Az eredmények értelmezése:

1. Felismeri a VSZ a különbséget a kimutatott érzelem és Diana valóságos érzelmei között?
2. A miért kérdésekre helyesen válaszolt-e a VSZ?

3. A miért kérdésekre adott válaszok minősége a kor függvényében.

15. Az összehasonlítás művelete verbálisan

Kósáné, Ormai Vera (1990), 177-179. o. alapján

Életkor: 4-16 év

Eszközök: szólista konkrét, fél-absztrakt és absztrakt fogalmakból

Konkrét párok: kanál – villa, olló – kés, ceruza – toll, kendő – sapka, kenyér – kifli

Fél-absztrakt párok: tó – folyó, erdő – kert, gyermek – törpe, ősz – tél, iskola – óvoda

Absztrakt párok: bátorság – vakmerőség, tévedés – hazugság, fősvényesség – takarékoság, gyűlölet – megvetés, óvatosság – gyávaság

A vizsgálat célja: fogalmak közötti viszony megértésének megfigyelése

A vizsgálat menete:

1. szakasz

Konkrét fogalompárok vizsgálata. Instrukció: „Mondd meg, miben hasonlít, és miben különbözik a kanál és a villa! Az olló meg a kés, stb.

2. szakasz

Fél-absztrakt fogalompárok vizsgálata. Instrukció: „Mondd meg, miben hasonlít, és miben különbözik a tó és a folyó! Az erdő és a kert, stb.

3. szakasz

Absztrakt fogalompárok vizsgálata. Instrukció: „Mondd meg, miben hasonlít, és miben különbözik a bátorság és a vakmerőség! Tévedés és hazugság, stb.

Regisztrálás: a VSZ válaszainak szó szerinti lejegyzése.

Az eredmények értelmezése:

1. A helyesen megadott tulajdonságok számának alakulása tárgypáronként, valamint konkrét, fél-absztrakt és absztrakt fogalmak esetén.
2. A hasonlóság és különbség felismerésének alakulása.
3. A hibák minőségi sajátosságai

16. Átvitt értelmű kifejezések megértésének vizsgálata közmondások értelmezésével

Kósáné Ormai Vera (1990), 222-223.o.

Életkor: 6-18 év

Eszközök: Közmondások

Addig nyújtózkodj, míg a takaród ér.

Addig hajlítsd a fát, míg fiatal.

Aki egyszer megégette magát, az elkerüli a tüzet.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Holló a hollónak nem vájja ki a szemét.

Ki korán kel, aranyat lel.

Ki mint vet, úgy arat.

Mindenki söpörjön a saját küszöbe előtt.

Nem mind arany, ami fénylik.

Nincsen rózsza tövis nélkül.

A vizsgálat célja: kulturális tudás, absztrakt és konkrét jelentések megértésének megfigyelése

A vizsgálat menete:

Instrukció: „Ismersz közmondásokat? Mondj egyet! (Ha a VSZ nem tud, a VV folytatja.) Én mondok neked néhány közmondást, te pedig megmondod mit jelent!

Regisztrálás: A VSZ válaszainak szó szerinti lejegyzése.

Az eredmények értelmezése:

1. Helyes értelmezések aránya.
2. A válaszok minőségi elemzése a konkrét és absztrakt értelmezés szempontjából.
3. A közmondások tartalmi vonásainak befolyása az értelmezés szintjére.
4. A közmondások nehézségi sorrendjének megállapítása az eredmények alapján.

17.A tanulás motívumai

Kósáné Ormosi Vera (1990), 394-395. o.

Életkor: 6 – 18 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: a VSZ tanulási motívumainak felderítése

A vizsgálat menete:

Instrukció: „Mondd el, miért jársz iskolába, miért tanulsz? Melyik tárgyat tanulod a legszívesebben? Miért? Ezen kívül még melyik tárgyat szereted? Miért? Melyik tárgyat szereted a legkevésbé? Miért? Azt miért tanulod mégis? Még melyik tárgyat nem szereted? Azt miért tanulod?”

Regisztrálás: A beszélgetés jegyzőkönyvébe foglalása (szó szerint).

Az eredmények értelmezése:

1. A válaszokban tükröződő motívumok csoportosítása
2. A különböző típusú válaszok megoszlása.

3. A motívumok alakulása a szívesen és nem szívesen tanult tárgyak esetén.

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom

- Ali, Shuva (2015). Extended Project. <https://shuvaalieplog.wordpress.com/> (Letöltés: 2016.08.23).
- Astington, J. W. & Gopnik, A. (1991). Theoretical explanations of children's understanding of the mind. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 7-31.
- Cole, M. & Cole, S.R. (1998). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child*. New York: Basic Books.
- Siegal, M. (1991). *Knowing children: Experiments in conversation and cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Ajánlott szakirodalom

- Csibra, G., & Gergely, Gy. (2007). Társas tanulás és társas megismerés. A pedagógia szerepe. In: Csibra G. & Gergely Gy. (Szerk.) *Ember és Kultúra: A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Budapest: Akadémia Kiadó, 5-31.o.
- Gopnik, A. (2009). *A babák filozófiája*. Budapest: Nexus.
- Király Ildikó, Gergely György (2001): Intencionális cselekvések utánzásának és teleológiai értelmezésének viszonya csecsemőknél: A racionális utánzás elmélete. In: Kampis György, Ropolyi László (Szerk.): *Evolúció és megismerés*. Budapest: Typotex, 105–116.
- Mérei, F., & Binet, Á. (2016). *Gyermeklélektan*. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- Piaget, J. (1978). *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Budapest: Paulus Hungarno/Kairosz.
- Piaget, J. (1997). *Az értelem pszichológiája*. Budapest: Kairosz Kiadó.

VI. BESZÉDFEJLŐDÉS

ELMÉLET

Az élővilágban sok állat kommunikál hangjelzésekkel és gesztusokkal, azonban a beszéddel történő kommunikáció spontán elsajátítása csak az emberre jellemző. Mára elfogadottá vált a kutatók körében az, hogy a nyelvvelsajátításnak van egy jelentős örökletes komponense is,

ahogyan azt Chomsky állítja. A beszéddel történő kommunikáció elsajátítása már a korai csecsemőkorban megalapozódik, azonban az egyes kommunikációs módok és specializált nyelvi funkciók elsajátítása még a serdülőkorban is folytatódhat (Cole & Cole, 1997).

A fonémaészlelésre, valamint a nyelvi és nem-nyelvi hangok megkülönböztetésére rögtön a születés után képes a csecsemő. Sőt, a születés után pár nappal már képes elkülöníteni anyanyelve hangjait más nyelvek hangjaitól. Ugyanakkor az újszülöttek első kommunikációs eszköze a sírás. A sírás segítségével közölhetik a gondozóval, hogy valami bántja őket, az eltérő sírásmintázatok segítségével pedig azt, hogy mi is az. A csecsemők 3 hónapos kor körül érik el az elsődleges interszubsztivitásra való képességet, ami azt jelenti, hogy viselkedésüket egy másik személy viselkedéséhez tudják igazítani. Ebben a korban a gügyögés segítségével pre-verbálisan is megoszthatják élményeiket másokkal a különféle interakciókban. Ilyen például az anya és csecsemő közötti kölcsönös mosolygási vagy üdvözlési rutin.

6 hónapos korban megjelenik a gagyogás, ami már jól elkülöníthető beszédhangokból álló hangsor, mint pl. mamama, dadada. Ebben a korban megszűnik a csecsemőnek az a képessége, hogy a nem anyanyelvi hangokat elkülönítse, és ettől fogva az anyanyelv fonémáinak elsajátítására szűkül le a tanulása. 9 hónapos korban a csecsemő képessé válik a másodlagos interszubsztivitásra, aminek segítségével mentális állapotok megosztása történik. Ez főleg olyan közös figyelmi helyzetekben valósul meg, amikor a gondozó és csecsemő figyelmének fókuszában valamilyen cselekvés, tárgy, vagy harmadik személy áll. Ekkor kezdenek el a csecsemők tárgyakra mutatni, ami egy egyértelmű és tudatos kommunikációs gesztus. Ugyanebben az időszakban jelennek meg az első szavak is. Bár az első szavak kiejtése nem mindig sikerül pontosan a csecsemőnek, a felnőttekkel együtt erőfeszítést tesznek arra, hogy ezek kommunikatív értelmet nyerjenek egy mindkettejük számára értelmes, közös nyelvben. A kisgyermek hamar megtanulja, hogy a szavakkal felkeltheti a felnőttek érdeklődését, és motivációt mutat a szókinccs elsajátítására. Ugyanakkor ez a fajta szóhasználat még nem egyezik meg a felnőttek által használt fogalmak jelentésével. Előfordulhat, hogy a kisgyermek kiterjesztett értelemben használja a szavak jelentését, például minden férfit papának hív, de az is, hogy leszűkíti azt, például az üveg szót csakis saját cumisüvegére alkalmazza (Anglin, 1983). Az első szavak gyakran kapcsolódnak azokhoz a cselekvésekhez, amiket a kisgyermek az adott tárggyal végez (Nelson, 1976). Egyes kutatók nézete szerint az első szavak már önmagukban is mondatokat képviselnek, mert teljes gondolatokat fejeznek ki. Ezeket holofrázisnak hívják (McNeill, 1970). Ugyanakkor mások szerint az első szavak a komplex kommunikációs helyzetbe illeszkedő elemek, amelyek kiegészülve gesztusokkal és mimikával hordozzák a teljes jelentést.

18 hónapos kor körül a kisgyermek szókincsében ugrásszerű bővülés következik be. A szókincsbővülés nem pusztán a szavak számának növekedését jelenti, hanem a szavak összekapcsolási módjának változását is. Ahogy a gyerekek egyre több tapasztalata van bizonyos tárgyakkal, úgy a szó elhangzása jelenetek sorát idézheti fel benne. A tárgy maga csak egy eleme ezeknek a szituációknak. Például a kutya szó esetében (Cole & Cole) a kutya egyszer ijesztő ugató tárgy (rámordul a gyerekre), máskor elérhetetlen tárgy (a gyermek üldözi a kutyát), megint máskor megnyugtató tárgy (a gyermek cirógatja a kutyát). További tapasztalatai során felismeri, hogy nem csak a kutyákat lehet cirógatni, hanem a macskákat is. Ugyanakkor a macskák nem ugatnak. Így, a tapasztalatszerzés során egyre pontosabb kategoriális jellemzőket alakít ki az adott tárgyra vonatkozóan, valamint kialakítja a kategória összefüggését más tárgyak kategóriáival az alapján, hogy mi közös és mi eltérő bennük. Majd kialakul a szónak a kontextustól független, absztrakt jelentése is. A szójelentés szerveződésében bekövetkező változásokat, valamint a szókincs változó szerkezetét a szóasszociációs vizsgálatokkal követhetjük nyomon. A szókincs újraszerveződése egy hosszú folyamat: a gyermekek szókincsének szerkezete még óvodás korban is eltér a felnőttekétől például abban, hogy nehezen tudnak különbséget tenni az absztrakció különféle szintjei között (pl. növény – virág – rózsza) (Anglin, 1977).

A szókincs növekedésével párhuzamosan megjelennek az első kétszavas kifejezések, melyek még nem jelentik a nyelvtani szerkezetek helyes használatát, mert ezekben a kifejezésekben csak a legfontosabb elemeket sűrítik bele a gyerekek (pl. nyuszi el), az un. távirati stílusban. Azonban, ahogy a gyerekek egyre több és változatosabb szót kötnek egymáshoz, növekszik a nyelvtani eszközök komplexitása is. 2 éves kor körül ezen a területen is változás következik be: ahogy egyre hosszabb kifejezéseket használnak, egyre több nyelvtani morfémát alkalmaznak, kezdik megkülönböztetni a különféle szófajokat is, elsősorban a főneveket az igéktől. 2 és 6 éves kor között egyre bonyolultabb nyelvtani szerkezetet képeznek függetlenül attól, hogy milyen anyanyelvet beszélnek. A nyelvtani szabályok elsajátítása során a kisgyermekek hajlamosak a szabályok túláltalánosítására: olyan helyzetekben is alkalmazzák azokat, amikor a nyelvi konvenció szerint kivétellel van dolguk. Így a grammatika elsajátítása során sok hibát is ejtenek. Azonban az óvodás kor végére (5-6 éves korra) a legtöbb gyermek rendelkezik a beszéd alapvető részét alkotó grammatikai szabályok alkalmazásának készségével (pl. toldalékolás, személyes névmások használata, tagadás, stb.) (Cole & Cole, 1997).

A kommunikáció elsajátításához a gyermekeknek nem csak a szavakat és a nyelvtant kell megtanulniuk, hanem azokat a kulturális konvenciókat is, amelyek a nyelv gyakorlati használatát szabályozzák az adott beszélőközösségben. Ilyenek például a társalgás szabályai,

Grice négy normája: a mennyiség, minőség, relevancia és világosság. Ugyanakkor azt is el kell sajátítaniuk, hogy a hallgatók szempontjából is érthető legyen az, amit mondani akarnak, és nyilvánvaló legyen az, amit a kommunikációs aktussal el akarnak érni. Ez a képesség csak fokozatosan, 2 és 8 éves kor között alakul ki. Piaget azt feltételezte, hogy az óvodás korban a beszéd – a gondolkodáshoz hasonlóan – egocentrikus. Ezt azokkal a megfigyeléseivel támasztotta alá, hogy amikor az ilyen korú gyerekek egymással beszélgetnek, nem veszik figyelembe a partnerüket, nem mutatnak kommunikációs szándékot. Az ilyenfajta beszédet Piaget kollektív monológoknak nevezte (Cole & Cole, 1997). Az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy 2 és fél évesen a gyermekek úgy igazítják a mondanivalójukat, hogy az a hallgató számára fontos információkat tartalmazza (Wellman & Lempers, 1977), 3 és fél évesen pedig tekintetbe veszik azt, hogy milyen tudásra van szüksége a másoknak, például, ha be van kötve a szeme (Maratsos, 1973). Saját maguknál fiatalabb gyermekhez beszélve egyszerűbb nyelvezetet használnak, mint amikor a felnőttekhez beszélnek (Tomasello & Mannle, 1985). Ebből tehát az következik, hogy már az óvodás korú gyermekek is figyelembe veszik a hallgató nézőpontját, bizonyos körülmények között.

6-7 éves korban a kisiskolás gyermek az iskola közegében fejleszti tovább nyelvhasználatát. Az iskolában használt nyelv az ún. oktatási célú párbeszéd (Cole & Cole, 1997) tartalmában és szerkezetében is különbözik a hétköznapi nyelvhasználatától. Erre a beszédre jellemző a kezdeményezés-válaszadás-értékelés ciklus. Ez azt jelenti, hogy a tanár kezdeményezi az interakciót általában egy kérdéssel, amire ő maga tudja a választ, viszont arra kíváncsi, hogy a diák tudja-e. A következő lépésben a diák válaszol, majd ezt a választ a tanár értékeli. A kisiskolásnak szintén el kell sajátítani azt, hogy az oktató milyen nyelvi formát tart megfelelő válasznak. Ez sokszor nem a válasz igazságtartalmán múlik, hanem a megfelelő megfogalmazáson.

Nem utolsó sorban, az iskolában sor kerül az írott nyelv elsajátítására is. Az írott nyelv szabályszerűségei szintén eltérnek a beszélt nyelvi formáktól, és a gyermeknek az olvasás kapcsán további szókincsbővítésre van lehetősége.

GYAKORLATOK

1. Óvodás korú gyermek beszédének megfigyelése

Életkor: 3-7 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: Az óvodás korú gyermek beszédének megfigyelése a vizsgálatok alatt

A vizsgálat menete:

A vizsgálatokon keresztül az óvodáskorú gyermek beszédének jellegzetességei: párbeszéd – monológok használata a mesében, beszélgetésben; mondatokban beszél-e; jellemző-e a kérdés; hangok kiejtése; ragozás és annak tipikus hibái – ha vannak; személyes névmások használata, stb.

Regisztráció: a feladatok megoldása közben szó szerint regisztrált válaszok elemzése

Az eredmények értelmezése:

1. A közlések átlagos hosszúsága
2. Az egyes szófajok előfordulásának gyakorisága
3. Kiejtés helyessége
4. Ragok és jelek használata: tipikus hibák
5. A mondat szerkezet jellegzetességei: tö vagy bővített, valamint egyszerű vagy összetett mondatokat használ
6. A beszéd tartalmi sajátosságai: szókinés (használ-e választékos szavakat, esetleg olyan szavakat is, amiket nem ért, vagy egyszerűen fogalmaz)
7. A beszéd megnyilvánulások elemzése az interakció szempontjából: társaknak vagy felnőtteknek szánt közlés, kérdésre adott válasz, cselekvést kísérő szöveg, stb.
8. Életkori jellegzetességek: árbeszéd, monológok használata

2.A téri viszonyokat kifejező fogalmak ismeretének vizsgálata

Kósáné Ormai Vera (1990), 240-241. o.

Életkor: 2-7 év

Eszközök: néhány ismert játéktárgy (baba, plüss, kisautó, stb.)

A vizsgálat célja: Annak megfigyelése, hogy elsajátította-e a VSZ a téri viszonyokat kifejező fogalmakat

A vizsgálat menete:

1. szakasz

A VV egy játékot ad a VSZ kezébe

Instrukció: „Tedd a babát magad elé!” Ugyan így: magad mellé, jobbra, balra, fölé, mögé, alá, szembe, stb.

Minden viszony összesen kétszer kerül sorra.

2. szakasz

A VV felszólítja a VSZ-t, hogy a játékot más tárgyakhoz viszonyítva helyezze el a kívánt helyre

Instrukció: „Tedd a babát a kocka fölé, a mackó elé, a ház mellé, a kutyától jobbra, bele a kosárba, ki a kosárból, a kocka és a nyuszi közé, a ház mögé, az autó alá, az autóval szembe, stb.

Minden viszony kétszer kerül sorra.

3. szakasz

A VV a VSZ-hez viszonyítva különböző helyzetekbe teszi a játéktárgyat.

Instrukció minden esetben: „Hol van most a baba?” „Hova tettem a babát?” Ha a VSZ nem önmagához viszonyítva adja meg a választ, vagy téves megjelölést ad, a VV téves helymegjelöléssel megkérdezi: „Mögötted van a baba?” „Nem?” „Akkor hol?”

A VV az 1. szakaszban előforduló összes helyviszonyra rákérdez, mindegyik kétszer kerül sorra.

4. szakasz

A VV ugyanazt a tárgyat más tárgyakhoz viszonyítva helyezi el különböző helyzetekbe.

Instrukció minden esetben: „Hol van most a baba a labdához, stb. viszonyítva?” Minden helyviszony kétszer fordul elő.

Regisztrálás: az 1-2. szakaszban: utasítások és a VSZ reakciói; a 3-4. szakaszban a VV cselekvései és a VSZ válaszai.

Az eredmények értelmezése:

1. A megértett helyviszonyok arányának alakulása: egy fogalmat akkor lehet megértettnek tekinteni, ha az adott vizsgálati szakaszban mindkét reakció helyes.
2. A tévedések sajátosságai:
 - az egymással összecserélt helyviszonyok,
 - összehasonlítás kísérleti feltételek szerint (szóbeli utasításra cselekvéses reakció, ill. szemléletes ingerre szóbeli válasz)
 - viszonyítási alap szerint (önmaga, ill. más tárgyak)
3. Életkori megfelelés

3.A beszédmegértés és szóbeli reprodukálás vizsgálata

Szlavina vizsgálata, Kósáné Ormai Vera (1990), 244-245. o.

Életkor: 3-7 év

Eszközök: történetek

A vizsgálat célja: Megfigyelni, hogy a VSZ mennyire képes megérteni és reprodukálni egy rövid történetet

A vizsgálat menete:

A VV mindegyik vizsgálati alkalommal elmond egy-egy mesét a VSZ-nek, majd egy óra múlva megismétli. A másodszori elmondás után megkérdezi: „Miről szolt a mese?” „Miről meséltem?” Ha a VSZ nem tudja önállóan elmesélni, a VV kérdéseket tesz fel. Például: „Hova ment Peti? Mi történt vele az utcán? Hova vitte az anyukája? Mit csinált vele a doktor bácsi?”

Történetek:

1. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kisfiú. Petinek hívták. Elment anyukájával sétálni. Peti egyszer csak elszaladt, megbotlott és elesett. Megütötte a lábát és nagyon fájt neki. Az anyukája elvitte a doktor bácsihoz. A doktor bácsi bekötötte a lábát, aztán Peti lába meggyógyult.
2. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kislány. Verának hívták. Vera egyszer kockákból autót épített. Beültette a mackóját az autóba és elkezdte tologatni. „Brrr! Brrr! Autózz kismackóm!” Az autó hirtelen feldőlt, a mackó kiesett és megütötte magát. Vera a mackót ágyba fektette és orvosságot adott neki.
3. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kis tyúkocská. Az ici-pici tyúkocská elindult világot látni. Egyszer csak látja, hogy egy nagy cica jön felé. A cica meg akarta enni a tyúkocskát. A tyúkocská megijedt és elszaladt. A cica futott utána, de nem tudta utolérni. A tyúkocská hazafutott és otthon már biztonságban volt.
4. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kislány. Úgy hívták, hogy Ági. Ági elindult sétálni. Egyszer csak hallja: Miau, miau. Egy kiscica feküdt az úton, az nyivákkolt. Felemelte a cicát, hazavitte és tejcskét adott neki. A tejet egy kis tányérba öntötte. Ági nagyon örült, mikor látta, hogy a kiscica issza a tejcskét.

Regisztrálás: A VSZ válaszainak szó szerinti lejegyzése.

Az eredmények értelmezése:

1. A mese tartalmát segítő kérdések nélkül visszaadott történetek aránya
2. A kérdések hatékonysága: vajon a válaszok hiányosságát emlékezeti, vagy megértésbeli hiányosság okozza-e?
3. Lényeges és kevésbé lényeges összefüggések megértésének alakulása
4. A tévedések sajátosságai
5. A hallott és a VSZ által beépített kifejezések aránya

6. Az egyes történetek megértésének és visszaadásának alakulása egymáshoz viszonyítva:
a gyakorlás szerepe

4.Mesemondás

Életkor: 6-12 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: a VSZ verbális megnyilatkozásainak vizsgálata mesemondás közben

A vizsgálat menete:

A VV megkéri a VSZ-t: „Meséld el a kedvenc mesédet!”

Regisztrálás: a VSZ mesemondásának szó szerinti leírása, hangfelvétel alapján

Az eredmények értelmezése:

1. Mese terjedelme (hány percig tartott az önálló beszéd)
2. A szóbeli kifejezés pontossága, a megfogalmazások érthetősége
3. A szóbeli kifejezés változatossága (szókincs választékossága)
4. A mondatszerkesztés sajátosságai (tő vagy bővített mondatokat használ, egyszerű vagy összetett mondatokat)
5. A mese szerkesztettsége: a dramaturgiai elemek logikusan követték-e egymást, a fontosabb fordulatok a történetben érthetően voltak-e megfogalmazva
6. Grammatika: nyelvtanilag megfelelő ragozások, toldalékolások, ha hibák is megjelentek, tipikusan mik voltak azok
7. Kiejtés helyessége, ha hibák is megjelentek, tipikusan mik voltak azok

5.Élethelyzet elmesélése

Életkor: 6-12 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: a VSZ verbális megnyilatkozásainak vizsgálata élethelyzet elmesélése közben

A vizsgálat menete:

A VV megkérdezi a VSZ-t: „Mi történt veled tegnap az iskolában, meséld el”.

Regisztrálás: a VSZ előző napjának szó szerinti leírása, hangfelvétel alapján

Az eredmények értelmezése:

1. A nap leírásának terjedelme (hány percig tartott az önálló beszéd)
2. A szóbeli kifejezés pontossága, a megfogalmazások érthetősége
3. A szóbeli kifejezés változatossága (szókincs választékossága)

4. A mondatszerkesztés sajátosságai (tő vagy bővített mondatokat használ, egyszerű vagy összetett mondatokat)
5. A nap elmondásának szerkesztettsége: az események logikusan követték-e egymást, időrendben, érthetően voltak-e megfogalmazva
6. Grammatika: nyelvtanilag megfelelő ragozások, toldalékolások, ha hibák is megjelentek, tipikusan mik voltak azok
7. Kiejtés helyessége, ha hibák is megjelentek, tipikusan mik voltak azok

6.A szóasszociáció vizsgálata

Kósáné Ormai Vera (1990), 247-249. o.

Életkor (8-18 év)

Eszközök: A Kent-Rosanoff lista 50 szava, stopper óra

Szavak:

asztal, hegység, kicsi, szelíd, fehér, vörös

sötét, ház, gyümölcs, fütty, szép, álom

zene, fekete, lepke, nő, ablak, harag

betegség, birka, sima, hideg, láb, szőnyeg

férfi, kényelem, rend, lassú, pók, lány

mély, kéz, szék, folyó, tű, magas

enni, munka, káposzta, sárga, savanyú, kemény

kenyér, föld, sas, igazságosság, nehézség, lámpa

katona, alma

A vizsgálat célja: szóasszociációk vizsgálata alapján megfigyelni a VSZ szókincsét, annak struktúráját

A vizsgálat menete:

Instrukció: „Szavakat olvasok fel neked, válaszolj azzal a szóval, ami először eszedbe jut, amilyen gyorsan csak tudsz!” A VV a lista minden szavát felolvassa egyesével, megvárva míg a VSZ egy szót asszociál a felolvasott szóhoz. A stoppert a hívószó utolsó szótagjának kiejtésékor indítja meg, megállítása a válasz szó elhangzása után történik.

Regisztrálás: a VV lejegyzi a válaszokat és a hozzájuk tartozó reakcióidőt.

Az eredmények értelmezése:

1. A különböző típusú asszociációk aránya. Az asszociációk típusba sorolásához felhasználható Woodworth és Schlosberg vagy Popeszku kategóriái.

Woodworth és Schlosberg szerint:

- a. definíció szinonimákkal és fölrendelt fogalmakkal (pl. varrótű - eszköz, tárgy).
- b. Kiegészítés és állítás (pl. varrótű – éles, acél, munka)
- c. Mellérendelt és ellentétes fogalmak (pl. varrótű - gombostű, cérna, gyűszű)
- d. Értékelések és személyes asszociációk (pl. varrótű – fáj, vér, hasznos)

Popeszkü szerint

- a. konkretizáló és egyedien konkrét válaszok
 - nem-faj (felsőfogalom asszociáció (pl. fa – nyárfa)
 - illusztráló konkrét válasz (pl. zene – Glinka, szegénység – koldus)
 - konkrét egész - rész (pl. arc – orr, fa – ág)
 - konkrét rész – egész (pl. fal – szoba, huzat – ágynemű)
 - konkrét háttér (pl. traktor – mező, sí – hó)
 - konkrét állapot vagy cselekvés (pl. macska – fekszik, vadász – lő)
 - konkrét tulajdonság (pl. óceán – mély, tigris – csíkos)
 - tárgyi leírás elemei (pl. repülő – szürke)
 - b. Általános konkrét választípus fogalmak szintjén (az általánosítás közepes mértékű)
 - általános tulajdonságok (pl. kert – szép, gyümölcs – tápláló)
 - általános egész (az ingerszó része, eleme a válaszsónak, de kapcsolatuk közvetett, pl. gyümölcs – dél)
 - konkrét – konkrét fajta (pl. füzet – könyv, elefánt – tigris)
 - c. elvonatkoztató, általánosító választípus
 - absztrakt tulajdonság (kutya – okos)
 - absztrakt állító (pl. gyermek – nevelni)
 - absztrakt mellérendelő (pl. tudomány – kultúra)
 - faj - nem (pl. virág – növény, Franciaország – ország)
 - faj – távoli nem (penész – anyag, kukac – élőlény)
 - tárgy – jelentősége, szimbolikus értelme (zászló – ünnepélyesség, vár – feudalizmus)
 - ok – okozat (eső – termés)
 - általánosítás (paradicsom – élet, deszka – építés)
 - általános meghatározás (bálna – tengeri emlős)
 - értékelés (regény – unalom, sport – szórakozás)
2. Az asszociációk változatossága
 3. Az asszociációs reakcióidő alakulása hívószavak és az életkor függvényében

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom

- Anglin, J. M. (1977). *Word, object and conceptual development*. New York: W. W. Norton.
- Anglin, J. M. (1983). Extensional aspects of the pre-school child's word concepts. In: T. Seiler & W. Wannenmacher (Eds.), *Concept development and the development of word meanings*. New York: Springer-Verlag.
- Cole, M. & Cole, S.R. (1998). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Maratsos, M. (1973). Nonegocentric communication in preschool children. *Child Development*, 44, 697-700.
- McNeill, D. (1970). *The acquisition of language: The study of developmental psycholinguistics*. New York: Harper & Row.
- Nelson, K. (1976). Some attributes of adjectives used by young children. *Cognition* 4, 13-30.
- Tomasello, M. & Mannle, S. (1985). Pragmatics of sibling speech to one-year-olds. *Child Development*, 56, 911-917.
- Wellman, H. & Lempers, J. D. (1977). The naturalistic communication abilities of two-year-olds. *Child Development*, 48, 1052-1057.

Ajánlott szakirodalom

- Gergely Gy., Egyed K., & Király, I (2007). A természetes pedagógiáról. In: Csibra G., & Gergely Gy. (Szerk.) *Ember és Kultúra: A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Budapest, Akadémia Kiadó, 107-127.
- Gósy M. (1997). A szavak hangalakjának változása a gyermeknyelvben. *Beszédkutatás '97*, 1–38.
- Horváth V. (2014). Beszédtervezési és önellenőrzési folyamatok kilencéves gyermekeknél. *Magyar Nyelvőr*, 138(1), 68-83.
- Horváth V. (2010). Hezitációs jelenségek óvodáskorban. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.), *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Tinta Kiadó, Budapest, 153–8.
- Réger Z. (1997). A nyelvi fejlődés. In: Bernáth L., Solymosi K. (Szerk.) *Fejlődéslélektani olvasókönyv*. Budapest: Tertia Kiadó, 181-197.

VII. ÉRZELMI ÉS TÁRSAS KÉPESSÉGEK

ELMÉLETI HÁTTÉR

Céljaink eléréséhez, sikeres alkalmazkodáshoz, kielégítő társas kapcsolatokhoz, lelki egészségünk fenntartásához elengedhetetlenül szükségesek az érzelmi és társas képességek. Személyes fejlődésünk egyéniségünk kialakulása és hogy milyen „társas lényé” válunk egymással párhuzamosan zajló és egymástól elválaszthatatlan folyamat.

Modern érzelemelméletek szerint érzelmeink az alábbi hat komponensre bontható rendszerek:

- szubjektív belső élmény
- testi, belső szervi változások pl: szívritmus, vérnyomás, testhőmérséklet, légzésszám
- érzelmek kifejezés főként non verbális jelek, gesztusok, arckifejezés,
- kognitív kiértékelési folyamatok, melynek révén értelmezzük mit jelent számunkra az adott helyzet
- gondolkodási és cselekvési tendenciák, melyek a helyzet kiértékelés révén előtérbe kerülnek és megzavarhatnak más éppen folyamatban levő cselekvéseket
- nyílt vagy kognitív aktivitás, amely az érzelmek kapcsán keletkező cselekvéses vagy gondolati válasz

A rendszerszemléletű megközelítés **(ÁBRA)** szerint az érzelmek a fenti összetevők kölcsönös és folyamatos egymásra hatásának eredményeképpen jön létre. Az adott szituációban megélt érzelmek élménye függ a rendelkezésre álló információ tartalomtól és kulturális kontextustól is (Bányai & Varga, 2012).

ÁBRA BEILLESZTÉSE

Az érzelmeket két nagy csoportba oszthatjuk. Megkülönböztetünk alapérzelmeket, melyek biológiailag erősen meghatározottak evolúciós gyökereik, kifejezésük kultúrától független. Különböző kultúrák alapos tanulmányozása után Paul Ekman (1992) hét alapérzelmet azonosított: öröm, szomorúság, meglepődés, düh, undor, félelem és megvetés. Az érzelmelek másik csoportját az összetett érzelmek alkotják, amelyek száma meghatározhatatlan és rendszerezésük sem egységes. Az összetett érzelmek legtöbbször társas helyzetekhez kötődnek (pl: szeretet, szerelem, magány, részvét) feltételezik az én tudat kialakulását, (irigység, büszkeség, megbánás) tanult komponensek révén jönnek létre és kulturálisan erősen meghatározottak. Hogy szégyelljük-e magunkat, ha elkésünk az értekezletről, hálásak vagyunk-e, ha szüleink kifizetik a tengeren túli repülőjegyet a nyaralásunkhoz, irigykedünk-e csapattársunk aranyérmére, attól függ, hogy milyen szocializációs hatások értek bennünket, milyen értékeket tart kívánatosnak a kulturális közeg, melyben élünk.

Az érzelmek kifejezésének fejlődése

Születésünk pillanatától képesek vagyunk környezetünk tudtára adni negatív és pozitív érzelmi állapotunkat. E kezdeti differenciálatlan jelzésekből az első hónapok során kibontakoznak alapérzelmeink. A 2. hónap során megfigyelhető az emberi arc látványára megjelenő szociális mosoly. 4-6 hónapos babák dühösek lesznek, ha egy kívánt ételt vagy játékot elveszünk tőlük. Az ismeretlen személy közeledésére hat-hét hónapos babák félelemmel reagálnak (Lewis, 2008). 18-24 hónapos korra tehető az én tudat kialakulása, mely fontos állomás az érzelmek fejlődésében. Számos összetett érzelem, mint a zavar, büszkeség vagy empátia, az én másokhoz való viszonyával van összefüggésben. A beszéd megjelenése az érzelmek kifejezésében és megértésében is új lehetőségeket nyit meg. A morális érzelmek, mint a büntudat, szégyen megjelenésének feltétele a társadalmi normák, szabályok ismerete, melyek három éves kor körül jelennek meg először (Lewis, 2008). Három éves korra a gyermekek már számos összetett érzelmet is képesek kifejezni és észlelni. Az érzelmek megértése sok esetben még kezdetleges. Az idegrendszer érése és hosszú tanulási folyamat szükséges ahhoz, hogy az érzelmek működését megértsük és érzelmeinket adaptív módon tudjuk használni.

Képzeljük el, hogy minden érzelemről kognitív sémát vagy forgatókönyvet készítünk. Az öröm, a düh, a szeretet és egyéb érzelem sémák az egyén és környezet interakciójából származó tapasztalatok beépítése, ill. idegrendszeri érés hatására változnak, gazdagodnak (Widen & Russell, 2001). Az érzelem komplex rendszerében gondolkodva ez azt jelenti, hogy a tapasztalatok, tanulás hatására gyarapodnak a kapcsolatok és kölcsönhatások a különböző komponensek között. Egy szituációban megélt belső érzések összekapcsolódnak a megfigyelt viselkedésekkel, arckifejezésekkel, verbális tartalmakkal. Amikor anyukájával sétálva a 20 hónapos Tomi látja, hogy egy nagy kutya szalad feléjük, érzi, hogy szíve egyre gyorsabban kalapál. A következő pillanatban anya felkiált, felkapja Tomit, majd hangosan ráordít a kutyára. Tomi sírva fakad, fejét anya nyakába fúrja és erősen kapaszkodik anyukájába. Ez egy, azon élmények sokaságából, melyek alapján Tomi félelem sémája épül. Az érzelem sémák tartalma tehát nagy egyéni variabilitást mutat.

Érzelmi kompetencia

Érzelmi kompetencia alatt azt értjük, hogy képesek vagyunk eligazodni az érzelmi világban és érzelmeinket hasznosítani tudjuk a sikeres alkalmazkodáshoz (Saarni, 2011). Az érzelmi kompetenciát alkotó érzelmi képességek szociális tapasztalatok révén épülnek ki és természetesen nem függetlenek olyan egyéni tényezőktől sem, mint észlelési, értelmi

képességek vagy temperamentum. Az érzelmek megélésének egyéni variabilitása és a komplex érzelmrendszerek vizsgálatának módszertani nehézségei következtében kevés adatunk van arra vonatkozólag, hogy egyes érzelmi képességek hogyan működnek különböző életkorokban. Az alábbi felsorolásban Saarni érzelmi képességlistáját kiegészítettük két új elemmel:

- *Saját érzelmek felismerése, beleértve azt a tudást, hogy párhuzamosan több érzelem is megélhető, ill. annak ismerete, hogy érzelmeink nem minden esetben tudatosak.*
- *Mások érzelmeinek helyes észlelése és megértése a szituáció és a viselkedéses jelzések alapján.*
- *Érzelmek megnevezésére való képesség, az adott kultúrában érvényes érzelmi szótár használata.*
- *Empátia mások érzéseinek átélésére való képesség.*
- *Az a tudás, hogy a belső érzelem élmény nem feltétlenül párosul azonos kifejezéssel. Annak ismerete, hogy az érzelmek kifejezésével hatással vagyunk másokra, így vannak helyzetek, amikor az érzelmek kifejezése vagy elkendőzése az elvárt viselkedés.*
- *Önszabályozó stratégiák használata, melyek erős negatív érzelmi állapotok intenzitását, időbeli lefolyását csökkenteni tudják az adaptív megküzdés érdekében.*
- *Annak megértése, hogy az érzelmek fontos szerepet játszanak a társas kapcsolatokban, valamint az a tudás, hogy különböző kapcsolatokban az érzelmi kommunikáció eltérően zajlik.*
- *Érzelmi elégedettség, vagyis az az érzés, hogy saját érzéseinket el tudjuk fogadni abban az esetben is, ha azok egyéniek, rendhagyóak.*
- *Annak megértése, hogy azonos szituációban az emberek egészen eltérő érzelmeket élhetnek meg és nyitottság arra, hogy a sajátunktól eltérő érzelmeket is elfogadhatónak tartsunk.*
- *Érzelemkifejezés szabályozásának képessége szociális, kulturális elvárásoknak megfelelően*
Érzelemszabályozás alatt azokat a viselkedési stratégiákat értjük, melyek segítségével az érzelmek megélését és kifejezésének módját meg tudjuk változtatni. Az érzelemszabályozással igyekszünk érzelmeink intenzitását a sikeres alkalmazkodáshoz szükséges optimális szintre beállítani. Érzelem szabályozásra leggyakrabban negatív érzelmek esetén van szükségünk (Lakatos, 2011).

Az érzelmek társas szerepe

Az érzelmeknek fontos társas funkciót tulajdonítunk: az érzelmek észlelése, kommunikációja az emberi kapcsolatteremtés és fenntartás eszköze. Társas képességeinket elsősorban a

családban a szülőktől tanuljuk. A testvérekkel töltött idő biztonságos tanulási terepként szolgálhat a kortárs kapcsolatok kialakításában. A szülőknek lehetőségük van arra, hogy konfliktusok esetén közbelépjenek, és ezáltal tanítsák a gyerekeket a gördülékeny együttműködésre. A kapcsolati képességek a kortárs csoportokban méretődnek meg. Óvodáskorban a felnőttek még rendelkezésre állnak, ha a gyerekek segítséget igényelnek az együttműködésben, később azonban már elvárás, hogy önállóan boldoguljanak a kortársakkal. Ahhoz, hogy egy csoportba sikeresen beilleszkedjünk és számunkra kielégítő módon tudjunk kapcsolódni, együttműködni másokkal az érzelmi képességek mellett további társas képességekre is szükség van. A szociálisan kompetens egyén képes egy csoportban elérni saját céljait, anélkül, hogy a többiek érdekeit ezáltal megsértené. A szociális hatékonyság egy sor kognitív, érzelmi, kommunikációs és viselkedéses képesség függvénye, melyeket társas képességeknek nevezünk (Szabó, 2011):

- nyitottság a társas közegből érkező jelzések - verbális és non verbális üzenetek-észlelésére
- a társas közegből jövő jelzések helyes értelmezése
- képesség arra, hogy a csoporttörténeteket befolyásolni tudjunk
- csoportba való beilleszkedés képessége
- nézőpontváltás képessége
- konfliktusmegoldás képessége
- képesség arra, hogy saját és mások viselkedésének következményeit elővételezzük
- csoportnormák és viselkedési szabályok, elvárások ismerete, megértése

A társas és érzelmi képességek egyaránt az elsődleges gondozóval kialakuló kötődési kapcsolatban gyökereznek. A kötődési kapcsolat folyamán kiépülő belső munkamodell egy mentális reprezentáció az emberi kapcsolatok működéséről. Biztonságos kötődési kapcsolatban a gyermek kapcsolati alapélménye, hogy az emberek segítőkészek, megbízhatóak, szükség esetén rendelkezésre állnak és ennek tudatában a gyermek bátran indul a környezet és a világ felfedezésére és nyitott lesz új kapcsolatok kialakítására (Tóth, 2011).

A biztonságos kötődési kapcsolat feltétele a szenzitív anyai magatartás. Egy szenzitív anya helyesen észleli a gyermek jelzéseit, állapotait és szükség esetén rendelkezésre áll, hogy a gyermek szükségleteit kielégítse. Érzelmi ráhangolódása révén az anya tanítja gyermekét az érzelmek észlelésére, felismerésére, törekszik a baba számára optimális pozitív érzelmi állapot létrehozására, fenntartására segíti a negatív érzelmi állapotok megszüntetését.

A legkorábbi zömében non verbális érzelmi tükrözési folyamatokon túl a szülők egyéb módon is hatással vannak az érzelmi és társas kompetenciák fejlődésére. A nevelés során átadják saját egyéni „érzelmi tudásukat” arról, hogy mikor tartanak adekvátnak bizonyos érzelmeket. Például, amikor félelmetesnek, veszélyesnek minősítik, ezért nem engedik, hogy két éves gyermekük egyedül mászkáljon a sziklás hegyoldalon és közvetítik az adott kultúra érzelmkifejezésre, szabályozásra vonatkozó elvárásait, szokásait. Vagy például, amikor a boltban egy vágyott tárgy sikertelen megszerzése miatt hangosan ordító gyermeküket kiviszik az üzletből és elmagyarázzák, hogy viselkedése elfogadhatatlan a környezet számára. A különböző szituációk érzelmi jelentésének direkt tanítása mellett a szülők viselkedésükkel mintát adnak az érzelmek kifejezésére és szabályozására (Saarni, 2008).

Az érzelmi és társas kompetencia szintjét meghatározzák egyéni tulajdonságok, adottságok, mint értelmi, észlelési képességek és a temperamentum. A temperamentum alatt olyan egyéni tulajdonságokat értünk, melyek az élet korai szakaszában már megfigyelhetők, biológiailag meghatározottak és viszonylagos stabilitást mutatnak különböző helyzetekben és életkorokban (Lakatos, 2011). Nincs egységesen elfogadott álláspont abban, hogy mit tekintünk temperamentum tényezőnek, de biztosan ide tartoznak az érzelmi képességeket érintő és ezáltal társas kapcsolatainkat is alakító, velünk született sajátosságok, mint például a domináns hangulat, kiegyensúlyozottság, érzelmek kifejezésének intenzitása, és megnyugtathatóság.

Érzelmi fejlődés óvodás korban

Az óvodáskorú gyerekek már kifejezik a legtöbb felnőtt érzelmet. Mások érzelmeinek felismerése időben valamivel később követi a saját érzelmek kifejezésének képességét (Levine & Munsch, 2016). Az empátia mások érzelmeinek átélését jelenti, melynek kezdetleges formáját már csecsemőkorban is megfigyelhetjük. Az óvodások képesek együtt érezni ismeretlenekkel, meseszereplőkkel is. Túljutva az empátia egocentrikus szintjén, a három éves gyermekek már próbálkoznak adekvát módon vigasztalni társukat, például az anya odahívásával (Hoffman, id. Cole & Cole, 2006).

Lagagutta és munkatársai megfigyelték, hogy óvodások már értik, hogy az érzelmek nem csak az éppen most történt események hatására keletkezhetnek, hanem múltbeli események felidézése vagy jövőbeli történések elővételezésével is átélünk érzelmeket (Kail, 2016). Nyelvi képességeik révén érzelmi szótáruk folyamatosan fejlődik. Két éves kor előtt kevés gyermek használ érzelmre vonatkozó szavakat, az alapérzelmek megnevezése 24 és 36 hónapos korban már gyakori (Harris, 2008). Egyértelmű összefüggést találtak arra vonatkozóan, hogy ha a szülők többet beszélnek a gyermekekkel az érzelmekről, akkor a gyermek pontosabban fogja

megérteni más emberek érzéseit (Dunn, et.al. 1991). 6 éves kor körül a gyerekek már képesek érzelmeik palástolására, például csalódásuk eltitkolására, amikor nem az elvárt ajándékot kapják, és megbízható tudásuk van arról, hogy a belső élmény és az érzelem kifejezés nem minden esetben azonos (Oatley & Jenkins, 2001).

Érzelem szabályozási stratégiák közül megfigyelhető az önmegnyugtató például: cumiznak, hajukat tekergetik ill. más ingerek felé fordulnak. Egyes gyerekek visszahúzóással érik el a társas helyzetekben keletkező negatív érzések, például szomorúság vagy félelem elkerülését. Intenzív érzelmeik még gyakran elárasztják őket, például ha a társasjátékban nem ők nyernek, ha belefirkálnak a rajzukba, ha a boltban elkeverednek, vagy ha a mesében ijesztő szörnyeket látnak. Ilyenkor a felnőttek segítségére van szükség, hogy meg tudjanak nyugodni. Az érzelem kifejezésre vonatkozó szokásokat és normákat általában ismerik, önszabályozó képességük azonban még nem mindig elég fejlett ahhoz, hogy ezeket be is tartsák. Gyakran tapasztalható, hogy a gyermek másképpen fejezi ki érzelmeit otthon és a gyerekközösségben. Ez adódhat a felnőttek által közvetített különböző elvárásokból az eltérő nevelési stílusból. Az elvárásoknak megfelelő érzelem- és viselkedés-szabályozás a közösségben gyakran nagy energiát igényel egy kisgyermektől.

Sok gyerek számára az óvoda az első közeg, ahol társas képességeit elkezdi gyakorolni. Eleinte gyakran még inkább egymás mellett, mint együtt játszanak. A közös élmények révén hamar eljutnak egy együttműködés fejlettebb szintjére. Kialakulnak a szerepek, a gyerekek rájönnek, hogy kivel szeretnek együtt játszani. A barátságok alapja a közös tevékenység. Az óvodások leginkább azt választják barátoknak, aki hasonlít hozzájuk. A barátságról jellemzően azt vallják, hogy a barát az, aki ugyanúgy viselkedik, ugyanazt szereti, mint ők (Cole & Cole 2006).

Az együttműködési készség, csoportban való hatékony működés alapfeltétele a nézőpontváltás képessége. Az első 4-5 évben a gyerekek jellemzően egocentrikusan, saját szemszögükből látják a világot. Mentalizációs képességük kialakulásával 4 éves kortól képesek másoknak szándékot, gondolatokat, érzéseket tulajdonítani. Ezáltal megértik, hogy társaik célja, szándéka, terve különbözhet az övékétől. A nézőpontváltás képessége a kognitív éressel párhuzamosan fejlődik, és egyre komplexebbé válik (Selman, id. Cole & Cole, 2006).

Az iskoláskori érzelmi fejlődés

Az értelmi képességek magasabb szintje lehetővé teszi az érzelmi megértés és a társas kompetencia további fejlődését. A gyerekek egyre többet megértenek az érzelmeik működésének természetéről. Larsen és munkatársai eredménye szerint kisiskolás korban

kezdik megérteni a gyerekek, hogy egy időben több, esetenként egymásnak ellentmondó érzelmet is érezhetünk (Kail, 2016) ez a tudás kb. 10 éves korra válik biztossá (Oatley & Jenkins 2001). Verbális képességek fejlődésével a gyerekek megtanulnak negatív érzéseikről beszélni, ami az érzelem szabályozást is segíti.

Az iskolaérettség feltétele, hogy a gyermek képes legyen az érzelmeinek olyan szintű kontrollálására, hogy a társas együttlét szabályainak megfelelően tudjon viselkedni. Ellenkező esetben nem fog tudni a csoportba beilleszkedni, társaival együttműködni. Iskoláskorban megnő a kortárs kapcsolatok jelentősége. A kortárs csoporton belül társas rangsor alakul ki. Csoportban elfoglalt hely szerint megkülönböztetünk népszerű, ellentmondásos, elutasított és kiközösített gyerekeket. A csoportban elfoglalt helyet nagymértékben meghatározzák az érzelmi és társas képességek. Iskoláskorban stabilabb barátságok épülnek ki. A gyerekek már érzékelik, hogy ki milyen helyet foglal el a csoportban, és ez hatással lehet arra, hogy kit választanak barátoknak. A barátságról alkotott fogalmuk is változik, egyre inkább azt tekintik barátjuknak azokat, akikkel kölcsönösen segítik egymást, akiket megbízhatónak ítélnék meg (Cole & Cole 2006). A tartósabb és mélyebb barátkozást segíti a nézőpontváltás képességében bekövetkező változás, és az önszabályozás, önkontroll képességeinek fejlődése. A kortárs kapcsolatok jelentőségének megnövekedése változást hoz az iskolások én-képében. Én képükben hangsúlyossá válik az összehasonlító értékelés, másokhoz viszonyítva jellemzik önmagukat.

Én-kép és az önértékelés fejlődése

A második év vége az anyáról leválás időszaka, az „Én” megszületése, melyet látványos viselkedéses változások jeleznek. Ebben a korban a gyerekek szeretnék önállóan dönteni, mindent egyedül csinálni, erősen védik, nem szívesen osztják meg másokkal, ami az övék, sokat használják az én személyes névmást és egyes szám első személyben beszélnek magukról. A felnőttek által nem mindig szívesen fogadott viselkedés változások fontos funkciója, hogy a gyermek megélje és megerősítse önállóságát.

Ettől az időszaktól beszélhetünk az én-kép fogalmáról. Az **én-kép** egy dinamikusan változó mentális reprezentáció saját tulajdonságainkról, képességeinkről, szerepeinkről. Aktuális én-képünk, képességeink és a kívülről jövő információk beépülése révén formálódik, és az életkor előre haladtával egyre komplexebbé válik. Az önértékelés azt mutatja, hogy mennyire vagyunk elégedettek önmagunkkal. Az óvodások konkrét kategóriákkal jellemzik magukat (kék a szemem, jól focirozom, szeretem a fagyalaltot) én-képük jelen idejű (Levine & Musch, 2016), önértékelésük legtöbbször pozitív. 8-11 éves kisiskolások én-képe már összetettebb, saját

képességeiket másokhoz viszonyítják. Önértékelésük fontos eleme az iskolai teljesítmény (Cole & Cole, 2006). A serdülők még komplexebb módon jellemzik magukat, felismerik, hogy sokfélék tudnak lenni, én-képükben megjelenik a változás lehetősége, a jövőre irányultság, gyakrabban használnak pszichológiai kategóriákat és általuk fontosnak tartott értékek mentén jellemzik magukat. Önértékelésük erősen sérülékeny.

Ahogy egy gyermek magáról gondolkodik, hasonló módon látja és jellemzi társait, barátait. Boseovski megfigyelése szerint a gyerekek 10 éves korig hajlamosak pozitívan látni társaikat, könnyebben észlelik társaik pozitív, mint negatív tulajdonságait (Kail, 2016). Önértékelésünk, hogy tehetségesnek, ügyesnek, szerethetőnek vagy csúnyának, szerencsétlennek, értéktelennek tartjuk-e magunkat hatással van arra, hogyan viselkedünk társas kapcsolatainkban, és befolyásolhatja a csoportban elfoglalt helyünket.

GYAKORLATOK

1. Érzelem felismerés arckifejezések alapján

Életkor: 4-14 év

Eszközök: fényképek, Érzelem, VII.1. melléklet

A vizsgálat célja: Alapérzelmek felismerése és megnevezése arckifejezés alapján

A vizsgálat menete: A vv. egyesével megmutatja a vsz.-nek az alapérzelmeket kifejező fényképeket.

Instrukció:

„Képeket fogok neked mutatni egyesével. Arra kérlek, mondd el, hogy érzi magát a képen szereplő ember!”

A fénykép bemutatása történhet elektronikus formában tableten, laptopon vagy papírra nyomtatva. Ügyeljünk arra, hogy a vsz. egyszerre csak egy képet lásson.

Ha az érzelem megnevezése nehéznek tűnik, segítő kérdéseket, beszélgetést lehet indítani: Milyennek látod őt? Szerinted mit történhetett? Milyen az arca?

Regisztrálás:

A gyermek válaszait pontosan jegyezzük le.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)!

Az eredmények értelmezése:

A helyesen felismert érzelmek száma

Tévedések típusa

A beszélgetések tartalmi elemzése

2. Érzelem felismerés képekről

Életkor: 4-14 év

Eszközök: színes fényképek, Érzelem VII.2. melléklet

A vizsgálat célja: érzelmek felismerése, megnevezése különböző szituációkat ábrázoló képekről

A vizsgálat menete: Az instrukció elmondása után a vv. egyesével megmutatja a vsz.-nek a képeket. Hagyja, hogy rövid ideig nézze a képet, majd megkérdezi, hogy érzi magát a képen szereplő személy/ személyek.

Instrukció:

„Különböző képeket fogok neked mutatni gyerekekről és felnőttekről. Arra kérlek, mondd el nekem, hogy érzik magukat a képeken szereplő emberek!”

Az érzelem megnevezés után megkérjük a vsz.-t hogy indokolja meg válaszát. A következő kérdéseket tehetjük fel:

„Honnan tudod? Miből gondolod?”

A vv. beszélgetést kezdeményez a képről, bátorítja a vsz.-t, hogy nem csak egyféle megoldás létezik, kíváncsi az ő véleményére.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

Hányféle érzelmet nevez meg a feladat során?

Hogyan indokolja válaszait? Milyen ismereteket, tudást használ az érzelmek felismerésére?

Mit tudunk meg a vsz. különböző érzelem sémájáról?

Gondol-e a vsz. arra, hogy a fotókon szereplő gyerekek többféleképpen is érezhetik magukat?

3. Érzelmek felismerése smiley kártyák segítségével

Életkor: 4-8 év

Eszközök: Smiley érzés kártyák, VII. 3.1. melléklet, és Érzelem fotók, VII. 3.2. melléklet

A vizsgálat célja: Érzelem felismerés vizsgálata olyan szituációban, mely nem igényli az érzelmek megnevezésének tudását

A vizsgálat menete: A vv. kiteszi a négy smiley képet az asztalra és egyeztetni a vsz.-szel, hogy melyik smiley milyen érzelmet fejez ki. A smiley képek az asztalon maradnak. A vv. egyesével

megmutatja a fotókat és megkéri a vsz.-t hogy válassza ki azt a smilye-t, amely a fotón szereplők érzését mutatja. Több szereplő esetén mindegyikre rákérdezzünk.

Instrukció:

„Nézd meg ezeket az arcokat! Mutasd meg melyik örül, melyik szomorú, melyik mérges és melyik fél!”

„Most képeket fogok mutatni. Arra kérlek, hogy válaszd ki azt az arcot, ami megmutatja, hogy a képen szereplő ember, hogy érzi magát!”

Megkérjük a vsz.-t, hogy indokolja meg a választását.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

sikeres választások száma

tévedések típusa

az érzelem sémák tartalmának elemzése

4. Mi történhetett?

Életkor: 4-12 év

Eszközök: színes fotók, Érzelemkifejezés, VII.4. melléklet

A vizsgálat célja: Az érzelemsémák tartalmának vizsgálata. Milyen érzelmeket feltételez egy adott szituációban, ill. különböző érzelmeket milyen szituációhoz köt.

A vizsgálat menete: Az instrukció után a vv. egyesével mutatja a képeket a vsz.-nek.

Instrukció:

„Képeket fogok neked mutatni. Nézd meg jól a képet. Kérlek, mondd meg, hogy érzik magukat a képen az emberek. Szeretném, ha kigondolnád azt is, hogy mi történhetett.”

A vv. beszélgetést kezdeményez a képről, megkéri a vsz.-t hogy értelmezze a képen látottakat, a szituáció előzményeit, következményeit. Bátorítja a vsz.-t, hogy nem csak egyféle megoldás létezik, kíváncsi az ő véleményére.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)!

Az eredmények értelmezése:

5. Hogy érzed magad?

Életkor: 4-18 év

Eszközök: Érzelem kártyák (Jónai, & Redő, 2017), VII. 5. melléklet

A vizsgálat célja: Érzelem sémák tartalmának vizsgálata saját érzelmekre vonatkozólag. Hogyan beszél a vsz. saját múltbeli érzéseiről?

A vizsgálat menete: Az instrukció elmondása után a vv. egyesével mutatja a gyermeknek a képeket és megnevezi a képhez tartozó érzést.

Instrukció: Beszélgetni szeretnék veled az érzéseidről. Mutatni fogok képeket és arra kérlek, meséld el mikor éreztél te is hasonlóan? Arra is kíváncsi vagyok, hogy csinálsz, mi történik veled, amikor azt az érzést érzed?

A vv. beszélgetést kezdeményez a vsz.-szel, és megkéri, hogy mesélje el a szituációkat részletesen. Igyekszik minél több információt szerezni az érzelem előzményeiről, következményeiről és az érzelem kifejezés módjáról.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A felidézett szituációk száma érzemenként

A felidézett szituációk hasonlóságának elemzése

Milyen tudása van a gyermeknek az érzelmek előzményeiről, következményeiről.

Mit tartalmaz a vsz. érzelem sémája a saját érzelmekre vonatkoztatva?

6. Mutasd meg az érzéseidet!

Életkor: 4 – 18 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: Megfigyelni, hogy a vsz. mennyire tud akaratlagosan bemutatni különböző érzelmekhez tartozó arckifejezéseket, mozdulatokat, gesztusokat.

A vizsgálat menete: Az instrukció elhangzása után a vv. megnevezi sorra az alapérzelmeket: öröm, meglepődés, szomorúság, félelem, düh, undor, megvetés.

Instrukció: Az emberek sokfélék, mindenki másképp szokott viselkedni különböző hangulatokban. Érzéseket fogok mondani, arra kérlek, hogy mutasd meg, Te mit szoktál

csinálni. Hogyan szoktál mérges lenni? Hogyan szoktál örülni? Nyugodtan állj föl és mozogj, ha kell. Szeretnék lefotózni, ha megengeded.

Fotó, video készítéséhez a szülőtől előzetes engedély szükséges! Ha a feladat nehéznek tűnik, segítség lehet, ha beszélgetést indít, ill. felidéz egy-egy szituációt. Pl: Gondolj arra, hogy az uszodában készülsz bemenni a medencébe, de nagyon hideg a víz. Lassan lépkedsz be, próbálsz megszokni a vizet, mikor váratlanul nagy adag hideg víz fröccsen a fejedre és csurog végig a testeden. Hátrafordulsz és látod, hogy egyik osztálytársad fröcskölte rád a vizet. Hogy érzed ilyenkor magad? A barátod tudja, hogy Te mit érzel? Honnan tudja? Mutasd meg nekem is!

Segítő szituációknak használhatók az 5. feladatban a gyermek által megnevezett helyzetek.

A vsz.-ről készült fotókat, vagy rövid videókat mutassa meg barátainak, ismerősöknek és kérje meg őket, hogy azonosítsák a bemutatott érzéseket.

Regisztrálás:

Fotó, vagy video készítése a bemutatott érzelemről.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)!

Az eredmények értelmezése:

A bemutatott érzések száma,

Mennyire tudatos a vsz. érzelmkifejezése

Mely érzelmeket tud könnyen bemutatni a vsz.

Mennyire tipikus, könnyen felismerhető a vsz. érzelem kifejezése

Laikus ismerősök számára felismerhető-e a vsz. érzelem kifejezése

7. Mit érezhet?

Életkor: 4-12 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: Annak vizsgálata, hogy a vsz. milyen érzelmeket társít különböző szituációkhoz.

A vizsgálat menete: A vv. felolvas egy szituációt és megkérdezi, hogy érzik magukat a szereplők.

Instrukció: Olvasni fogok neked különböző történeteket. Arra kérlek, hogy mondd el, hogy érzik magukat a történet szereplői. Többféle megoldás is lehetséges. Nincsenek jó vagy rossz válaszok, úgyhogy azt mondd el, ami eszedbe jut.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A szituációkhoz társított megfelelő érzelmek aránya (egy-egy szituációhoz többféle érzelem is passzol)

A spontán megnevezett érzelmek száma

Egy szituációhoz köt-e többféle érzelmet a vsz.

Megjelenik-e a vsz. válaszaiban, hogy különböző emberek eltérően érezhetnek az adott szituációban?

Szituációk:

- a) Tomi otthon játszik. Az anyukája megérkezik a munkából és egy óriási doboz ajándékot tesz le Tomi elé. Hogy érzi magát Tomi?
- b) Zsombor és Gábor barátok, sokat játszanak együtt. Zsombor közös focizást szervez szombatra, de Gábornak nem szól. Hogy érzi magát Gábor?
- c) Peti és Ákos testvérek. Otthon labdázna a szobában. Az egyik rúgás túl nagyra sikerül, és a lámpa összetörik. Hogy érzik magukat a fiúk?
- d) Klári nemrég volt 5 éves. Ma van a kishúgának, Lillának az egyéves születésnapja. Lilla sok ajándékot kapott, nagyon boldog. Hogy érzi magát Klári?
- e) Kati összeveszett a barátnőjével, mert Anna nem ő mellé ült az ebédlőben. Hogy érzi magát Kati?
- f) Szombat reggel Eszti még ágyban van, mikor anyukája benyit és a kedvenc reggelijét hozza be neki tálcán a szobába. Hogy érzi magát Eszti?
- g) Fanni régóta jár úszni. Ma megnyerte a kerületi úszóversenyt, aranyérmet kapott. Hogy érzi magát Fanni?
- h) Az óvó néni kihívja a homokozóból Zalánt, mert a többiekre szórja a homokot. Hogy érzi magát Zalán?
- i) Jázmin, Bori és Kriszti karácsonyi ajándékozásra készülnek. Egy szombat délelőtt sok süteményt sütnek. Szépen becsomagolják és becsöngetnek a környéken élő idős magányos emberekhez és adnak nekik egy csomagot. Hogy érzik magukat a lányok? Hogy érzik magukat azok, akik a süteményt kapják?

8. Képzelt szituációk

Életkor: 7-12 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: Társas képességek vizsgálata szituációk kapcsán

A vizsgálat menete: A vv. felolvas egy szituációt és megkérdezi a vsz.-t mit csinálna, hogy viselkedne ebben a helyzetben.

Instrukció: Rövid történeteket fogok olvasni. Képzeld el, hogy mit csinálnál, hogy viselkednél ezekben a helyzetekben!

A vv. beszélgetést kezdeményez, hogy megismerje a vsz.. cselekvési motívumait.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A vsz. válaszainak tartalmi elemzése

A probléma helyzetekről való gondolkodás kapcsán megjelennek –e társas készségek: nézőpontváltás, asszertivitás, empátia, mentalizáció, szabályok ismerete, cselekvések következményeinek ismerete

Szituációk:

Amikor megérkezel az udvarra, látod, hogy a srácok fociznak. Nagyon szeretnél Te is beállni, de már megy a meccs.

Társasjátékoztok és észreveszed, hogy egyik jó barátod csal, beigazítja a dobókockát, hogy hatost dobjon.

A tanárnő/ óvónő kéri a gyerekeket, hogy öltözzenek föl és álljanak párba, mert kimentek a játszótérre. A barátnőd / barátod rögtön odaszalad és Te megígéred neki, hogy leszel a párja. Öltözés közben látod, hogy Julcsi/Karcsi egyedül gubbaszt a földön és szomorú.

Meghívót kapsz egyik osztálytársad születésnap bulijára, szombat délutánra. A születésnapos izgatottan várja a bulit, örül neki, hogy el tudsz menni, mert nem hívhatott meg sok gyereket. Megtudod, hogy a nagymamád aznapra mozijegyet vett egy filmre, amit már régóta nagyon szeretnél megnézni.

Tornaórán futóversenyt rendez a tanár. Egyszerre öt gyerek áll a rajthoz. Az öt gyerek közül csak egy jut tovább a következő fordulóra. Egy barátoddal egy csoportba kerültél, aki sokkal kisebb, mint a többiek, nem tud gyorsan futni. Amíg a tanár valakivel beszélget hallod, hogy a

barátod azt morogja félhangosan, hogy minek fussak, úgyszólván semmi esélyem, mindig utolsó vagyok.

Az osztály karácsonyi ünnepségre készül. Előzetesen elosztották a feladatokat díszítőkre, étel, ital és program felelősökre. Hiányoztál, amikor jelentkezni lehetett, hogy ki melyik csoportba szeretne tartozni, ezért bekerültél a program felelősök közé. Ebben a csapatba van két lány is, akikkel nem vagy jóban, nehéz mellettük szóhoz jutni. A barátaid a díszítő csoportba vannak.

Kidobóst játszik az osztály. Már csak ketten vagytok egymás ellen. Sikerül kidobnod az ellenfelet így győzött a csapatod. Az utolsó labda, amit dobtál kicsit túl erőre sikerült, pont gyomorszájon találta a társadat, aki leült a földre a hasát szorítva és sírva fakadt.

9. Érzelmi és társas képességek megfigyelése természetes élethelyzetben

Életkor: 4-14 év

Eszközök: megfigyelési szempontsor, papír, írószer

A vizsgálat célja: Megfigyelni a vsz. érzelmi és társas képességeinek működését

A vizsgálat menete:

Instrukció: Külön instrukció nem szükséges, csak ha a helyzet megkívánja. Azért jöttem el, hogy megnézzem, hogy az óvodások/ iskolások mivel szeretnek játszani, mit csinálnak a szabadidejükben.

A vv. keressen egy olyan helyet, ahonnan a terem jól belátható. Kerülje a helyváltást, igyekezzen kívülálló, megfigyelő maradni. Ebben segítségére lehet, ha van egy jegyzetfüzete, melybe bele tud merülni. Ha a gyerekek kapcsolatot kezdeményeznek, röviden válaszoljon és továbbra is fókuszáljon a vsz. megfigyelésére. A megfigyelés hossza: 1-1,5 óra.

Regisztrálás:

A vsz. cselekedeteit és azok időtartamát pontosan feljegyezzük. (Kivel, mit, hogyan, meddig csinált)

A megfigyelt szituációkat részletesen rögzítjük, az előzményekre, következményekre is figyelve.

Az eredmények értelmezése:

A vsz. viselkedésének elemzése a megfigyelési szempontok alapján

A megfigyelés szempontjai:

Milyen a vsz. domináns hangulata?

Mennyire stabil vagy változékony a vsz. hangulata?

Milyen érzelmeket fejez ki a vsz.?
Hogyan, milyen intenzitással fejezi ki a különböző érzelmeket?
Milyen hatással van a vsz. érzelmkifejezése a környezetre?
Észleli-e a környezete érzelmi jelzéseit? Reagál-e ezekre az érzelmekre?
Milyen érzelemszabályozási stratégiákat használ a vsz.? Hatékonyak-e ezek a stratégiák?
Jellemzően hány gyerekekkel játszik/ tevékenykedik egy időben a vsz.?
Kezdeményez-e kapcsolatokat? Hogyan reagál, ha társai hívják?
Milyen a csoportban elfoglalt helye? (népszerűség, elutasítás dimenzióban)
Mennyire domináns a társas helyzetekben?
Milyen konfliktus-kezelési technikákat alkalmaz?
Képes-e hatékonyan működni a csoport helyzetekben? Hogyan valósítja meg céljait?
Képes- mások nézőpontjába helyezkedni?
Mennyire figyelmes a társaival? Empátiás készsége megfigyelhető-?
Segít-e társainak, vagy a felnőtteknek?

10. Milyen vagy?

Életkor: 4-18

Eszközök: plüss mackó

A vizsgálat célja: én-kép, önértékelés vizsgálata

A vizsgálat menete: Az instrukció elmondása után a vsz. spontán válaszát várjuk. Szükség esetén néhány segítő kérdéssel indítjuk el az önjellemzést. Bízathatjuk, hogy beszéljen külső, belső tulajdonságokról, kedvelt tevékenységekről.

Instrukció:

4-7 éveseknek: Eljött velem egy kedves mackóm, aki nagyon kíváncsi rád, szeretne veled megismerkedni. Kérlek, mutatkozz be neki, mondd el, hogy milyen vagy!

7-12 év: Képzeld el, hogy gyerekszereplőket keresnek egy filmhez. Bent voltak az osztályodban is és Téged is beválogattak. Az első válogatás után a rendező leült mindenkiel beszélgetni, hogy megismerje jobban a gyerekeket. Tegyük fel, hogy ez a beszélgetés most zajlik. Én vagyok a rendező. Arra kérlek, hogy mutatkozz be, mesélj magadról! Ha megengeded, felveszem a beszélgetést, mert később is szükségem lehet rá.

12-18 év: Képzeld el, hogy cserediáknak készülsz egy londoni családhoz. Az angol család megkért, hogy írd nekik egy levelet, amiben bemutatkozol. Nagyon várnak és szeretnének minél jobban megismerni téged. Ha nincs kedved most sokat írni, csinálhatjuk azt, hogy elmondod szóban, és én felveszem, és később leírom.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)!

Az eredmények értelmezése:

Az én kép tartalmi elemzése

pozitív - negatív tulajdonságok aránya

külső - belső tulajdonságok aránya

társas összehasonlítás megjelenése

komplexitás szintje

11. Fiús vagy lányos

Életkor: 4-14 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: Megismerni a gyerek tudását a nemi különbségekről, nemi szerepekhez kapcsolódó tartalmakról.

A vizsgálat menete: Az instrukció segítségével a vv. beszélgetést indít. Az alábbi kérdések használhatók a beszélgetés elindítására, ill. továbblendítésére. A beszélgetés során a vv. igazodjon a vsz. válaszaihoz és segítse a gondolatainak kibontását.

Instrukció, segítő kérdések:

Szeretnék veled beszélgetni a fiúk és lányok közötti különbségről.

Milyenek a fiúk / lányok? Honnan lehet tudni, hogy melyik gyerek fiú vagy lány?

Van olyan, amikor nem találjuk ki? Kik a barátaid fiúk vagy lányok? Miben különböznek a fiúk és a lányok? Mivel szeretnek játszani? Hogyan viselkednek? Szerinted kinek jobb a fiúknak vagy a lányoknak? Mi leszel felnőttként férfi vagy nő? Milyen férfi/nő leszel? Mit fogsz csinálni?

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A vsz. válaszainak tartalmi elemzése, nemi sztereotípiák megjelenése.

12. Fiú vagy lány?

Életkor: 4-8 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: A nemi sémák tartalmának vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. egyesével felolvassa a gyerekekről szóló leírásokat és megkérdezi a vsz.-t hogy fiú vagy lány a szereplő. A vv. kérdésekkel segíti a gyermek választásainak indoklását, a nemi sémák kibontását.

Instrukció: Mesélni fogok neked gyerekekről. Találd ki, hogy fiúról vagy lányról szól a történet!

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A nemekről alkotott reprezentációk tartalmának elemzése, nemi sztereotípiák megjelenése.

Jellemzések:

Ismerek egy gyereket, aki nagyon szeret oviba járni. A csoportban szeret a fakockákból nagy várost építeni, az udvaron focizni szokott.

Ismerek egy gyereket, aki sokat játszik egyedül, nem szereti, ha a gyerekek hangosak. Szeret könyveket nézegetni és meséket hallgatni.

Ismerek egy gyereket, akinek rövid barna haja és nagy kék szeme van. Nagyon kedves, sok barátja van, segít másoknak az öltözésben, pakolásban.

13. Mignon fa

Életkor: 4-18 év

Eszközök: VII. 13. melléklet

A vizsgálat célja: Önértékelés vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. a gyermek elé teszi a vizsgálati lapot és megkéri, hogy színezzé ki a kiválasztott manót.

Instrukció:

Nézd meg ezt a fát. Különböző mignonok vannak rajta. Válaszd ki melyik mignon vagy Te?

Színezd ki!

A vv. megkéri a vsz.-t hogy választását indokolja meg!

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük.

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

Én-kép összetevőinek elemzése

Önértékelés szintje

14. Példakép

Életkor: 8-18 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: Az én ideál vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. az alábbi kérdések segítségével beszélgetést indít a vsz.-el arról, hogy milyen felnőtt szeretne lenni, kihez szeretne hasonlítani.

Instrukció, segítő kérdések:

Azt szeretném kérdezni, hogy van-e példaképed? Kire szeretnél hasonlítani, mikor felnőtt leszel? Miért választottad? Miben szeretnél rá hasonlítani? Mit kell tenned, hogy olyan lehess, mint ő? Miben kell változnod?

A beszélgetés során feltárjuk az én ideál és a jelenlegi én-kép viszonyát.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

Én-ideál összetevőinek elemzése.

Én-kép én ideál viszonyának elemzése

15. Mit jelent a barátság?

Életkor: 4-14 év

Eszközök: nincs

A vizsgálat célja: A barátságról alkotott fogalom vizsgálata

A vizsgálat menete: A vv. beszélgetést indít a barátságról. A beszélgetés célja, hogy feltárja, mit jelent a vsz. számára a barátság fogalma. A segítő kérdések szükség esetén használhatók.

Instrukció:

Ha a szüleid azt mondanák, hogy jövő héten a születésnapod alkalmából meghívhatsz barátokat és elvisznek benneteket egy aquaparkba. Kiket hívnál meg? Miért őket választanád?

Vannak barátaid? Hány barátod van? Iskolán/ óvodán kívül van barátod? Honnan tudod hogy ők a barátaid? Szerinted ők is választanának téged barátnak? Miből gondolod? Hogy alakul ki, hogy ki lesz a barátod? Mindig ugyanazok a barátaid?

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A válaszok tartalmi elemzése.

16. Milyen a jó barát?

Életkor: 7-14 év

Eszközök: Társas szituációk listája

A vizsgálat célja: A barátságról alkotott fogalom tartalmának feltárása.

A vizsgálat menete: A vv. egyesével felolvassa a szituációkat és megkérdezi, hogyan folytatódik a történet, hogy érzik magukat a szereplők.

Instrukció:

Rövid történeteket fogok neked olvasni régi jó barátokról. Arra kérlek, hogy találd ki, hogyan folytatódik a történet, mit fognak csinálni a barátok!

A vv. minden történet után mindkét szereplőre felteszi a kérdést:

Hogy érzi magát....? Mit csinál

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A barátság fogalom összetevői, komplexitás szintje

Szituációk:

Peti és Balázs jó barátok. Kirándulni megy az osztály, Peti a vonaton észreveszi, hogy otthon maradt az uzsonnája, amit az anyukája csomagolt neki.

Kati és Juli jó barátok. Kati nagyon ügyes, jó mozgású lány, Juli kicsit félős, óvatos típus. Kati apukája azzal lepi meg Katit, hogy a születésnapját egy kalandparkos mászó pályán rendezheti meg.

Tomi és Ádám jó barátok. Egyik nap Tomi nem írta meg a matekleckét és megkéri Ádámot, had másolja le róla a szünetben.

Panni és Bori jó barátok. Panni két hete hiányzik az iskolából, mert eltörte a lábát. Ezalatt Rozi többször elhívja Borit iskola idő után magukhoz és nagyon jól érzik magukat együtt.

Gergő és Áron jó barátok. Tornaórán kidobós játékhoz csapatokat alakítanak ki. Áron nem igazán ügyes, kicsit fél a labdától. Gergő lesz az egyik csapatkapitány, ő válogathat, hogy ki kerüljön a csapatába.

Kriszti és Eszter jó barátok. Esztert felszólítja a tanár, hogy olvassa hangosan az olvasmányt, Eszter lassan olvas, sokszor hibázik. Többen hangosan nevetni kezdenek az osztályban.

17. Ki a főnök?

Életkor: 6-14 év

Eszközök: Csoportkép, VII. 17. melléklet

A vizsgálat célja: Annak vizsgálata, hogy a vsz. mit tud a csoportbeli hierarchiáról, társas szerepekről.

A vizsgálat menete: A vv. a gyermek elé teszi a csoportot ábrázoló képet. A kép segítségével beszélgetést vezet, melyben feltárja a vsz. tudását a csoporthierarchiáról, társas szerepekről.

Instrukció:

Ez a kép egy csoport gyereket ábrázol. Nézd meg jól és meséld el, mit láatsz a képen! Mondd el, milyenek a gyerekek!

A vv. szükség esetén kérdésekkel segíti a téma kibontását.

Segítő kérdések: Kik a barátok? Miből gondolod? Van olyan gyerek, aki rosszul érzi magát?

Miért? Szerinted van közöttük főnök? Miből gondolod? Szerinted ki a népszerű, ki a magányos?

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A válaszok tartalmi elemzése.

18. Helyem a csoportban

Életkor: 6-14 év

Eszközök: Én és csoport, VII. 17. melléklet

A vizsgálat célja: Megfigyelni a vsz. tudását saját csoportban elfoglalt helyéről, társas szerepéről

A vizsgálat menete: A 17. feladathoz kapcsolódva a beszélgetés során a vv. megkérdezi, hogy melyik képen látható gyermek lenne ő, melyik hasonlít rá legjobban.

Instrukció: Melyik gyermek lennél Te? Miben hasonlít rád?

A vv. kérdések segítségével feltárja a vsz. tudását saját csoportban elfoglalt helyéről, szerepéről.

Regisztrálás:

A vsz. válaszait pontosan feljegyezzük. Hangfelvétel készítése ajánlott!

Jegyezzük fel megfigyeléseinket a gyermek viselkedéséről (motiváltság, figyelem, feladat megértés, kitartás)

Az eredmények értelmezése:

A válaszok tartalmi elemzése.

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom

Bányai, É., & Varga, K. (szerk.) (2012). *Affektív pszichológia - az emberi késztetések és érzelmek világa*. Budapest: Medicina Kiadó.

Cole, M., & Cole, S. R. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.

Dunn, J., Brown, J., Beardsall, L. (1991). Family talk about feeling states and children's later understanding of others' emotions. *Developmental Psychology*, 27 (3) 448-455.

Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion* 6, 169-200.

Harris, P.L.(2008). Children's understanding of emotion. In L. M. Haviland-Jones, J.M. & Barrett, L.F. (eds.), *The handbook of emotions 3rd ed.*, New York: Guilford Press.

Jónai, É., & Redő, J. (2017). *Kompátia I. Életkerekítő játékok*. Budapest: Artshow.

Kail, R.V.(2016). *Children and their development 7.th ed.*, Pearson.

Lakatos, K. (2011). Mutasd meg érzéseidet, de szabályozd viselkedésedet! Az érzelemszabályozás fejlődése. In Balázs, I. (szerk.) *Koragyermekkori fejlődés természete- fejlődési lépések és kihívások, Biztos kezdet kötetek II.*

<http://mek.oszk.hu/14800/14806/14806.pdf>.

Levine, L.E. & Munsch J.(2016). *Child development from infancy to adolescence*. Sage Publication Inc.

Lewis, M. (2008). The emergence of human emotions. In M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, & L.F. Barrett (eds.), *The handbook of emotions 3rd ed.* New York: Guilford Press.

Oatley, K., & Jenkins, J.M. (2001). *Érzelmeink*. Budapest: Osiris Kiadó.

Saarni, C. (2008). The Interface of Emotional Development with Social Context. In M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, & L.F. Barrett (eds.), *The handbook of emotions 3rd ed.* New York: Guilford Press.

Saarni, C. (2011). Emotional development in childhood. In R.E. Tremblay, M. Boivin, R.De.V. Peters (eds.) *Encyclopedia on Early Childhood Development* <http://www.child-encyclopedia.com/emotions/according-experts/emotional-development-childhood> letöltés időpontja: 2016.07.05.

Szabó, L. (2011). Ismerkedj, barátkozz és illeszkedj be!- A társas kapcsolatok korai fejlődése In Balázs, I. (szerk.) *Koragyermekkori fejlődés természete- Fejlődési lépések és kihívások Biztos Kezdet Kötetek II.* <http://mek.oszk.hu/14800/14806/14806.pdf>

Tóth, I. (2011). Az érzelmi- társas kapcsolatok fejlődése: Korai gondozás és kötődés. In: Balázs, I. (szerk.) *A génektől a társadalomig II. – A koragyermekkori fejlődés színterei Biztos Kezdet Kötetek I.* <http://mek.oszk.hu/14800/14803/14803.pdf>

Felhasznált képek: <https://www.publicdomainpictures.net>,

<https://www.flickr.com/groups/publicdomain/>

Ajánlott szakirodalom:

Mérei, F. (1989). *Társ és csoport*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mérei, F., Binét, Á. (1993). *Gyermeklélektan*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Zsolnai, A. (szerk.) (2003). *Szociális kompetencia – társas viselkedés*. Budapest: Gondolat Kiadó.

VIII. ERKÖLCSI FEJLŐDÉS

ELMÉLETI HÁTTÉR

Erkölcös viselkedés alatt a pszichológia tudományában az adott közösség által elfogadott, helyesnek ítélt viselkedési szabályok összességét értjük, melyek a személy viselkedésében tükröződnek. Ennek feltételei, hogy az ember ismerje az erkölcsi szabályokat, motivált legyen ezek betartására és gondolatban képes legyen tetteit és tetteinek következményeit végigkövetni (Horváth-Szabó, 2007). Az erkölcsi fejlődésről alkotott elméletek központi kérdése, hogy hogyan tanulják meg a gyermekek érzelmeiket a kultúra által befolyásolt társas normákhoz igazítani és társas viszonyaikat önmaguk szabályozni, ezáltal viselkedésüket úgy formálni, hogy a közösség értékes tagjának érezhessék magukat.

Erkölcsei szocializáció elméletei

Erkölcsei fejlődés kiindulópontja, hogy „senki sem jó véletlenül. Az erényt tanulni kell” (Seneca, 1997. 54. o.), nem veleszületett tudás eredménye. Ennek megfelelően az erkölcsi szocializáció célja, hogy a gyermek fejlődése során a külső, extrinzik szabályozás szintjéről eljusson személyiségbe integrált, intrinzik szabályokon alapuló viselkedésig. Míg extrinzik szabályozásnál a gyermek viselkedése külső elvárások, büntetések, jutalmazások által szabályozott, intrinzik szabályozásnál a morális érzelmek által, kognitív módon értelmezett és meggyőződéssel átél (Ranschburg, 2014).

Tanuláseméleti megközelítés

Az erkölcsi szabályok elsajátításának tanuláseméleti megközelítése szerint a szabálytudat kialakulását tanulási mechanizmusok befolyásolják. Ebben a gyermek spontán viselkedését a környezet valamilyen módon visszajelzi, jutalmakkal megerősíti vagy büntetésekkel gyengíti, a viselkedést a megerősítések függvényében formálja. Büntetésként hat a várt jutalom elmaradása, a verbális megrovás, vagy a szülői eltiltások, míg jutalom lehet a szülői mosoly, dicséret, testi érintés. A szabályokat a szülők a viselkedéses megerősítéseken kívül szóbeli direkt közlésekkel irányítják, melyek egyszerű tudnivalókat közvetítenek a gyermek számára, lehetnek konkrétak: „Csináld meg a házi feladatod!”, általánosak: „Köszönj szépen!”, és ösztönzők: „Edd meg a főzeléket, mert attól nagyra fogsz nőni!” (Ranschburg, 1998).

A szociális tanulás különböző formái is segítik a társas normák elsajátítását, a viselkedésben megerősödnek azok a cselekedetek, melyekről a gyermek úgy tapasztalja, hogy a környezet egy modellszemélynél megerősítette őket. Direkt utánzásnál a gyermek a modell viselkedését

utánzással ismétli, direkt ellenutánzásnál a modell általi nem célravezető viselkedést igyekeznek elkerülni: például ha a gyermek azt látja, hogy testvérét valamiért megszidják, ő maga is igyekezik elkerülni az adott tevékenységet. Ezen tanulási formák hatékonyságát elősegíti a kognitív fejlődés, az ismeretközlés, a figyelmi képesség fejlődése, a motiváció és az emlékezeti fejlődés.

Erkölcsei gondolkodás fejlődése

Az erkölcsi szabályok ismerete önmagában nem jelenti azok betartását is, az egyéni életvezetés morális szabályozói nem mindig tükröződnek a viselkedésben. A kognitív fejlődéstudományok szerint az **erkölcsi gondolkodás** és az erkölcsi ítéletek az életkor, a kognitív fejlődés, a társadalmi nevelési-gondozási szokások függvénye. Egyik legjelentősebb elméletalkotója Piaget (1932/1970), aki szerint az erkölcsi fejlődés a kognitív fejlődés függvényében alakul (Cole, & Cole, 2006). Három területen vizsgálta az erkölcsi fejlődést: játékszabályok, az erkölcsi realizmus és az igazságosság területein.

Szabályok alkalmazása

Legfőbb kérdés, hogy a gyermekek hogyan tanulják meg elfogadni a közös játék szabályait. A szabályok alkalmazásának első, kb. 3 életévig terjedő időszaka a **motoros viselkedés szakasza**, mely a szokások elsajátításának ideje, igazi együttműködés nem jellemzi a gyermekek csoportját. Ezt követi a **heteronóm erkölcsi szakasz** a gyermek 3-7 éves kora között, melyben a szabályok egocentrikusak, és megkérdőjelezhetetlen törvényként reprezentálódnak a gyermeki gondolkodásban, vagyis ebben az életkori szakaszban a gyermek még nem ismeri fel a szabályok társast viselkedést szervező funkcióját. Egyrészt önmaga érdekei szerint kívánja a játék menetét irányítani, másrészt a szabály iránti tisztelet irányítja viselkedését. Ebből alakul ki ennek a szakasz jellegzetes ellentmondása: a gyermek sokszor megszegi a társas konvenciókat a saját szabályaihoz való ragaszkodás következtében. A szabályok alkalmazásának harmadik szakasza 7-10 év között az **autonóm erkölcsi szakasza**, melyet a társakkal való kooperáció és együttműködés igénye jellemez, ez az alapja a kölcsönös megértésnek. Piaget szerint a szabályjátékok megjelenése különös jelentőséggel bír az erkölcsi fejlődés területén, mivel ezekben való részvétel a konkrét műveletek társas szférában való megjelenése (egocentrizmus csökkenése, konzerváció megjelenése). Szerinte a szabályjátékok társadalmi modellként működnek, mivel a gyerekek ezáltal gyakorolhatják saját vágyaik szembeállítását a társadalmi normákkal (Ranschburg, 2014).

Erkölcsei realizmus

Az **erkölcsei realizmus** alapja a gyermeki realizmusban rejlik, miszerint a 3-7 év közötti gyermek nem tud különbséget tenni az objektív valóság és a szubjektív valóság között. Ennek morális vetülete, hogy a morális eseményt az objektív felelősség tükrében értékeli, vagyis látható, megragadható következményei szerint ítéli meg: minél nagyobb a bekövetkezett kár, annál nagyobb a vétek. Az autonóm erkölcsei szakasszal párhuzamosan alakul ki az **erkölcsei relativizmus**, melyben döntő szerepet kap a szubjektív felelősség, vagyis a bekövetkezett károk elemzésénél az okozó szándékát is figyelembe veszik, így büntetés nem mindig követi a káreseményt. Ennek oka, hogy az kognitív fejlődése egyre inkább lehetővé teszi a következmények felismerését (Ranschburg, 2014).

Igazságosság

Az erkölcsei realizmus időszakában a **retributív igazságosság** eszméje uralkodik. Ez azt jelenti, hogy a büntetés elkerülhetetlen következménye az erkölcsei véteknek, a helyes magatartásért pedig jutalom jár. Mindenki az érdemei szerint kap jutalmat vagy büntetést és fordítva, a jutalom vagy büntetés a gyermeket intellektuálisan orientálja: ha egy gyermek büntetést kap, akkor helytelenül cselekedett. Így érthetővé válnak az ilyen korú gyermekek immanens igazságosságon alapuló ítéletei, miszerint a tett magában hordja a büntetést. 7-10 év között az erkölcsei relativizmussal párhuzamosan kialakul a **disztributív igazságosság** eszméje, miszerint a törvény funkciója, hogy a javakat elosztása egyenlőségen alapuljon (Ranschburg, 2014).

Erkölcsei ítéletek

Piaget egyik követője Kohlberg, aki erkölcsei ítéletakotás fejlődésében három szintet különít el, mindegyik szint két szakaszra oszlik. Az egyes szakaszok közötti fejlődés során a gyerekek egyre összetettebb elemzéseket készítenek az egyének között érvényes erkölcsei kötelezettségekről, illetve az egyének és a társadalom között érvényes kötelezettségekről. Kohlberg módszere erkölcsei döntés kialakítása történetek segítségével, amelyekben az emberi élet és tulajdon értéke, az emberek egymással szembeni kötelessége áll. A történetek felolvasása után, válaszokat kért a vizsgálati személyektől, majd a válaszhoz igazodó kérdéseket tett fel. Leghíresebb története a Heinz dilemma, amiben egy férfi betör a gyógyszerárba, hogy megmentse haldokló feleségét, mivel nincs pénze megvenni az orvosságot (Cole, & Cole, 2006).

A **prekonvencionális erkölcsiség** szintjén a gyerekek gondolkodása nem a társadalmi konvenciókra és törvényekre támaszkodik, hanem saját igényeik és félelmeik tükrében ítélik meg a cselekedeteket.

- a. szakasz: a tekintélynek való engedelmség és a büntetéstől való félelem motivációja mutatkozik. Egy cselekvés jóságára és rosszasságára vonatkozó ítéleteiket a cselekedet objektív élményére alapozzák.
- b. szakasz: a saját érdekek érvényesítésének célja vezérli, miközben elismeri mások érdekeit is (méltányos cserék). Átmenetet képvisel: a gyermekek már felügyelet nélkül is feltalálják magukat, és a csoporttagok közti kölcsönös viszonyok szabályozzák a viselkedésüket.

Konvencionális erkölcsiség szintjén a gyermek legfontosabb törekvése, hogy megfeleljen a családnak, a környezetében tekintélyszemélyként elfogadott társaknak.

- a. szakasz: kölcsönös elvárások és alkalmazkodás jellemzi, a gyermek jó akar lenni saját maga és mások szemében.
- b. szakasz a társadalmi rend és lelkiismeret erkölce: a társadalmi rend fenntartásának célja vezérli, a tekintélyelv alapján ítélik. A szabályokat betű szerint értelmezi, a kötelesség teljesítésének igénye jellemzi.

A **posztkonvencionális erkölcsiség** szintjén a gyermek a legfontosabb erkölcsi elveket az autoritástól függetlenül alkotja meg az alapvető jogok és értékek figyelembevételével.

- a. szakasz: a szabályok szerződés jellegűek, alkották őket és bármikor alkothatók. A kötelességek kölcsönös jellegét, az erőszak elkerülését, a többség akaratának érvényesülését hangsúlyozzák.
- b. olyan alapvető értékek vezérlik, mint az élet tisztelete, a személy méltóságának tisztelete, a jogok egyenlősége. A gyermek átéli az alternatívák konfliktusát, a bizalom és a kölcsönös tisztelet eszménye alapján hozza ítéleteit (Somogyiné Petik , é.n.).

Erkölcsi motiváció

Az erkölcsi motiváció fogalma az erkölcsös viselkedés megvalósítására való képesség, mely leginkább a felelősségtudatban nyilvánul meg. Alapja a szülő-gyermek kapcsolatban kialakuló kötődés, a kapcsolatra, az empátiára, és az önszabályozásra való képesség (Somogyiné Petik , é.n.).

A pszichoanalitikus megközelítés koncepciója szerint az egyén moralitásának és erkölcsi magatartásának középpontja a személyiség felettes-én, a **személyiség morális összetevője**, mely a személy vágyait igyekszik korlátok között tartani. Az ösztönén a személyiség veleszületett eleme, működésének sajátossága, hogy bármilyen feszültség azonnali csökkentésére törekszik a következményekre való tekintet nélkül. A gyermek fejlődése során egyre több olyan tapasztalattal kell szembenézzen, amikor vágyai közvetlenül és azonnal nem elégülhetnek ki, amit az ösztönén úgy próbál áthidalni, hogy megjeleníti a képzeletben a feszültséget redukáló tárgy képét: az éhséget csillapító anyát, a szomjat oltó friss vizet. Ezeknek a vágyteljesítő mentális képeknek a feszültségcsökkentő ereje alacsony, így szükség van más szabályozóra is, mint például az ego működésére, melynek egyik feladata a feszültség csökkentése akkor, amikor az ösztönén ezt nem tudja megvalósítani, alkalmazkodva a valósághoz. Másik fontos feladata a valósághoz való alkalmazkodás mellett az ösztönén és felettes-én közötti béke megteremtése, vagyis a személyiség integrációja. Abban az esetben, ha egy ösztönén tartalom kielégül, a felettes-én megbünteti az ego-t – annak érdekében, hogy ezt az ego elkerülje, az ösztönén tartalmakat igyekszik a felettes-én számára elfogadhatóbbá tenni, másrészt a felettes-én-t megértésre bírni. Más szavakkal ez annak törekvését jelenti, hogy a személyiség magas erkölcsi magatartás mellett elérje vágyai beteljesülését (Ranschburg, 2014). A felettes-én tehát saját erkölcsi viselkedésünk bírója, a lelkiismeret hangja, melyet a gyermek a szülők által belsővé tett, identifikált és internalizált szabályok alapján alakít ki. Az **identifikáció** során a gyermek teljes mértékben idomul a szülői modellhez, melynek célja a szülővel való kapcsolat, a szülőhöz való közelség fenntartása, így épülnek be a személyiségébe a szülői elvárások, tiltások és kerülnek gátlás alá a gyermeki vágyak. Az identifikációs folyamat oldja a gyermek feszültségét, hiszen a vágyairól való lemondás a szülő elismerését, a hozzá való közelséget, és a hozzá való hasonlóság élményét biztosítja számára. Az internalizáció során ezeket a tiltásokat a gyermek sajátjaként azonosítja, belsővé teszi, vagyis külső következmények, büntetések – például a szülői jelenlét elmaradása – hiányában is érvényesíti viselkedésében. Az identifikáció tehát nem azonos az utánzással, ami a cselekvés-, és viselkedésminták átvételére irányul, mert az identifikáció jellemet formál (Ranschburg, 2014), ezáltal az erkölcsi fejlődés lényegét biztosítja. A gyengén internalizált felettes-én az erős ösztönimpulzusok, illetve más autoritás könnyen elnyomja, mely például a csábításnak való ellenállás nehézségeit eredményezi. A **csábításnak való ellenállás**, mint az erkölcsi magatartás egyik eleme azt tükrözi, hogy mennyire képes a személy egy számára haszonnal kecsegtető, vágyott dolgoknak ellenállni, melynek elérése morálisan tiltott akkor, amikor külső ellenőrzés nincs jelen, vagyis tettének következményeivel nem kell számolnia. Ebben az lesz sikeres, akire

megfelelően identifikált és internalizált felettes-én működés jellemző. Fejlődéslélektani vizsgálatok eredménye szerint erre a gyermekek a nyolc-kilencedik életévben képesek (Ranschburg, 2014).

Morális érzelmek szerepe

Az erkölcsi motiváció fenntartásában komoly szerepet kapnak az olyan **morális érzelmek**, mint a büntudat, szégyen, és az empátia. A büntudat komplex érzelem, alapja az én-ézés, az önreflexiós képesség, a belső vált szabályok. Szégyent akkor élünk át, amikor a viselkedésünk nem felel meg az önmagunkról kialakított ideális, mások felé bemutatni kívánt képnek. Megjelenését a társas közeg jelenléte befolyásolhatja, ezért megjelenésének következménye az elrejtőzés igénye, míg feloldásában az élmény másokkal való megosztása játszik szerepet (Ranschburg, 2014). Az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Ennek a beleélésnek a nyomán meg tud érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat és törekvéseket, amelyeket az szavakban direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvénytörően (Buda, 2012). A fentiek alapján érthető, hogy mindhárom morális érzelemnek feltétele az én megjelenése.

A mentalizáció szerepe az erkölcsi fejlődésben

A **mentális nézőpontváltás** képessége lehetővé teszi, hogy a viselkedés-szabályozás a másik belső világáról való tudás alapján alakuljon. Ennek fejlődése két lépcsőben alakul. Az első szakasz a 3-5 év kor között megjelenő egocentrikus szint, melyben a gyermek saját nézőpontja dominál. Ebben a szakaszban a gyermek nem észleli, hogy a társ(ak) nem feltétlenül ugyan úgy értelmezik az eseményt, ahogyan ő. Az emberekről alkotott fogalma differenciálatlan, nem minden esetben képes szétválasztani az emberek fizikai jellemzőit a pszichológiai jellemzőiktől, mindemellett nincs pontos képe a társas együttműködésről, a kortárskapcsolatait a térbeli közelség és a közös játék határozza meg. A második, differenciált szubjektív szakasz 4-9 év között alakul, fő jellemzője, hogy a gyermek tudja, mások tőle eltérően szemlélik a helyzetet, így megpróbálja megérteni mások nézőpontját, de ebben nem feltétlenül jut helyes eredményre. Ebben a szakaszban az emberekről alkotott fogalma differenciálódik, felismeri a szándékos cselekvést, mert a viselkedés a látható megnyilvánulásokból kikövetkeztethető. Megértik, hogy saját mentális állapotaik változhatnak, ahogy másoknak is vannak sajátos mentális állapotaik. Kortárskapcsolataikban a terveik attól függenek, hogy mások mit akarnak, ami a kooperáció alapjává válik (Berezkei, 2008).

GYAKORLATOK

1. Vágyak késleltetett kielégítése (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 156. o.)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: pillecukor, stopper

A vizsgálat célja: csábításnak való ellenállás.

A vizsgálat menete: A v.v. egy tányéron a v.sz. elé helyez egy pillecukrot, majd az instrukciónak megfelelően folytatja. A vizsgálatvezető elindítja a stoppert és 10 perc múlva visszamegy a gyermekhez. Ha a gyermek nem ette meg a tányérra rakott pillecukrot, a vizsgálatvezető odaadja neki a megígért másik cukrot is. Feltétel-variáció esetén a feladatot két vizsgálati személlyel (testvérekkel/baráttal) hajtjuk végre.

Instrukció: „Itt van ez a pillecukor. Ettél már ilyen? ... Megeheted most, de ha addig nem eszed meg, amíg anyával/apával megbeszélem, hogy mikor jövök még hozzátok, akkor adok még egyet!”

Instrukció feltétel-variációval: „Itt van ez a pillecukor, mindkettőtöknek adtam egyet-egyet. Ettetek már ilyen? ... Megehetitek most, de ha megvárjátok, amíg anyával/apával megbeszélem, hogy mikor jövök még hozzátok, akkor mindkettőtöknek adok még egyet!”

Regisztrálás:

- mivel a v.v. nem biztos, hogy jelen lesz, nincsenek szempontok

Az eredmények értelmezése: interiorizált motívumokra szerepe, a feladat végrehajtása az életkor, kognitív fejlődés függvényében. Feltétel-variáció esetén a megfigyelés szempontjai a társas interakció és befolyásolás sajátosságai.

2. „Hamupipóke” (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 157. o.)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: 2-3 színű színes lapocskák/gyöngyök/fagolyók kb. 250 db., stopper, a gyermek számára vonzó játék.

A vizsgálat célja: annak vizsgálata, hogy a feladatvégzést mennyiben motiválja egy kívánatos játék elérése.

A vizsgálat menete: A v.v. a színes tárgyakat összekeverve a v.sz. elé helyezi. Majd elmondja az instrukciót és elindítja a stoppert. A vizsgálat addig folytatódik, amíg a vizsgálati személy a válogatást abba nem hagyja, ekkor a v.v. leállítja a stoppert. Ezt követően játszhat a v.sz. a kívánt játékkal.

Instrukció: „Játszhatunk most azzal, amit te akarsz, de arra kérlek, hogy előbb ezeket a lapcsokákat válogasd szét színek szerint. Tedd ide a x színűeket, ide a y színűeket és ide pedig a z színűeket.”

Regisztrálás:

- stopper által mért idő
- v.sz. verbális megnyilvánulásai
- feladat végrehajtása, hibázások típusa
- válogatás tempója,
- megszakítások bekövetkezése, ezt követően a feladatra való motiválás eredményessége

Az eredmények értelmezése: Felhívjuk a figyelmet, hogy a feladat figyelmi képesség vizsgálatára is alkalmas, amennyiben a figyelem témakörében kívánja értelmezni a v.v. a feladat végrehajtását, adott fejezetben találja az értelmezési szempontokat. Az erkölcsi fejlődés szempontjából a tekintélynek való engedelmesség, megszakítás és újramotiválás lehetőségei.

3. Irányított egyéni beszélgetés (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 168. o.)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: nincs anyagszükséglet

A vizsgálat célja: a gyermek erkölcsi képzetének vizsgálata a jó és rossz, illetve a helyes és helytelen fogalmak kapcsán.

A vizsgálat menete: A v.v. történeteket mesél, és arra kéri a gyermeket, hogy válaszoljon a kérdéseire. A v.v. minden történetet elmond a gyerekeknek. A v.v. a gyermek válaszait írásban rögzíti.

Instrukciók:

1. *„Amikor Petra reggel az óvodába/iskolába jött, esett az eső, nagyon sáros lett a cipője. Mit csinált mielőtt belépett? Miért?”*
2. *„Andi a legmagasabb lány a csoportban. Látja, hogy egy kislány le szeretne venni valamit a polcról, de nem éri el. Mit gondolsz, mit csinál? Miért?”*
3. *„Andris szeretett volna biciklizni, és megkérte Bencét, hogy adja oda neki a biciklijét. Mit csinált Bence? Miért?”*
4. *„Kata a homokozóban talált egy vödört lapáttal. Mit gondolsz mit csinált? Miért?”*
5. *„Peti a reggelinél elszakította a terítőt. Az óvó néni megkérdezte, hogy ki tette. Mit gondolsz mi történt ezután? Miért?”*
6. *„Judit ebéd előtt mindig megmossa a kezét. Helytelenül vagy helyesen teszi? Miért?”*
7. *„Bence megverte Petrát. Helyesen vagy helytelenül tette? Miért?”*

8. „Gábor, amikor látta, hogy egy társa nem tudja az építőköccével teli dobozt elrakni, odament és segített neki. Helyesen vagy helytelenül tette? Miért?”
9. Szabolcs a téren talált egy labdát. Látta, hogy a labdával az előbb egy kislány játszott. Odavitte neki a labdát. Helyesen vagy helytelenül tette? Miért?
10. „Tündi reggel fellökött egy kancsó kávé. Az óvó néni megkérdezte, hogy történt, mert annak kell feltörölnie, aki kiöntötte. Tündi azt mondja, hogy a szomszédje meglökte, pedig nem is volt igaz. Helyesen vagy helytelenül tette? Miért?”

Regisztrálás:

- a v.sz. szó szerinti válaszai

Az eredmények értelmezése: történetbe foglalt erkölcsi ítéletek, a helyes és helytelen ítéletek alapja, tettek indoklásának fajtái (heteronóm és autonóm erkölcs jelei), indokolt és indoklás nélkül hagyott cselekedetek, szubjektív és objektív indokok okai, a felnőtt és a csoport szempontjainak érvényesülése.

4. Három kívánság (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 293. o.)

Életkor: 3-11 év

Eszközök: nincs eszközigény

A vizsgálat célja: személyes törekvések és társadalmi célok a kívánságokban

A vizsgálat menete: A v.v. elmondja az instrukciót, rögzíti a gyermek válaszait. A vizsgálatvezető a gyermek válaszait rögzíti. Érdekes a gyakorlatot akkor végezni, amikor egyébként is szabad beszélgetés folyik a v.v. és a v.sz. között.

Instrukció: „Van olyan kívánságod, amire sokat gondolsz? Amit nagyon szeretnél, ha teljesülne. Mondjuk, ha három kívánságod megvalósulhatna, mi lenne a három legnagyobb kívánság?”

Regisztrálás:

- v.sz. válaszainak szó szerinti rögzítése
- v.sz. egyéb szóbeli megnyilvánulása

Az eredmények értelmezése: a kívánságok tartalmi elemzése (anyagi, erkölcsi, intellektuális, esztétikai, szociális célok); saját személyre és másokra vonatkozó kívánságok aránya; kívánt dolgokban részesülő személyek köre; reális és irreális válaszok aránya; életkorok, nemek szerinti összehasonlítása.

5. Erkölcsi vétségek megítélése (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 281. o.)

Életkor: 8 -11 év

Eszközök: alábbi erkölcsi történetek külön kis lapokon betűkkel megjelölve a hátoldalon

Hazugság

- a. Anna, akinek a szülei nagyon szegények, azt meséli a barátnőjének, hogy szülei mindenből a legdrágábbat veszik neki.
- b. Kata és Bence együtt játszanak. Bence lesodorta a virágvázát, de édesanyjának azt mondja, hogy Kata lökte le.
- c. Zsuzsi egyedül van otthon. A nyitott ablaknál néz ki az udvarra, ahol egy furcsa külsejű ember áll. Amikor az ember megkérdezi, hogy egyedül van-e otthon, azt feleli, hogy „nem, az édesapám itthon van!”
- d. Misi betörte az osztály ablakát. Amikor a tanár megkérdezi, hogy ki tette, azt mondja, hogy nem tudja.
- e. Tamás tudta, hogy a szomszéd néni nagyon beteg. A néni kislánya egy osztályba járt vele. Amikor a kislány megkérdezte Tamástól, hogy mit mondtak a szülei, vajon meg fog-e az édesanyja gyógyulni, Tamás azt mondja, hogy igen. Pedig szülei arról beszéltek, hogy a néni betegsége igen súlyos.
- f. Nórit egy idegen ember megszólít az utcán és megkérdezi tőle hova megy. Nóri megijedt és azt mondta, hogy ide a szomszéd utcába, itt dolgozik az apukája. Pedig ez nem volt igaz, vásárolni küldték egy távolabbi boltba.
- g. Szabolcs nagyon szeretett volna egy biciklit. Amikor az egyik osztálytársa lehozta a térre a biciklijét, azt mesélte, hogy a szülei neki is vesznek majd. Ez azonban nem volt igaz, a szülei nem ígértek ilyet.
- h. Kata szünetben leütötte az egyik kitömött állatot a polcról és az eltört. Amikor a tanár megkérdezte, hogy ő volt-e, azt válaszolta, hogy nem.
- i. Máté szaladgálás közben lesodorta társa tollát, ami eltörött. Amikor a tanár megkérdezte ki volt, azt mondta, hogy nem ő, hanem a padtársa, András.
- j. Dani rendetlenkedett az osztályban, és ezért a tanár nagyon megszigta. Attila anyukája nemrég gyógyult meg egy betegségből. Amikor először lement az utcára, találkozott kislánya osztálytársával, Áronnal. Megkérdezte Áront, hogyan viselkedik Dani az iskolában. Áron tudta, hogy Dani anyukája beteg volt. Azt válaszolta, hogy Dani jól viselkedik, nincs vele semmi baj.

Lopás:

- a. Dani nagyon szeretett volna egy focilabdát. A téren a gyerekek játszottak és látta, hogy elgurult a labdájuk. A gyerekek nem találták meg, és elmentek. Dani megkereste és hazavitte magának.
- b. Mátét az osztálytársa meghívta magához, és megmutatta neki üveggolyó gyűjteményét. Amikor az osztálytársa kiment, Máté eldugott egy pár üveggolyót a táskájába. Ő nem gyűjtött üveggolyót, hazafelé el is dobta őket.
- c. Anna látja, hogy egy nálánál kisebb gyerek a játszótéren gyufát gyújtogat. Odamegy, elveszi tőle a gyufát és eldobja.
- d. Ádám, amikor a tanár nem látja, eltette a kirándulásra összegyűjtött pénzt és hazavitte. Az osztály nem mehetett kirándulni.
- e. Kata szülei nem tudtak elég édességet venni, pedig nagyon szerette. Amikor Kata az osztálytársánál meglátott egy zacskó cukrot, egy szemet kivett belőle.
- f. Balázs édesapja barátjától, amikor náluk volt, ellopta az öngyújtóját. Nem volt rá szüksége, el is dobta, amikor a bácsi elment.
- g. Laura nagyon szerette volna, ha lenne egy kis tükre. Amikor az egyik vendég néni nem nézett oda, a táskájából kivette a tükrét.
- h. Tamás látja, hogy az egyikosztálytársa elhozott otthonról egy ollót, és kicsit ügyetlenül azzal játszik. Amikor a társa nem látja, elveszi az ollóját a padból és eldugja.
- i. Gábor szülei nem tudták jól beosztani a fizetésüket, és a hónap végén nem jutott gyümölcsre pénz. Gábor nagyon szerette az epret. Amikor a piacon jártak, az egyik néni kosarából két marokra valót elvett.
- j. Kristóf a náluk dolgozó szerelők ládájából elvett egy szerszámot. A szerelőket egy csőrepedéshez hívták, de nem tudták megjavítani, mert nem találták meg a szerszámot.
- k. Ildikó tanítás után egyedül maradt az osztályban. Két cserép virág nagyon megtetszett neki. Becsomagolta és hazavitte.
- l. Móni a boltból, amikor nem néztek oda, elvitt egy csomó üres kosarat. Jöttek a vevők és az árut nem tudták mibe tenni.

A vizsgálat célja: milyen szempontokat érvényesít a gyermek az erkölcsi vétkek megítélésénél

A vizsgálat menete: A v.v. elsőként instruálja a gyermeket, majd elé helyezi a hazugság kategóriába sorolt rövid történeteket külön kis lapokon. Ha a vizsgálati személy befejezte a feladatot, odaadja a 12 lopást tartalmazó történetet.

Instrukció: „Olvasd el ezeket a történeteket a lapokon. Arra kérek, hogy rakd őket súlyosságuk szerint sorrendbe. Az első helyre kerüljön a legkisebb vétek, utána a kicsit súlyosabb és a

következő mindig súlyosabb legyen az előzőnél. Az utolsó helyre a legsúlyosabbat tedd. Előfordulhat, hogy két történetet ugyanolyan súlyosnak ítéletek, akkor a két lapot egymásra rakd!” ... „Indokold meg a sorrendet!”

Regisztrálás:

- feladat végrehajtásához szükséges idő

Az eredmények értelmezése: a rangsor elemzése, tapintatból és önvédelemből elkövetett hazugságok helye, vágy hazugságok/kívánság-lopások helye a rangsorban, társ megrágalmazását tartalmazó hazugságok a rangsorban, felnőtteknek és gyerekeknek mondott hazugságok viszonya, életkoronkénti összehasonlítás; szükséglet motiválta lopás a rangsorban; funkció nélküli lopás a rangsorban; közösség kárára elkövetett lopás a rangsorban; anyagi kár értéke szerinti megítélés a rangsorban; társadalom kárára elkövetett lopás a rangsorban; lopás értékelése abból a szempontból, hogy felnőttet vagy gyereket károsított.

6. Erkölcsi döntés szituációkban (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 288. o.)

Életkor: 8-11 év

Eszközök: Erkölcsi döntések alábbi történetei.

1. Az osztály irodalmi vetélkedőre készül. Az egyik gyerek a verseny előtti napon a folyosón talál egy papírlapot. A másnapi vetélkedő kérdései vannak rajta. Mit csinál ...

- a. ... ha a döntéséről senki sem szerez tudomást?
- b. ... ha a döntését szüleivel közlik?
- c. ... ha döntéséről a társai is értesülnek?
- d. ... ha döntéséről tanárai is tudnak?

2. Gyakorlati foglalkozáson az egyik gyerek eltöri a fűrót. Visszateszi a többi szerszám közé a szekrénybe, és egy másikat vesz ki helyette. Az esetet csak a mellette dolgozó barátja látta. A tanár az óra végén észreveszi a hibás szerszámot. Megkérdezi kié volt a fűró. Mit tette a fiú és a barátja, ha ...

- a. ... senki nem tudja meg döntésüket?
- b. ... a döntésről szüleik értesülnek?
- c. ... a döntést társaikkal közlik?
- d. ... a döntésről az osztályfőnök is értesül.

3. Az egyik gyerek másnapi nehéz házi feladatát készíti. Barátai moziba hívják. Mit csinál, ha ...

- e. ... ha a döntéséről senki sem szerez tudomást?
- a. ... ha a döntését szüleivel közlik?
- b. ... ha döntéséről a társai is értesülnek?
- c. ... ha döntését a szaktanárai is megtudja?

A vizsgálat célja: különböző szituációkban kialakuló erkölcsi döntések

A vizsgálat menete: A v.v. az instrukció alapján végzi a vizsgálatot.

Instrukció: „Most nagyon rövid történeteket fogok mesélni. Utána pedig néhány kérdést teszek fel. Arra kérlek, hogy válaszolj a legjobb belátásod szerint a kérdésekre.”

Regisztrálás:

- a v.v. rögzíti a v.sz. verbális megnyilvánulásait

Az eredmények értelmezése: helyes és helytelen döntések viszonya alaphelyzetben, a szülői, a tanári és a társas feltételekben; felnőtt és társ orientáció összevetése; közösségi és egyéni érdek ütközése; szolidaritás konfliktusai; összehasonlítás életkoronként, nemenként.

7. Eszménykép (Kósáné, Járó, & Kalmár, 1979. 256. o.)

Életkor: 8-11 év

Eszközök: eszményképet tartalmazó választások szituációi

1. Kit tartasz a legkülönb embernek, aki ...
 - a. családjáért fáradhatatlanul dolgozik
 - b. nagy tudományos felfedező
 - c. hőiesen küzd mások kizsákmányolása ellen
 - d. önfeláldozóan küzd az ország ellenségei ellen
 - e. becsületesen teljesíti minden kötelességét
 - f. eléri célját, kiemelkedik társai közül.

2. Kihez szeretnél leginkább hasonlítani?
 - a. Napoleonhoz
 - b. Kolombusz Kristófhhoz
 - c. Marie Curiehez
 - d. Arany Jánoshoz
 - e. Madonnához

3. Mit szeretnél, milyennek tartsanak az emberek?
 - a. műveltnek

- b. hatalmasnak
- c. szorgalmasnak
- d. bátornak
- e. okosnak
- f. boldognak
- g. jószágnak
- h. megbízhatónak
- i. takarékosnak
- j. gazdagnak

4. Mi lehet a legjobb az ember életében?

- a. sok pénz
- b. sokan szeretik
- c. alkotó munka
- d. mások vezetése
- e. nyugodt, zavartalan élet

5. Hol a legboldogabbak a gyerekek?

- a. ahol a legnagyobb a gazdagság
- b. ahol a legszabadabbak az emberek
- c. ahol a legkevesebbet kell dolgozni
- d. ahol a legtöbbet lehet tenni az emberiségért
- e. ahol a legkülönb emberek között élhetnek

6. Melyik országban szeretnél élni?

- a. ahol a legnagyobb a gazdagság
- b. ahol a legszabadabbak az emberek
- c. ahol a legkevesebbet kell dolgozni
- d. ahol a legtöbbet lehet tenni az emberiségért
- e. ahol a legkülönb emberek között élhetnek

A vizsgálat célja: eszménykép és személyes boldogulás útja

A vizsgálat menete: A v.v. a v.sz elé helyezi a vizsgálati lapot és az instrukció alapján folytatja.

Instrukció: „Olvasd el, a lapokon található kérdéseket a hozzá tartozó válaszokkal. Minden kérdésnél a válaszok közül húzd alá azt, amelyikkel a leginkább egyetértesz”

Regisztrálás:

- a v.sz. megoldáshoz kapcsolódó verbális megnyilvánulásai

Az eredmények értelmezése: az értékelés alapja az aláhúzott válasz – az emberi értékek választásának megosztása (egyén, család, tágabb közösség, munka-tudomány-harc, kötelességteljesítés, önfeláldozás); életkorok, nemek szerinti összehasonlítása.

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

Bereczkei, T. (2008). *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Buda, B. (2012). *Empátia - A beleélés lélektana*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Cole, M., & Cole, S. R. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.

Horváth-Szabó, K. (2007). *Vallás és emberi magatartás*. Piliscsaba: PPKE BTK.

Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok 1-2*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Kósáné Ormai, V., Járó, K., & Kalmár, M. (1979). *Fejlődéslélektani vizsgálatok. Társas kapcsolat és személyiség*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Ranschburg, J. (2014). *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest: Saxum Kiadó.

Seneca. (1997). *A lelki nyugalomról*. Budapest: Seneca Kiadó.

Somogyiné Petik, K. (é.n., 08 2016). Retrieved from http://www.erkolcstan.hu/system/files/cikk/2013/erkolcsi_fejlodes_pszichologiaja.pdf

IX. RAJZ

ELMÉLETI HÁTTÉR

Egy egyszerű definícióval élve a rajzolás nem más, mint „*formák, alakok, képek produkálása vonalakkal*” (Malchiodi, 2003, 28. o.). Ehhez tartozik még valamilyen felület, amire az alkotó a rajzát készíti, és egy eszköz, amivel nyomot hagy. Fontos szempont, hogy a rajz nem csupán a produktumot, hanem a rajzolás folyamatát is magában foglalja (Malchiodi, 2003). Az alkotás, azon belül is a rajzolás végigkíséri a kisgyermek, gyermek, serdülő életét, az adott életkorokban más- más funkcióval bír. Csecsemőkorban a rajzolást leginkább a funkcióöröm határozza meg, az óvodás kisgyermek rajzfejlődését végigkíséri az önjutalmazó aktivitás; a kép ötletének megszületésétől a produktum elkészültéig jutalomként szolgál a gyerekek számára, a papírra saját belső élményeiket vetítik. Kisiskoláskorban a rajznak egyfajta közlő funkciója lesz, prepubertás korban a világ megismerésének igénye tükröződik a rajzokon, serdülőkorban a rajz egyre inkább a művészi önkifejezés eszközévé válik (Feuer, 2000).

Cole (2006) összegzése alapján elmondható, hogy a rajzolást befolyásolják olyan egyéni sajátosságok, mint a kognitív és motoros érettség, melyek mentén megfigyelhetőek jellegzetesen elkülöníthető rajzfejlődési szakaszok, másrészt viszont egyfajta modulként is értelmezhető, hiszen számos esetben tanulási problémával küzdő gyerekek kiemelkedő rajzkészséget mutathatnak. A rajzon tetten érhetőek az adott életkorra jellemző gondolkodási jellegzetességek, a gyermeki világkép is, továbbá következtethetünk a rajzoló személyiségjegyeire, aktuális pszichés állapotára is. Ezeket az egyéni tényezőket egészítheti ki a szülők, óvónők hatása, akik a kultúrák sablonjai által örökítik át az elvárásokat, ezáltal is alakítva a rajzolás folyamatát és az adott alkotásról való gondolkodást. Számos osztályozás született a rajzfejlődés fejlődéslélektani szakaszainak felállítására vonatkozóan, ezek részletes összefoglalását lásd. pl. Feuer (2000; 11. o.). Jelen elméleti bevezető a Feuer által összefoglalt rajzfejlődési szakaszok mentén ismerteti az egyes életkorokra jellemző sajátosságokat (X.1. Táblázat).

IX.1 sz. Táblázat: A rajzfejlődés állomásai

Életkor	Fejlődéslélektani szakaszok	Általános rajzfejlődési szakaszok	Részletes rajzfejlődési szakaszok
0	Csecsemőkor	Firkakorszak	Nem szerkesztett firkák
1			
2			Automatikusan szerkesztett firkák
3			
4-6	Óvodáskor	Intellektuális realizmus	Presematikus szakasz

7-10	Kisiskoláskor		Sematikus szakasz
11-12	Preubertáskor	Szemléleti realizmus	Rajzi realizmus
13-15	Pubertáskor		Jellemző fok

Forrás: Feuer (2000; 120. o.)

Lovenfeld az első négy évet **firkakorszakként** osztályozta, melynek első szakasza a **csecsemőkorra** jellemző **nem szerkesztett firkák** szakasza, 8 és 24 hónapos kor között. Feuer (2000) osztályozása alapján a ceruzafogás fejlődését tekintve a **7-8 hónapos csecsemő** már képes megmarkolni az írószert, hadonászni vele, a papírral való összefüggést azonban még nem érti, ezért firkát még nem tud produkálni.

8-20 hónapos korára már képes nyomot hagyni a papíron, a papír hirtelen elmozdításával, vagy a kar hirtelen megindításával, határozatlan vonalas firkát alkotva. Ezt követően a vállöv mozgatásával lengővonalat, vagy körkörös gomolyafirkát rajzol. 11- 18 hónap között már szándékosan is nyomot hagy a papíron, ekkortól feltételezzük a rajzolás szándékosságát. (Feuer, 2000). **20- 24 hónapos kor** között a csecsemők a mutatóujjal való ceruzavezetés segítségével képessé válnak irányítani az általuk létrehozott formákat, pl. spirálfirka létrehozásával (Feuer, 2000). Rhoda Kellog az első két évet motívumszakasz néven írja le, amikor is az alapfirkák kialakulása és begyakorlása zajlik. (Kellog, idézi Feuer, 2000). 2-2,5 éves korukra a csecsemők számára még nem az alkotás, vagy a vonalak helyzete, hanem a mozgás, mozdulat, ami örömet okoz, a ceruza mozgatása révén a rajzok még kifutnak a rajzfelületről (Mérei, 1985).

A **csecsemőkor végének** (24-30 hó) időszakára jellemző, hogy megjelenik az **automatikusan szerkesztett firkák korszaka**, a háromujjas ceruzafogás, ebben az időszakban a korábbi mozdulatok, firkatípusok, és ceruzafogások gyakorlása, kipróbálása (Feuer, 2000). Kellog felosztása szerint ez az időszak a formaszakasz, melyben megjelenik két alapfirka összekapcsolása, un. diagramok egyelőre nem tudatos szerkesztése fokozatosan alakul ki a mozgás rajzfelülethez alkalmazkodó koordinációja, azonban a firkálás még mindig nem tekinthető az ábrázolás eszközének, így ezen a fokon is a funkcióöröm dominál (Mérei, 1985). A formaszakasz második lépéseként a gyerekek több alapfirkát is összekapcsolnak, kombinátumokat hozva létre. Megjelenik a zártfirka.

Az **óvodáskor** első éveiben, három éves kor körül jelenik meg az ábrázolási szándék (Mérei, 1985), a zártfirkák összehúzósa, az önkorrekciónak már arra utal, hogy valamit jól akar rajzolni (Feuer, 2000). Ebben az időszakban egyre inkább a hüvelyk és mutatóujj vezeti a ceruzafogást, a gyerekek ekkor már egyre inkább képesek felismerhető alakok ábrázolására is. Megjelennek az első írást imitáló firkák is, kedvelt motívumok a kör, többszörös kör, háromszög, gyakori a

sugaras elemek használata (Feuer, 2000).

Bár az egyes szerzők eltérő életkorokat jelölnek meg, a harmadik életév során, a negyedik életévtől lezárul a firkakorszak, megkezdődik az ábrázoló tevékenység. Az automatikusan szerkesztett firkák korszaka 4 éves kor körül lezárul, ekkortól osztályozzuk a **presematikus szakasz** időszakát. Egyre bonyolultabb szerveződésű formák alakulnak ki, Kellog aggregátumoknak nevezte el a leendő ábrák előképeit. A firkák egyre inkább a formák részleteiként jelennek meg, pl. haj, kéményből felszálló füst, díszítések formájában (Feuer, 2000).

Az óvodások rajzain tetten érhetőek a korszak gondolkodási sajátosságai, a mágikus világszemlélet, az érzelmileg gazdag fantáziabőség (Vajda, 2014). Az ok- okozati összefüggések hiányoznak, bármiből bármi lehet, elvárásolódhat, így a rajzban általában a vonalak véglegesek, a gyerekek csak ritkán javítanak. Az óvodás gyerekek teljes személyiségükkel rajzolnak, a folyamat közben gyakran gesztikulálnak, egész testük mozog, gyakran beszélnek. A **3-4 évesek** rajzaira jellemző a szintetizáló képtelenség; a gyermeki percepció globális, a részleteket is meglátni képes analizáló szemlélet még nem jellemző (Feuer, 2000). Tagolatlan egészet látnak, azonban ezt ábrázolni csak részletről részletre tudják-ezek a részletek azonban az ő szemléletükben önálló egészként működnek (Mérei, 1985). Az általuk észlelt és felfogott globális egységet még képtelenek visszaadni. Így a rajzolás során az óvodáskorú gyerekeket az ábrázoltak általános, globális összbenyomása vezérli, nem törekszenek a részletek kidolgozására. Azt rajzolják, amit a látott dolog felidéz bennük, az ábrázolt forma egy- két jellemző vonása emelkedik ki (Feuer, 2000). A gyerekek nem külső mintát követnek, hanem az egyelőre még hiányos belső szemléleti kép vezeti őket (Mérei, 1985). Jellemző még az aránytalanság, az emberek akkorák, mint a mellettük lévő ház, a virág, akkora, mint a gyerekek, a fák éjig érnek. Az irányok is véletlenszerűek, az érintkezés- és az egyes elemek egymásban való ábrázolása még nem követi a valósághű ábrázolás kritériumait, az egyes szemléleti elemek szinte bármilyen elrendezésben működhetnek. A szakirodalom ezt juxtapozíciónak nevezi, a rajzokban megfigyelhető, hogy a szem, száj, orr, az arcon kívül helyezkednek el, a jármű kerekei nem kapcsolódnak a vázhoz, a kerítés nem kapcsolódik a házhoz (Mérei, 1985)

Jellemző az orthoszkopikus látás, a gyerekek gyakran a tárgyakat azok legjellegzetesebb nézetében ábrázolják, az embert szemből, a kereket oldalról, az állatokat profilból (Katz, idézi Feuer, 2000).

Az **ötödik életévben** növekszik a valósághű ábrázolásra való törekvés, erre az életkorra a jutaxpozíció szemlélet módja is csökken (Mérei, 1985). Az ötödik életévre a gyerekek rajzai

belső fantáziaképeiket kezdik el papírra vetni, belső terveket valósítanak meg. Az óvodáskorú gyerekek azt rajzolják, amit az adott formáról tudnak, az ábrázolásban a képzeletük vezeti őket, ezt nevezzük ideovizuálisnak. Ennek egyik megnyilvánulási formája a szalagszerűen ábrázolt eseménysor, az időben egymás után történő részletek megjelenítése, anélkül, hogy azok egy szemléleti egységet alkotnának. Képzleti, meseszerű elemek keverednek a valóság észlelt tárgyaival. Az ábrázolt tárgyak átlátszóak, például a ház falán túl látszanak a szobák, és a benne lakó emberek, ez a transzparencia jelensége. Az ábrázolás több szempontú, a gyerekek gyakran ábrázolnak úgy tájakat, hogy felülnézet és távoli oldalnézet egyszerre van jelen. Gyakran jelennek meg emocionálisan felnagyított részletek (Mérei, 1985).

Az óvodások rajzaiban szintén megfigyelhető a gyermeki felfogásból eredő színvezéreltség, az egyes tárgyak között nem forma, hanem színek szerint tesznek különbséget. Jellemző, hogy a kontrasztos, rikító színösszeállítást részesítik előnyben. Az óvodás figurái merevek, mozdulatlanok. A képeken megjelenő díszítési vágy ebben az életkorban figyelhető meg először. Összességében elmondható, hogy az óvodások egyik legkedveltebb tevékenysége a rajzolás, saját és a kortársak rajzteljesítményével általában elégedettek, a gyengébb teljesítménnyel elnézőek.

Az iskolába kerülés időszakától, **hatéves kortól** számítjuk a **sematikus szakaszt**. A 7-8 éves **kisiskolások** elsősorban még mindig érzelmeik által vezérelve ismerkednek a környezettel, de egyre inkább hangsúlyos lesz az intellektuális megismerés. A világ megismerésének és az információk feldolgozásának és megértésének képességeiben történő fejlődés következtében a képekből lassan eltűnnek az érzelmi telítettségéből táplálkozó sűrítés jegyei, ezáltal a rajzok veszítenek esztétikai színvonalukból is. A gyerekek főként az analízáló szintetizáló képesség fejlődésének következtében egyre reálisabb megfigyelésekre képesek, ezzel párhuzamosan finommotoros készségeik is érnek, ezért egyre pontosabb, precízebb ábrázolásra lesznek képesek. Egyre jellemzőbb lesz a terek betöltése, illetve a figurák mozgásának megjelenése.

A szkematizálódás folyamata során kitisztulnak a részletek, az érzelmi indulati feszültség csökken, a rajzok egyre inkább veszítenek érzelmi telítettségükből, vázlatossá válnak. A rajzok ezentúl nem az érzelmi színezet, hanem a tudatosan megkomponált díszítő elemektől lesznek szépek. Az ábrázolással már sokkal inkább közölni szándékoznak, miközben ebben az életkorban már tisztában vannak azzal, hogy ábrázolásaik nem egyeznek a valósággal. Kisiskoláskorban a transzparencia gyakorisága 7-8 éves korig nő, majd lecsökken, 10 éves korra szinte teljesen elveszik a rajzokból.

Az azonban még megfigyelhető, hogy szívesebben rajzolnak emlékezetből, mint modell után. A színhasználatot tekintve felismerik, hogy bizonyos élénk színek inkább kerülnek előtérbe,

mint halványabb kékes színek, amik a háttérben jelennek meg (Feuer, 2000)

Az ideovizualitás 10 éves korra jellemzően eltűnnek, egyre inkább a **szemléleti realizmus** jellemzi a rajzokat, a **9-10 éves kisiskolás** már azt szeretné ábrázolni, amit lát, és úgy, ahogy látja (Mérei, 1985). Erre a korszakra a lecsendesedés jellemző, az intellektuális fejlődés következtében a fantáziatévékenység lehiggad, ez leginkább a 10- 11 évesekre jellemző. Ezt a korszakot a szakirodalom **rajzi realizmusként** írja le. Szívesen rajzolnak hangulatképeket, ahol egy cselekvéssorból gyakran egyetlen mozzanatot emelnek ki. A cselekmények egyes elemei új összefüggésbe rendeződnek, a szalagképet így felváltja a hangulatkép (Feuer, 2000). A látott ábrázolásának igényével megjelenik a több szintű ábrázolás is, melyben az elemek egymás mögöttisége is észlelhető. A rajzban a magasabbra rajzolt formák már nem a fent jelzései, hanem a távolságé. Megjelenik az előtér, a ház körül a kert, ami azt az érzetet kelti a rajzon, hogy a ház hátrébb van. Gyakran az elkanyarodó út segítségével adnak mélységet a tájnak, más gyerekek domboldalt rajzolnak. A részleges takarás, a felhő mögött elbújó nap is hasonlóan a közelség- messzeség kifejezésére szolgál. Ezekkel a próbálkozásokkal a gyerekek a tárgyak téri ábrázolását gyakorolják (Mérei, 1985). 10 éves korra jellemző az osztályozás, a sorozatok, leltárok megjelenése a rajzokon. Az erre az életkorra jellemző metafizikai feszültség a rajzokban is megjelenik, az ismeretlen dolgokra is magyarázatot keresnek, az elképzelhetlent is reálissá, megvizsgálhatóvá igyekeznek tenni. Fokozódik a színharmóniára való érzékenység. 11 éves kortól a rajzok sematizmusa egyre kevésbé jelenik meg, egyre inkább az egyéni különbözőségeik fejeződnek ki. A több szempontot figyelembe vevő gondolkodás a rajzokban is megjelenik, a térábrázolás okát még nem keresik, de a térszemlélet vizuális megjelenítése egyre inkább fejlődik, jellemző lesz a méretbeli arányosság. Nő a másolás iránti kedv, kedvelt ábrák lemásolása, vagy a kopírozás. A színezés mértéke valamelyest csökken. Ebben az életkorban az önkontroll és önkritika kibontakozása következtében a gyerekek már megérik saját ábrázolóképeségeik hiányosságait.

Pubertáskorban 12- 15 éves korra a gyerekek eljutnak az úgynevezett **jellemző fokra**, amikor már egyértelműen törekednek arra, hogy a világot a legapróbb részletekig megismerjék, és a rajzokon tudatos komponálást valósítsanak meg. A **12-13 évesek** a rajzlapon rendelkezésre álló teret egyre inkább használják, a perspektíva fejlődésével egyre reálisabban felfedezik a távlatot. A rajzok azonban bátortalanná, szárazzá válhatnak, saját gyengeségeik felismerésének következtében. A serdülők kedvelt témája az önarckép. Szívesen foglalkoznak színekkel, árnyékolással, a perspektíva színekkel történő tudatos ábrázolásával. A mozgásábrázolásnál már dinamikusabb mozzanatok is képesek megjeleníteni. A **14- 15 éves** kor rajzfejlődés szempontjából újat már nem hoz, ebben az életkorban sokan felhagynak a spontán rajzolással.

A perspektivikus ábrázolásmód tökéletesedik, a mélység ábrázolásának az összes szabálya ismeretes már számukra. A serdülők rajzaiban fellelhető a szexuális feszültség (Feuer, 2000). A gyermekrajz korszaka 12 éves korra lezárul, serdülőkorra eldől, hogy ki a jó és a rossz rajzoló. A művészi látásmód azonban kiteljesedik, a serdülők megértik a mű és az alkotó közötti művészeti kapcsolatot.

GYAKORLATOK

1. Szabad rajz (Kósáné, 1990; 307.; 308. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, 12 színből álló színes ceruzakészlet

A vizsgálat célja: azonosítani az életkorra jellemző rajzfejlődési, gondolkodási sajátosságokat

A vizsgálat menete: a vv. A/4-es lapot helyez a vsz. elé, 12 színből álló színes ceruzakészletet kínál fel mellé.

Instrukció:

„Rajzolj nekem valamit, amit legjobban szeretsz rajzolni, vagy amit szoktál!”

Radírt nem kínál fel a vizsgálati személynek, és a vizsgálatok elvégzése közben is bátorítsa a vsz.-t a radír nélküli rajzolásra. Ha a vsz. ragaszkodik saját ceruza, vagy radír használatához, a vv. engedhet a kérésének.

Regisztrálás:

- a rajzolás kontextusának sajátosságai
- az instrukció elhangzásának időpontja
- az instrukció és a rajzolás kezdete között eltelt idő
- a rajzolás befejezésének időpontja
- a vizsgálatvezető és a vizsgálati személy között történő verbális megnyilvánulások
- a vizsgálati személy által használt színek sorrendje, váltakozása
- a vizsgálati személy ceruzafogása, ceruzahasználat sajátosságai, testtartása, motoros megnyilvánulásai, viselkedésének mozzanatai

A rajzolás befejeztével a vv. kérje meg, hogy adjon címet az alkotásának, majd kérdezze meg a vsz.-t a rajzolás tárgyáról, a témaválasztásról. A következőt mondhatja: *„Készen vagy a rajzolásra? Kérlek, adj a rajzodnak címet! Látom, hogy mennyi minden van a rajzodon, de szeretném, ha te is elmagyaráznád nekem, mit is rajzoltál pontosan! Miért ezt rajzoltad?”*

Az eredmények értelmezése:

- Az adott életkorra jellemző rajzfejlődési sajátosságok azonosítása (pl.: firkakorszak, firkák típusa, ideovizualitás, szinkretizáló képtelenség, transzparencia, perspektíva, mozgás

ábrázolása)

- A rajz tartalmi elemzése (a rajzlap állása, alakok, formák tárgya, a rajzlapon való elrendezése, térbeli elhelyezkedése, rajzlap térkitöltése, az ábrázolt részletek száma, változatossága, mérete, egymáshoz való viszonya, arányok, mozgásábrázolás megjelenése, perspektíva, rontások, javítások)
- Gondolkodási sajátosságok azonosítása (pl. animizmus, szinkretizmus, ideovizualitás)
- Ceruzahasználat jellegzetességeinek azonosítása (pl.: háromujjas ceruzahasználat, marokra fogás, kezek használatának sajátosságai)
- Színhasználat jellemzése (preferált színek, az egyes színek előfordulási gyakorisága, használt színek száma, adekvát színhasználat)
- Vonalvezetés sajátosságai (pl.: élénkség, határozottság, szaggatott, satírozás)
- Motoros megnyilvánulások jellemzése (pl.: mimika, gesztusok, testtartás, testmozgás, székkal, asztallal való kapcsolat)
- Verbális megnyilvánulások jellemzése (elhangzottak tartalma)

2. A szabad rajz témájának megnevezése és címadásának fejlődése (Kósáné, 1999; 306. 307. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: felmérni a vizsgálati személy saját alkotásáról való gondolkodásának, címadásának életkorra jellemző jellegzetességeit

A vizsgálat menete: a vv. nem kéri új rajz megrajzolását, a vizsgálatához tartozó kéréseket a Szabad rajz vizsgálat során felteszi, az eredmények értelmezése az ott kapott válaszok szerint történik.

Az eredmények értelmezése:

- Az ábrázoltak és a megnevezés közötti összefüggés, egyezés, egyéni magyarázatok elemzése
- A címadás jellegzetességei: Feuer (2000) alapján az óvodások jellemzően megnevezik a rajzon található tárgyakat, és jellemzően többszavas címeket adnak. A jellemző fok fejlődési szintjére a serdülők egyre inkább elvont címeket adnak konkrétak helyett

3. Emberalak ábrázolásának fejlődése (Kósáné, 1999; 312. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, grafit ceruza

A vizsgálat célja: azonosítani az emberalak ábrázolásának életkori jellegzetességeit, nem

teljesítmény helyzetben, a vizsgálati személy által ismert személyről készített rajzban

A vizsgálat menete: a vv. a vsz. elé A/4-es lapot helyez, grafit ceruzát kínál fel mellé.

Instrukció:

„Rajzold le nekem a legjobb barátnődet, barátodat! Ha szeretnéd, lerajzolhatod a számodra legkedvesebb óvónénit/ a kedvenc tanárodat is!” A vv. radírt nem kínál fel a vsz.-nek. Ha a vsz. saját ceruzával szeretne rajzolni, vagy radírt szeretne elővenni, a vv. a következőt mondhatja: „Elhoztam neked a saját ceruzámat, arra szeretnélek kérni, hogy most ezt használd!” Ha a vsz. ragaszkodik saját ceruza, vagy radír használatához, a vv. engedhet a kérésének.

Regisztrálás:

- rajzolás kontextusának sajátosságai
- az instrukció elhangzásának időpontja
- az instrukció és a rajzolás kezdete között eltelt idő
- a rajzolás befejezésének időpontja
- a vizsgálatvezető és a vizsgálati személy között történő verbális megnyilvánulások
- a vizsgálati személy ceruzafogását, ceruzahasználat sajátosságait, testtartását, motoros megnyilvánulásait, viselkedésének mozzanatait

Az eredmények értelmezése:

- A vizsgálat célja nem a rajzteljesítmény felmérése, vagy a rajz színvonalának megítélése, hanem azoknak a főbb rajzfejlődési állomásoknak az azonosítása, amik az adott életkorra jellemzőek Feuer (2000) által összefoglaltak alapján. Pontszámot nem adunk!
- A rajz tartalmi elemzése (a rajzlap állása, az ember rajzlapon való elrendezése, térbeli elhelyezkedése, rajzlap térkitöltése, az ábrázolt testrészek száma, mérete, egymáshoz való viszonya, mozgásábrázolás, arányok, rontások, javítások)
- Ceruzahasználat jellegzetességeinek azonosítása (pl.: háromujjas ceruzahasználat, marokra fogás, kezek használatának sajátosságai)
- Vonalvezetés sajátosságai (pl.: élénkség, határozottság, szaggatott, satírozás)
- Motoros megnyilvánulások jellemzése (pl.: mimika, gesztusok, testtartás, testmozgás, székkal, asztallal való kapcsolat)
- Verbális megnyilvánulások jellemzése (elhangzottak tartalma)

4. Az emberalak másolásának alakulása és az irányított megfigyelés hatása a másolásra

(Kósáné, 1999; 314. 325. alapján)

Életkor: 4-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, grafit ceruza, IX.4.1., IX.4.2 Melléklet

A vizsgálat célja: megfigyelni a másolás eredményességét az adott életkorokban, illetve a részletek közös átbeszélésének másolásra való hatását, a másolás színvonalának változását a különböző életkorokban, figyelmi képességek jellemzői

A vizsgálat menete: a vv. a vsz. elé A/4-es lapot helyez, grafit ceruzát kínál fel mellé.

I. szakasz:

A vv. a vsz. elé helyezi a IX.4.1. Mellékletet.

Instrukció:

„Nézd csak, mutatok neked egy rajzot! Kérlek, rajzolj egy ugyanilyet a rajzlapodra/ másold le a rajzlapodra!”

II. szakasz:

A vv. a vsz. elé helyezi a IX.4.2. Mellékletet.

Instrukció:

„Most mutatok egy másik képet. Nézzük meg együtt, jó alaposan!” A vv. és a vsz. a figurát közösen elemzik, a vv. felhívja a figyelmet az egyes testrészekre, részletekre, méretarányokra.

Regisztrálás:

- rajzolás kontextusának sajátosságai
- az instrukció elhangzásának időpontja
- az instrukció és a rajzolás kezdete között eltelt idő
- a rajzolás befejezésének időpontja
- a vizsgálatvezető és a vizsgálati személy között történő verbális megnyilvánulások
- a vizsgálati személy ceruzafogását, ceruzahasználat sajátosságait, testtartását, motoros megnyilvánulásait, viselkedésének mozzanatait

Az eredmények értelmezése:

- A minta és a másolat összehasonlítása (arányok, elhelyezkedés, részletek feltüntetése, mozdulat, testtartás visszaadása, testrészek megjelenése, pontossága, egyezések, eltérések)
- Életkori sajátosságok azonosítása: Feuer (2000) nyomán az óvodások kevésbé szeretnek másolni, és nem is nyújt segítséget számukra a modell. Kisiskoláskorban jellemzővé válik a másolás, gyakran másolás alapján pontosabb rajzokat készítenek, mint emlékezetből
- A két rajz összehasonlítása, a közös megfigyelés hatása a másolás színvonalára, ennek jellemzői az egyes életkorokban
- Ceruzahasználat jellegzetességeinek azonosítása (pl.: háromujjas ceruzahasználat, marokra fogás, kezek használatának sajátosságai)
- Vonalvezetés sajátosságai (pl.: élénkség, határozottság, szaggatott, satírozás)
- Motoros megnyilvánulások jellemzése (pl.: mimika, gesztusok, testtartás, testmozgás, székkal,

asztallal való kapcsolat)

- Verbális megnyilvánulások jellemzése (elhangzottak tartalma)

5. Házzrajz fejlődése (Kósáné, 1999; 320. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, grafit ceruza

A vizsgálat célja: megvizsgálni a ház rajzolásának fejlődését, azonosítani az egyes életkorokra jellemző sajátosságokat

A vizsgálat menete: a vv. a vsz. elé A/4-es lapot helyez, grafit ceruzát kínál fel mellé.

Instrukció:

„Kérlek rajzolj egy házat!”

Az eredmények értelmezése:

- A házzrajz tartalmi elemzése, komplexitása, arányok, rész egész viszony
- Perspektíva ábrázolásának fejlődése
- Az egyes életkorokra jellemző házzrajz fejlődési sajátosságok azonosítása Feuer (2000) nyomán

6. Négylábú állat rajzolásának fejlődése (Kósáné, 1999; 321. alapján)

Életkor: 3-18 év

Eszközök: A/4-es rajzlapok, grafit ceruza

A vizsgálat célja: megvizsgálni a négylábú állatok rajzolásának fejlődését, azonosítani az egyes életkorokra jellemző sajátosságokat

A vizsgálat menete: a vv. egy A/4-es lapot helyez a vsz. elé, grafit ceruzát kínál fel mellé.

Instrukció:

„Kérlek rajzolj egy valamilyen négylábú állatot, kutyát, vagy macskát!”

Az eredmények értelmezése:

- Az állatrajz tartalmi elemzése, komplexitása, arányok, rész egész viszony
- Az egyes életkorokra jellemző állatrajz fejlődési sajátosságok azonosítása Feuer (2000) nyomán, az antropomorf ábrázolás megjelenése

7. Interjú

Életkor: 12-18 év

Eszközök: -

A vizsgálat célja: megismerni a serdülők rajzpreferenciáit, jellemző témáit, rajzolási

motivációit, művészetről alkotott véleményét,

A vizsgálat menete: A vv. kötetlen félig kötött beszélgetést kezdeményez a vsz.-lyel. A vsz. reakcióit, és az elhangzottakat pontosan feljegyzi.

„Szeretsz rajzolni? Mikor szoktál rajzolni? Egyedül, vagy társaságban szeretsz jobban? Mit szoktál leggyakrabban? Van kedvenc témát? Miért pont az? Elégedett szoktál lenni a rajzaiddal? Szereted a rajzórát? Mit szeretsz benne? Van, amit nem? Szerinted miért van a gyerekeknek rajzórája? Miért szeretnek rajzolni a gyerekek? Aki nem, az miért nem? Szerinted mi az, hogy művészet? Mi motiválhatja a művészt a rajzolásra, festésre? Mi egy műalkotás lényege?”

Az eredmények értelmezése:

- Az elhangzottak tartalmi, minőségi elemzése
- Az egyes életkorokra jellemző sajátosságok azonosítása

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

- Cole, M., Cole, S. R. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Feuer, M. (2000). *A gyermekrajzok fejlődéslélektana*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mérei, F., V. Binét, Á. (1985). *Gyermeklélektan*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Malchiodi, C. (2003). *A gyermekrajzok megértése*. Budapest: Animula Kiadó.
- Vajda, Zs. (2014). *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest: Saxum Kiadó.

Ajánlott szakirodalom:

- Gerő, Zs. (2015). *Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban*. Budapest: Flaccus Kiadó.
- Kárpáti, A. (2001). *Firkák, formák, figurák: a vizuális nyelv fejlődése a kisgyermekkortól a serdülőkorig*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus.
- Kárpáti, A. (2005). *A kamaszok vizuális nyelve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

X. JÁTÉK

ELMÉLETI HÁTTÉR

A játék –főként a korai években– a gyermek egyik fő tevékenységei közé tartozik, és a következő alapvető jellemzőkkel bír: az önmagáért való tevékenység, örömszínezet, feszültségcsökkenés, kettős tudat.

- önmagáért való tevékenység: nem szükségleti kielégülést hoz, nem valamilyen végcél elérése érdekében történik

- örömszínezet: egyes életkorokban és játéktípusok esetén más és más jelent örömet.

Csecsemőkorban az érzékszervi-mozgásos tevékenységek gyakorlása (a nyálával vagy a hangjával való játék, a mozgások ismételtetése) a különböző funkciók begyakorlását segítik elő, az újfajta tevékenységek elsajátításával együtt járó kompetencia-érzés adja az ún. funkcióörömet (Bühler, é.n., id. Mérei & V. Binét, 1985). Mindezeket kíséri az „én csinálom”, az „én idézem elő” érzése, azaz a hatékonyság öröme, amikor a gyerek tapasztalati bizonyítékot kap saját létezéséről. Szintén főleg ebben az életkorban jellemző örömforrás a ritmusosság, amikor a megismétlés biztonságot nyújt az egyén számára, szintén saját magáról, emellett a tárgyról és a helyzetről szerez visszatérő impulzusokat.

Másfél éves kortól, de dominánsan **óvodáskorban** az utánzás válik központi örömforrássá a játékokban, amikor a gyerek elsősorban a jól ismert felnőtteket (szüleit, nagyszüleit, óvónőit) utánozza, és megjeleníti azokat az eseményeket (bevásárlás, ügyintézés), amelyeket a hétköznapiakban lát. Kisiskoláskorban ez már az elképzelt szerepekre is kiterjed, olyan eseményeket és személyeket „utánoz” a gyermek, akikkel lehet, hogy még nem is találkozott. Az ún. véletlen mozzanatok (Wallon, 1958) plusz örömforrásként jelennek meg a játékban, és ezek főként **kisiskoláskorban** válnak egyre gazdagabbá (pl. rejtekhely, titkosírás, humor).

Végül pedig örömet jelenthet a játék tartalma is, amikor a gyermek olyan eseményeket jelenít meg a játéktevékenység során, amelyekhez pozitív érzelmek kapcsolódnak (pl. a nyaralás vagy egy bábszínházi előadás újrajátszásával).

- feszültségcsökkenés: a funkciógyakorlással olyan tevékenységeket ismételtet a gyerek, amelyek kezdetben még nehézséget jelentenek neki, de az idő előrehaladtával egyre ügyesebbé válik, így csökken a feszültség. Az utánzáson alapuló játékokban azok a konfliktusok jelenhetnek meg, amelyeket nap, mint nap lát, negatív érzéseket keltenek benne, de az újrajátszásukkal csökken a hozzájuk kapcsolódó feszültség.

- kettős tudat: segít eltávolodni a valóságtól, de közben az egyén tisztában van azzal, hogy játszik. A realitás és a fikció egyszerre van jelen a tevékenységben (Bühler, é.n., id. Mérei & V. Binét, 1985).

A játék főbb típusai a következők:

- **explorációs játék:** dominánsan 2 éves korig jellemző, az új tárgyak megismerésére irányul. Kezdetben főként a szájával, majd más érzékszerveinek segítségével fedezi fel a körülötte lévő tárgyakat, az örömet elsősorban a saját cselekedet megtapasztalása és az ismételtetés adja. A játéktevékenység közben fejlődik a gyerek tárgyakról alkotott reprezentációja, illetve a szem- és kézmozgások összehangoltsága

- **szimbolikus játék:** 2 éves kortól jellemző, amikor az egyén már rendelkezik mentális szemléleti képekkel a külvilág tárgyairól és eseményeiről. Ezek segítségével már nem kizárólag a valódi, fizikailag is jelen lévő tárgyakkal tud manipulálni, hanem ezek mentális reprezentációival is (Watson és Fischer, 1980). Kezdetben a gyermek főként magányos „mintha-játékot” játszik, úgy tesz, mintha a fésű telefon, vagy a homoktorta valódi sütemény lenne. Óvodáskortól kezdve a szerepjátékok veszik át a fő szerepet, amelyek szintén mintha-játéknak tekinthetők, csak nem egy tárgy szimbolizál egy másikat, hanem egy személy egy másik személyt (Mérei & V. Binét, 1985). Ezekben a szociodramatikus játékokban a gyerekek különböző társas szerepeket vesznek fel (anya, apa, óvónő, boltos, orvos, stb.), és általuk jól ismert jeleneteket játszanak el. A szerepjáték során fejlődik többek között a helyzetmegoldó képességük, társas hatékonyságuk, empátiájuk.

3. **szabályjáték:** már az óvodások is játszanak egyszerű szabályjátékokat (pl. társasjátékot), illetve a szerepjátékokban is jelen vannak a szabályok (pl. az orvos az lehet, akinél az orvosi táskája van), de kb. 7-8 éves korra alakul ki az a tendencia, hogy a szabályok válnak a játék lényegévé. Mindezt számos kognitív változás is lehetővé teszi (az emlékezet fejlődése, decentralálás, logikus gondolkodás, tervezés), illetve a társas fejlődés is alapjául szolgál (egyre több időt töltenek a kortársakkal, ahol nem támaszkodhatnak a felnőtt irányítására, maguknak kell a tevékenységüket irányító szabályokban megegyezniük). A szabályjátékok több szerző szerint is (ld. pl. Piaget, 1932/1965) az „életre való felkészülést” segítik, társadalmi modellként működnek, ahol a gyerekeknek meg kell tanulniuk saját elképzeléseik kommunikálását, a tervek megvitatását, az ígérek betartását és betartatását, a konfliktusok feloldását.

GYAKORLATOK

1. Preferált játéktevékenységek: óvodai megfigyelés (Kósáné, 1990; 275.o. alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: annak megfigyelése, hogy milyen játéktípusok jellemzik a vizsgálati személy közösségben tanúsított játéktevékenységét

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető legalább 30 perc időtartamban megfigyeli, hogy szabad játéktevékenység közben milyen játéktípusok jelennek meg a vizsgálati személy esetében, ezeket jegyzőkönyvben rögzíti.

Az eredmények értelmezése:

- a különböző játéktípusok előfordulási aránya és hossza
- a játékba bevont személyek és tárgyak jellemzői
- a játék közbeni verbális megnyilvánulások

2. Preferált játékeszközök: klinikai interjú és óvodai megfigyelés (Kósáné, 1990; 280.o. alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: annak feltárása, hogy melyek a vizsgálati személy preferált játékeszközei magányos és közösségben végzett játéktevékenység közben

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető klinikai interjút készít a vizsgálati személlyel a preferált játékeszközökről, kérdéseivel igazodva a vizsgálati személy válaszaihoz. „Mivel szeretsz a legjobban játszani? (ösztönözve a minél sokszínűbb válaszadást) Miért ezzel / ezekkel játszol a legszívesebben? Mivel nem szeretsz játszani? Miért?”.

Ezt követően a vizsgálatvezető legalább 30 perc időtartamban megfigyeli, hogy az óvodában szabad játéktevékenység közben milyen játékeszközökkel játszik a vizsgálati személy, és ezeket jegyzőkönyvben rögzíti.

Az eredmények értelmezése:

A klinikai interjúval nyert válaszok elemzése:

- az említett játékeszközök kategóriába sorolása
- a vizsgálati személy indoklásainak jellemzői

Az óvodai megfigyelés eredményeinek elemzése:

- az egyes játékszerek előfordulásának gyakorisága, az azokkal folytatott játéktevékenység időtartama

- a játékokkal végzett cselekvés jellemzése (adekvát / nem adekvát, sztereotip / változatos, stb.)
- a vizsgálati személy verbális megnyilvánulásai

3. A szerepjáték jellemzőinek megfigyelése (Kósáné, 1990; 276.o. alapján)

Életkor: 3-6 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: a kortársakkal játszott szerepjáték minőségi jellemzőinek feltárása

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető az óvodai csoportban szabad játéktevékenység megfigyelése alapján jegyzőkönyvet készít a vizsgálati személy részvételével zajló szerepjátékok jellemzőiről.

Az eredmények értelmezése:

- a szerepjáték témái
- az egyes témák időtartama, gyakorisága
- a témaváltás jellemzői
- a témák egymásba történő átalakulásának sajátosságai

4. A szabályjáték jellemzőinek megfigyelése (Kósáné, 1990; 278.o. alapján)

Életkor: 4-9 év

Eszközök: papír és toll a jegyzeteléshez

A vizsgálat célja: a szabályjátékban alkalmazott szabályokhoz való viszony feltárása, a szabály betartásának vagy alakításának jellegzetességei

A vizsgálat menete: a vizsgálatvezető megtanít a vizsgálati személynek egy egyszerű szabályjátékot, az életkorához igazodó mennyiségű szabállyal. Miután meggyőződött arról, hogy a vizsgálati személy megértette a játékszabályokat (pl. egy próbajáték során képes azokra visszaemlékezni és azokat alkalmazni), néhány további, „éles” játékmenet közben megfigyeli a szabályokhoz való viszony alakulását. Felvétel-variációként felajánlhat valamilyen jutalmat is a nyertesnek.

Az eredmények értelmezése:

- a játék időtartama, menete
- a szabályok betartásának jellegzetességei
- a vizsgálati személy viszonyulása a szabályokhoz
- a szabálysértések száma és a játékidőhöz viszonyított gyakorisága
- a vizsgálati személy verbális megnyilvánulásai

Szakirodalom

Hivatkozott szakirodalom:

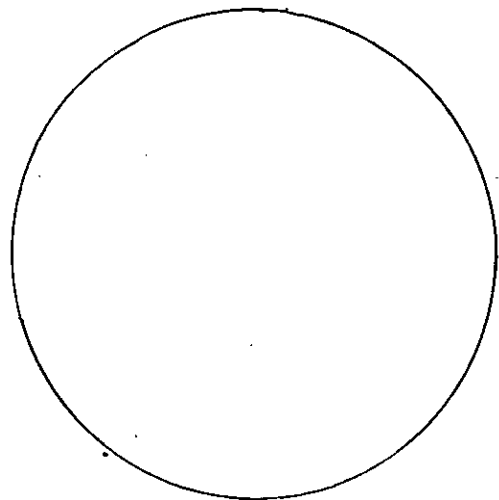
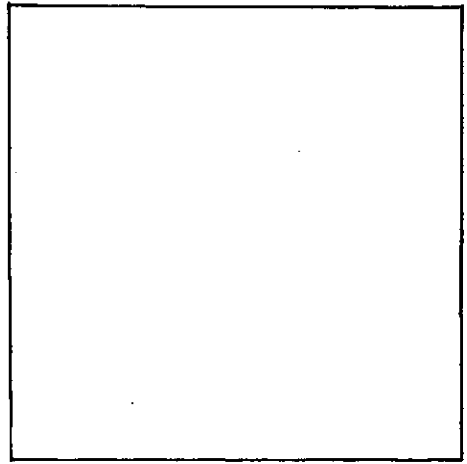
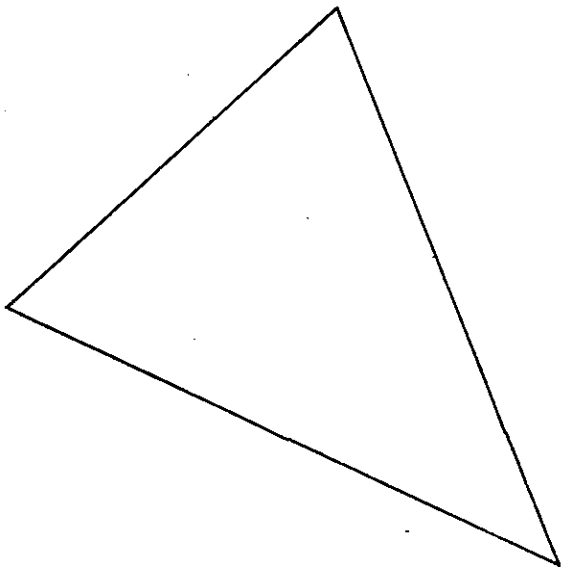
- Kósáné Ormai, V. (1990). *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mérei, F., & V. Binét, Á. (1985). *Gyermeklélektan.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Piaget, J. (1932/1965). *The moral judgment of the child.* New York: Free Press.
- Wallon, H. (1958). *A gyermek lelki fejlődése.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Watson, M.W., & Fischer, K.W. (1980). Development of social roles in elicited spontaneous behavior during the preschool years. *Developmental Psychology, 16*, 483-494.

Ajánlott szakirodalom:

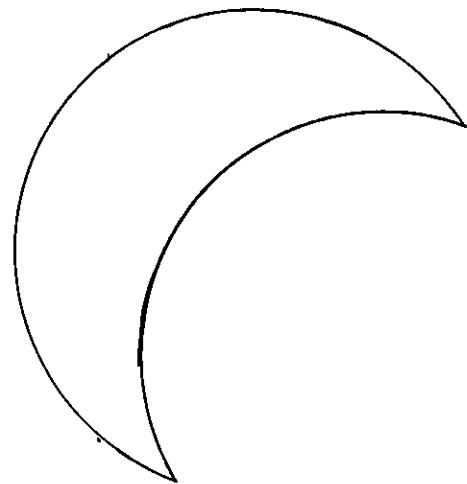
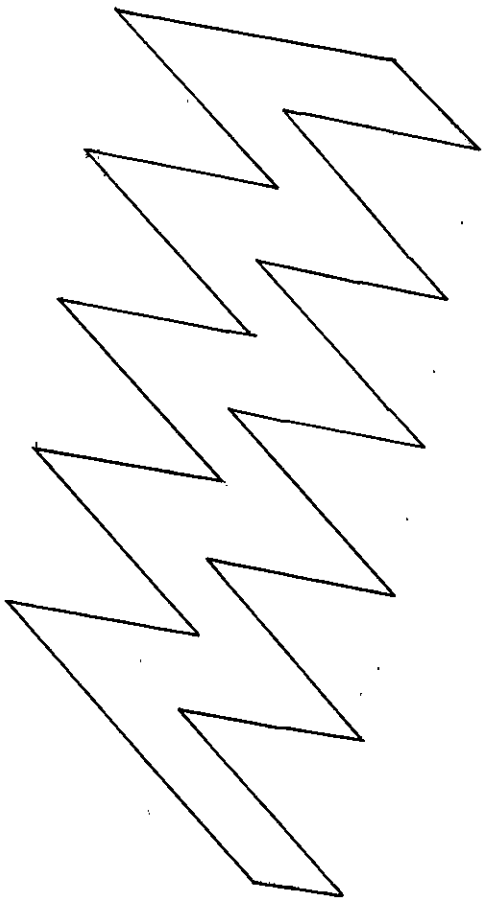
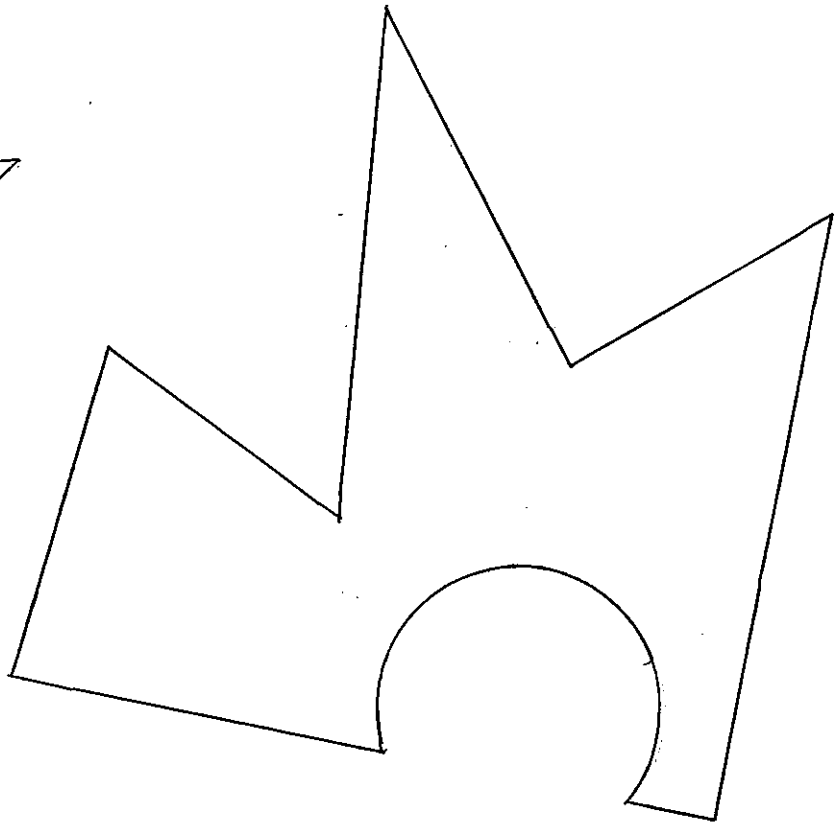
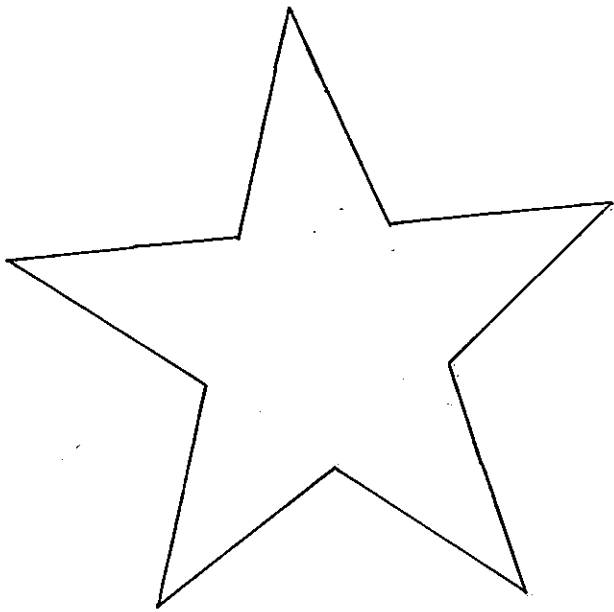
- Millar, S. (1997). *Játékpszichológia.* Budapest: Maecenas.
- Stöckert, K. (szerk) (1997). *Játékpszichológia.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

Melléklet

I.3. Melléklet: Sablon kivágáshoz

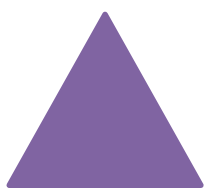
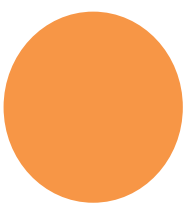
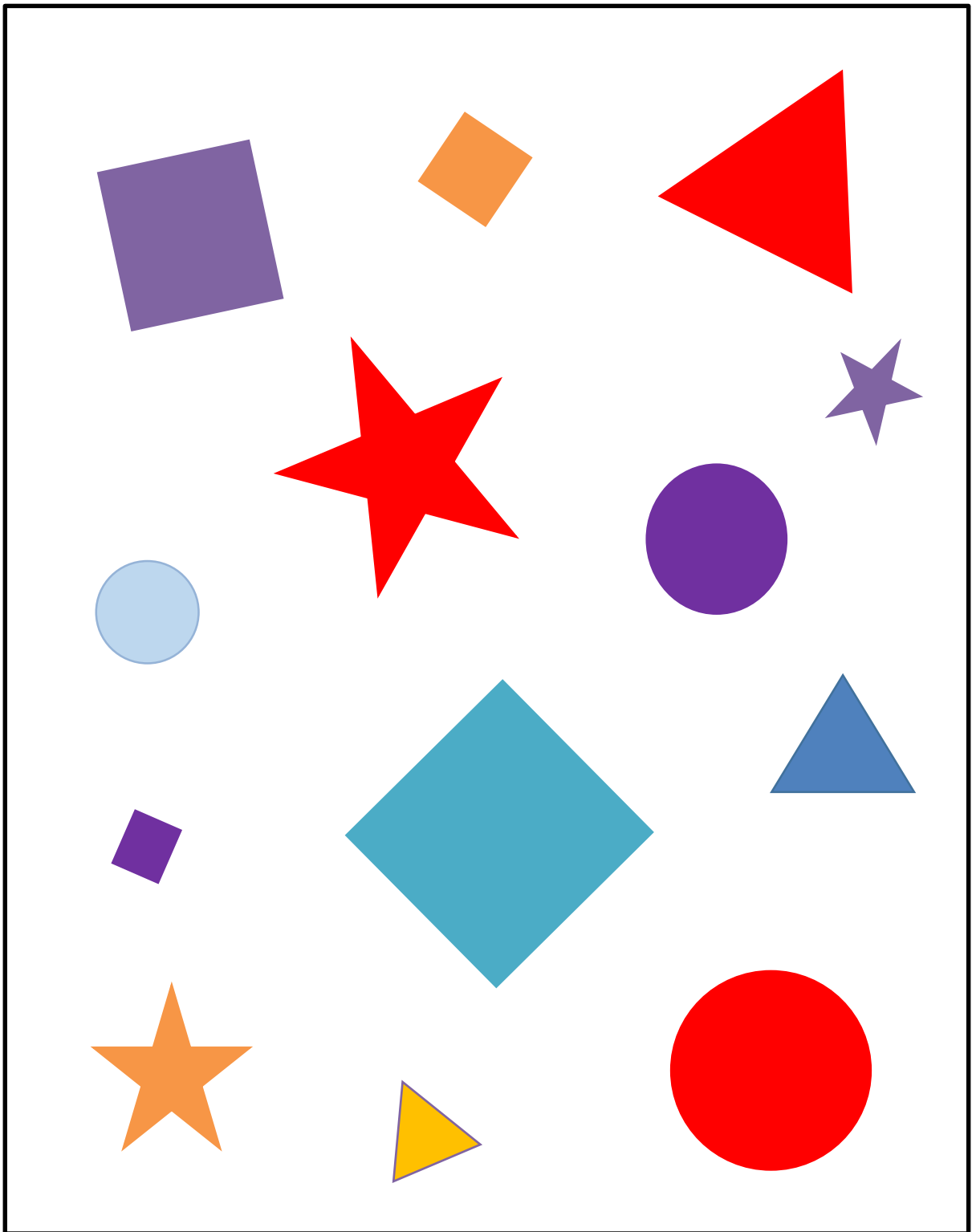
I.4. Melléklet: Sablon kivágáshoz

I.7. Melléklet: Vonalvezetés minta

II. 4. Melléklet: Alak és formaállandóság feladatlap

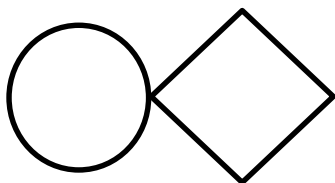

II. 5. Melléklet: Formamásolás feladatlap

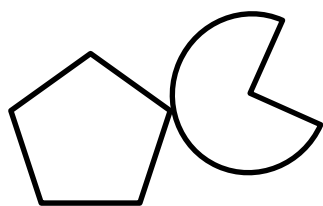
1.

2.

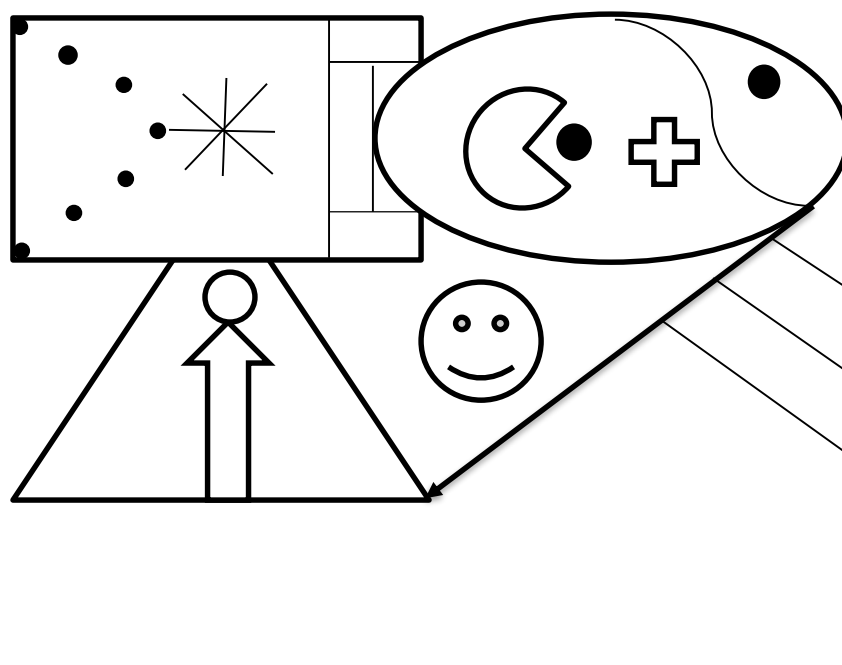
3.

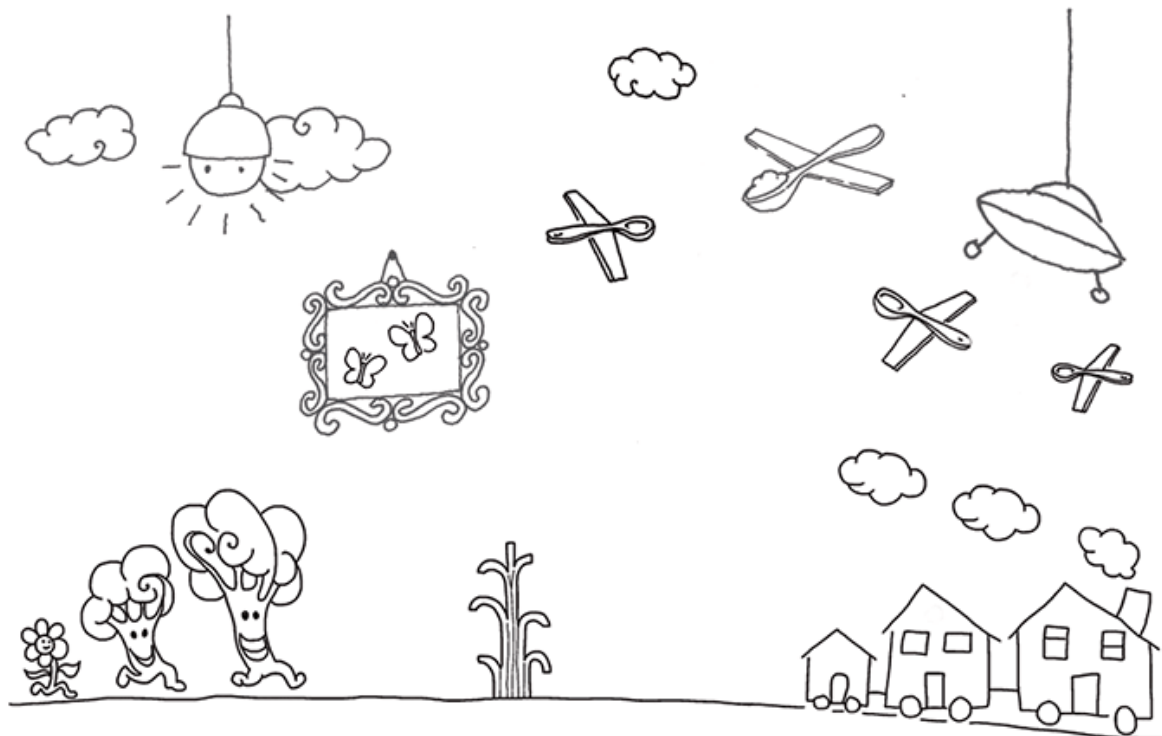
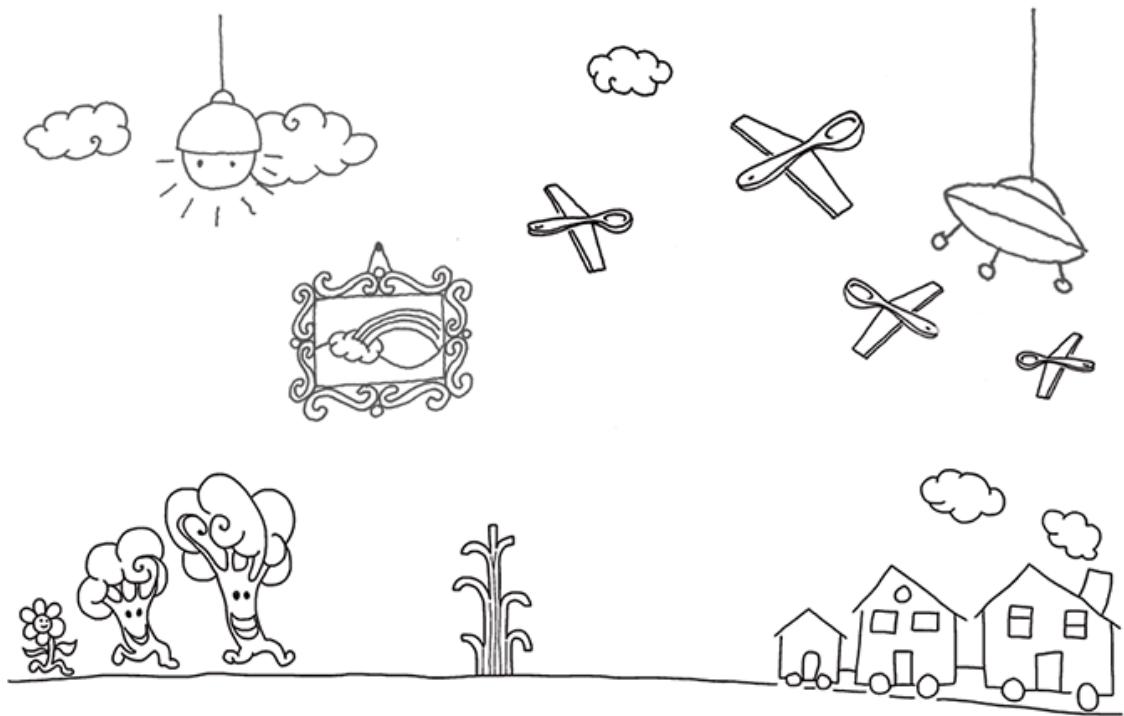
4.

h é v

II.6. Melléklet: Komplex formamásolás feladatlap

II.8.1. Melléklet: Különbségek feladatlapok 1.

II. 8.2. Melléklet: Különbségek feladatlapok 2.

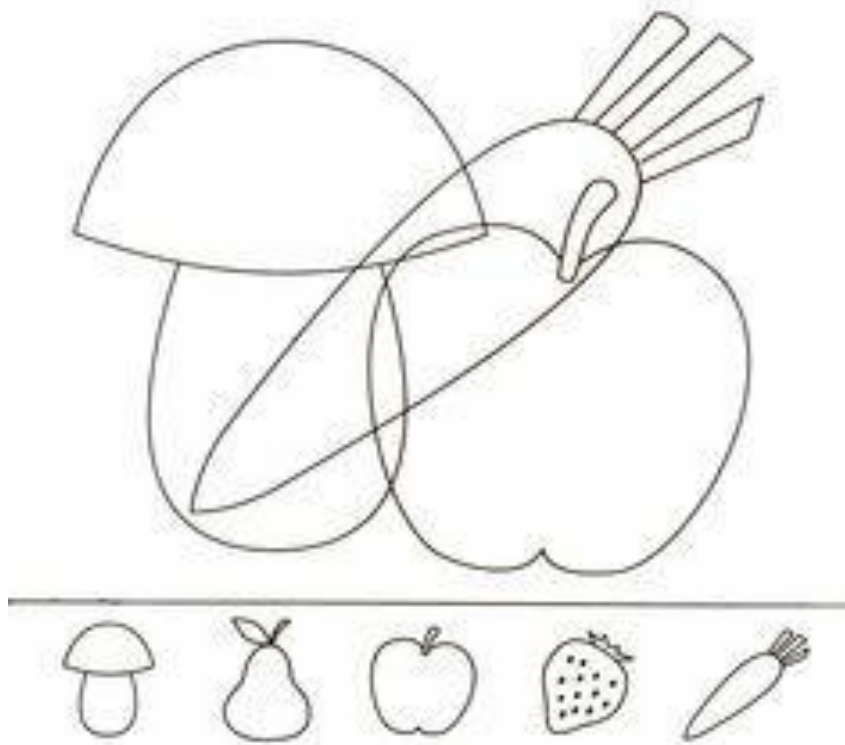

II.8.3. Melléklet: Labirintus feladatlap

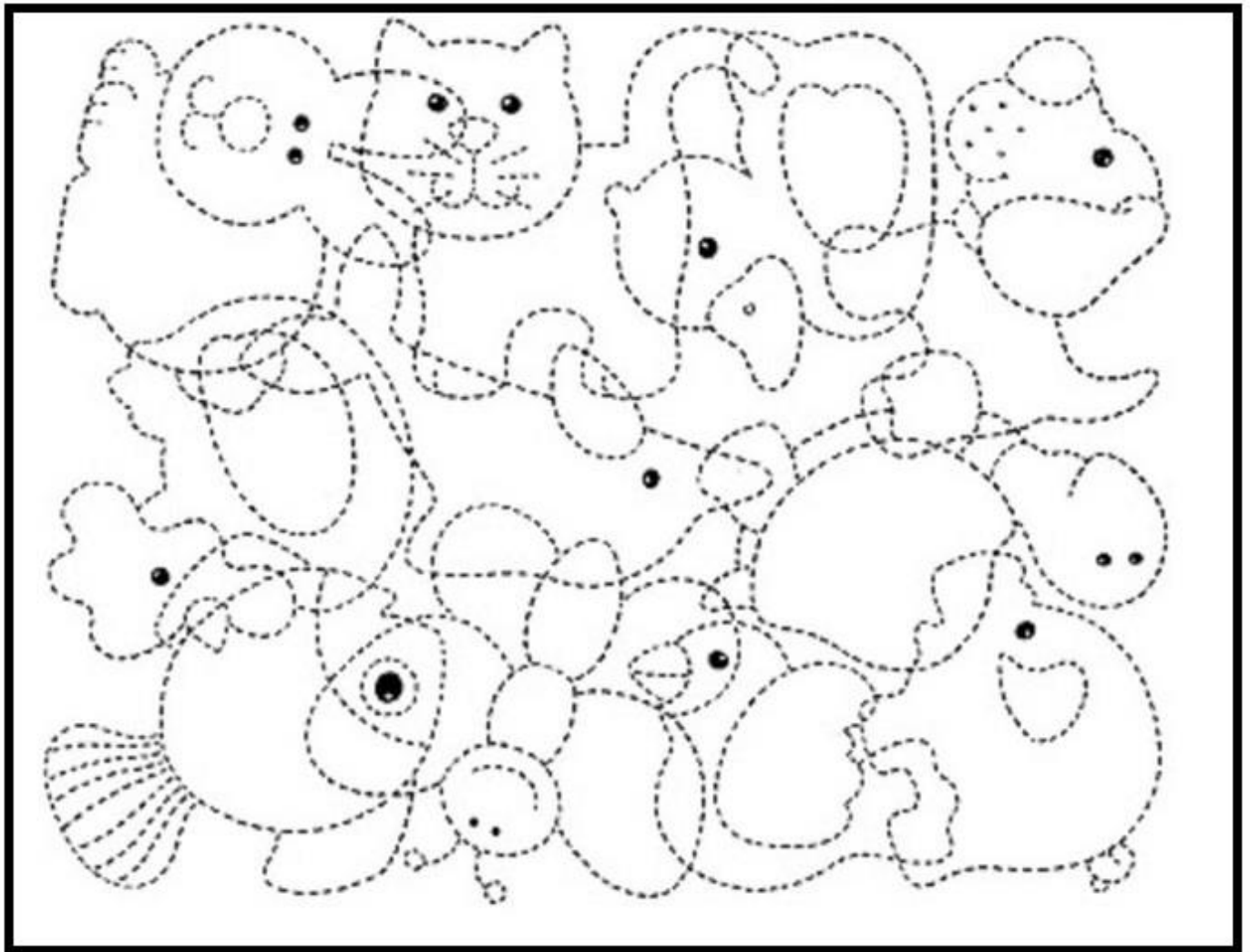

n	n	u	n	n	n	n	n	n
n	n	u	n	n	n	n	n	n
n	n	u	u	u	u	n	n	n
n	n	n	n	n	u	n	n	n
n	n	n	n	n	u	u	n	n
n	u	u	u	n	n	u	n	n
n	u	n	u	u	u	u	n	n
n	u	u	n	n	n	n	n	n
n	n	u	n	n	n	n	n	n

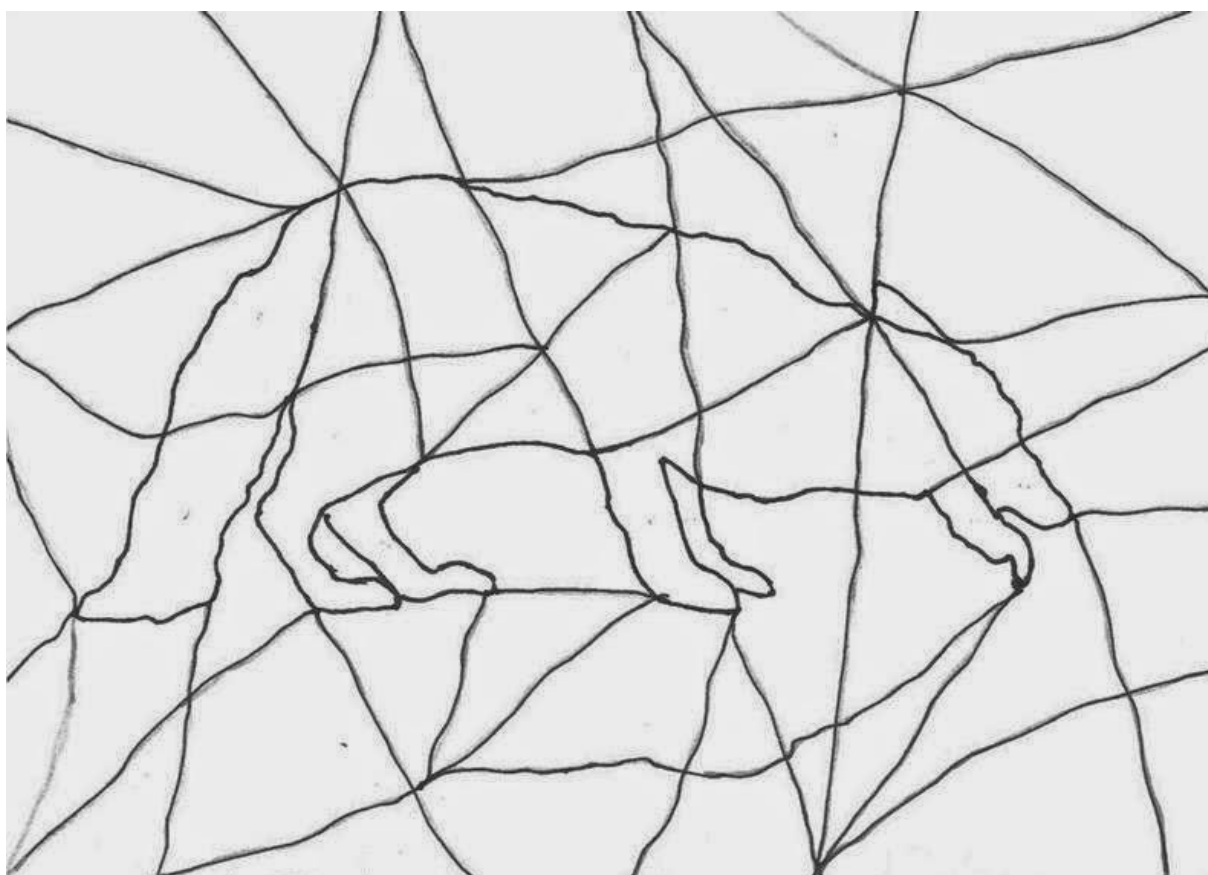
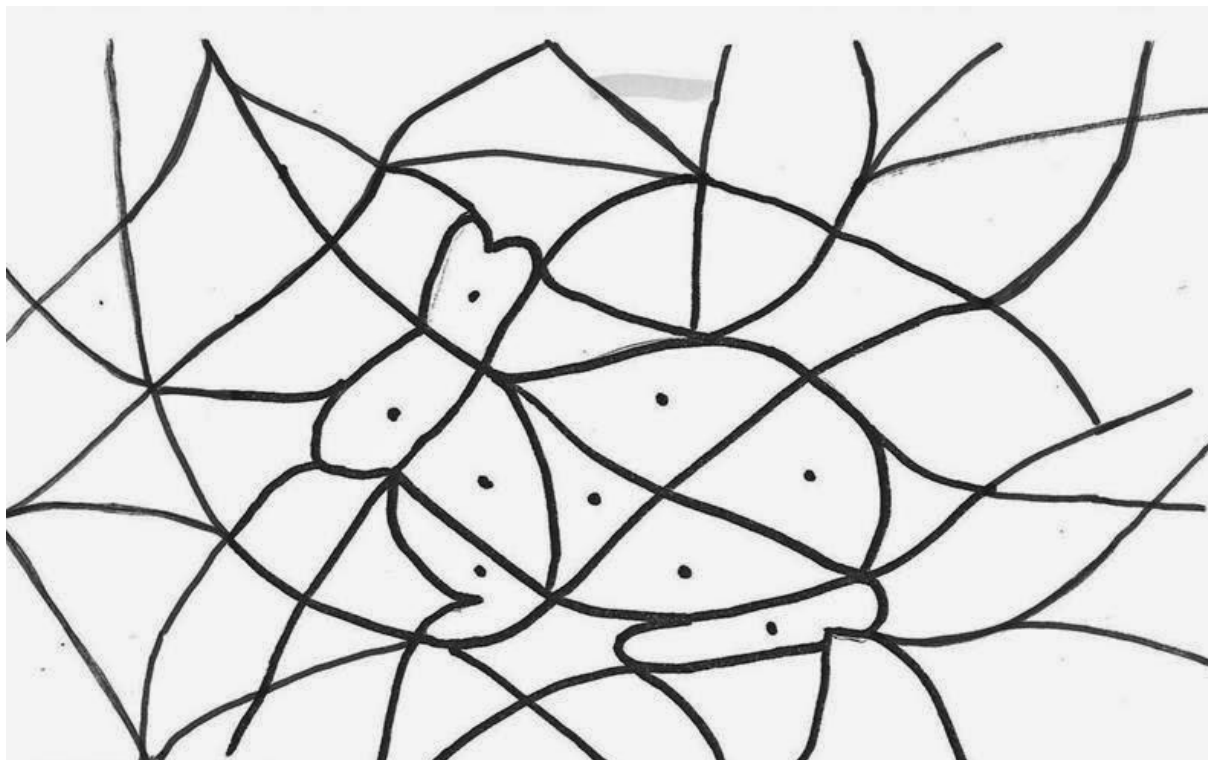
II.9.1. Melléklet: Répa-gomba-alma feladatlap

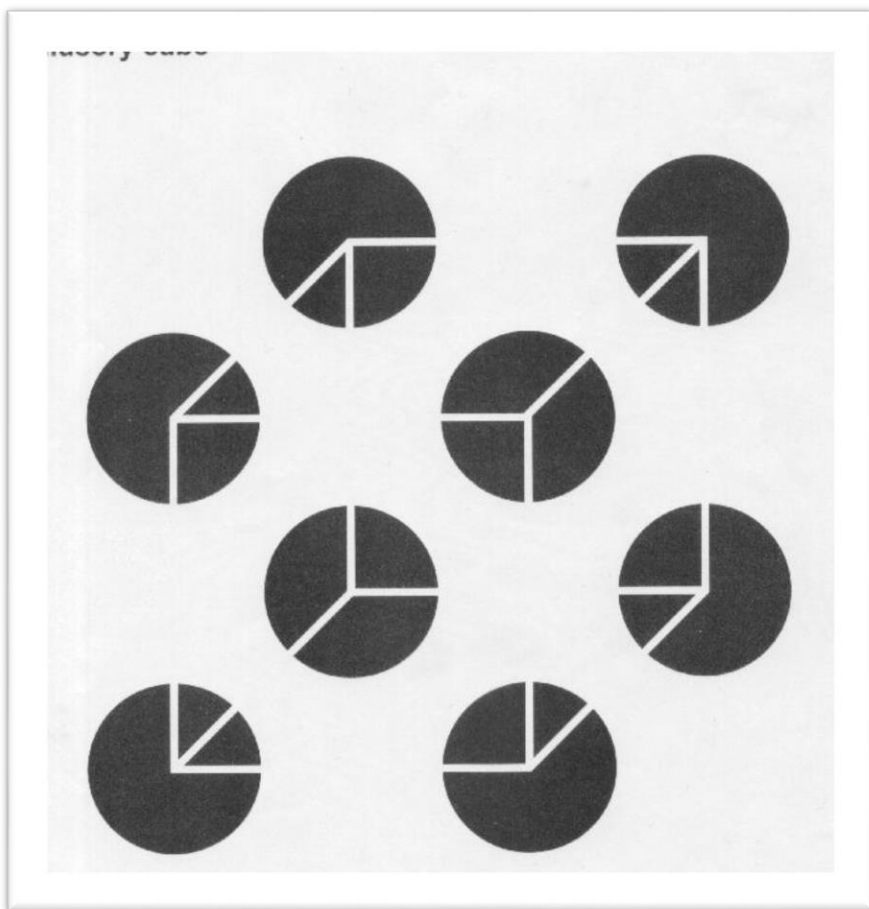
II.9.2. Melléklet: Állatok feladatlap (5-6 év)

II.9.3. Melléklet: Nyuszi-kutya feladatlap (5-8 év)

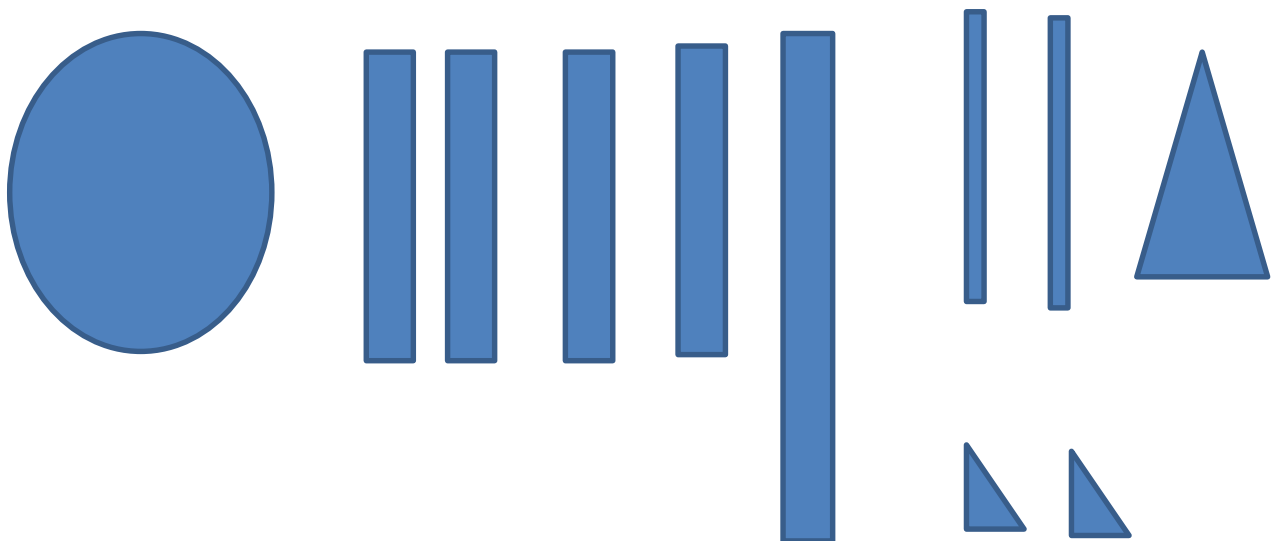
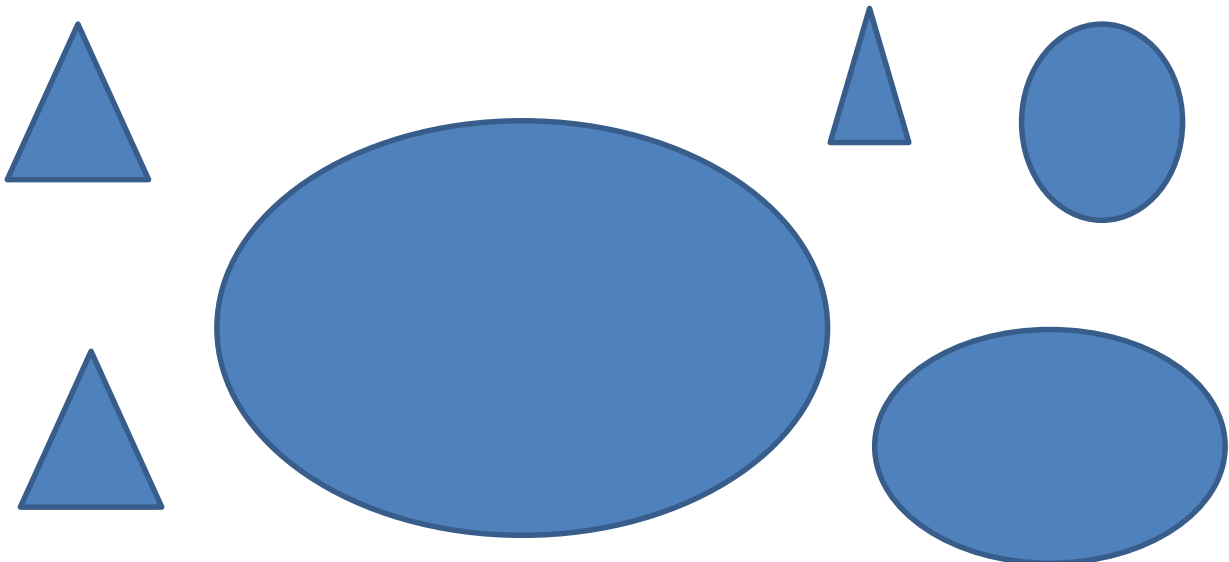
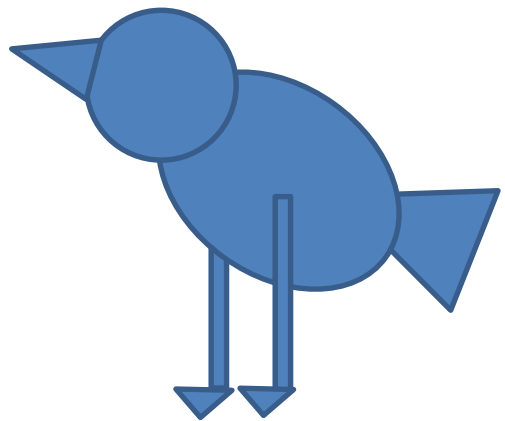
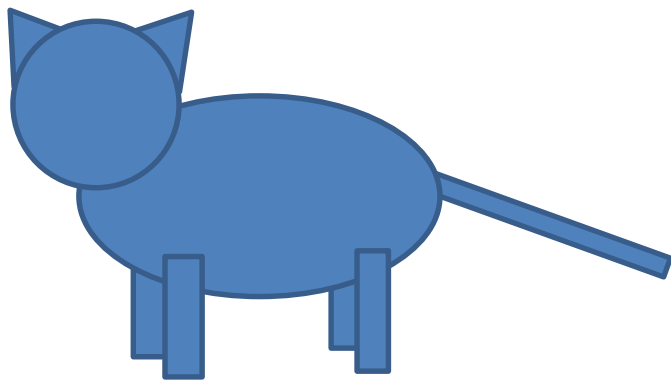
II.9.4. Melléklet: Kocka feladatlap (7-11 év)

II.9.5. Melléklet: Dalmata feladatlap (7-11 év)

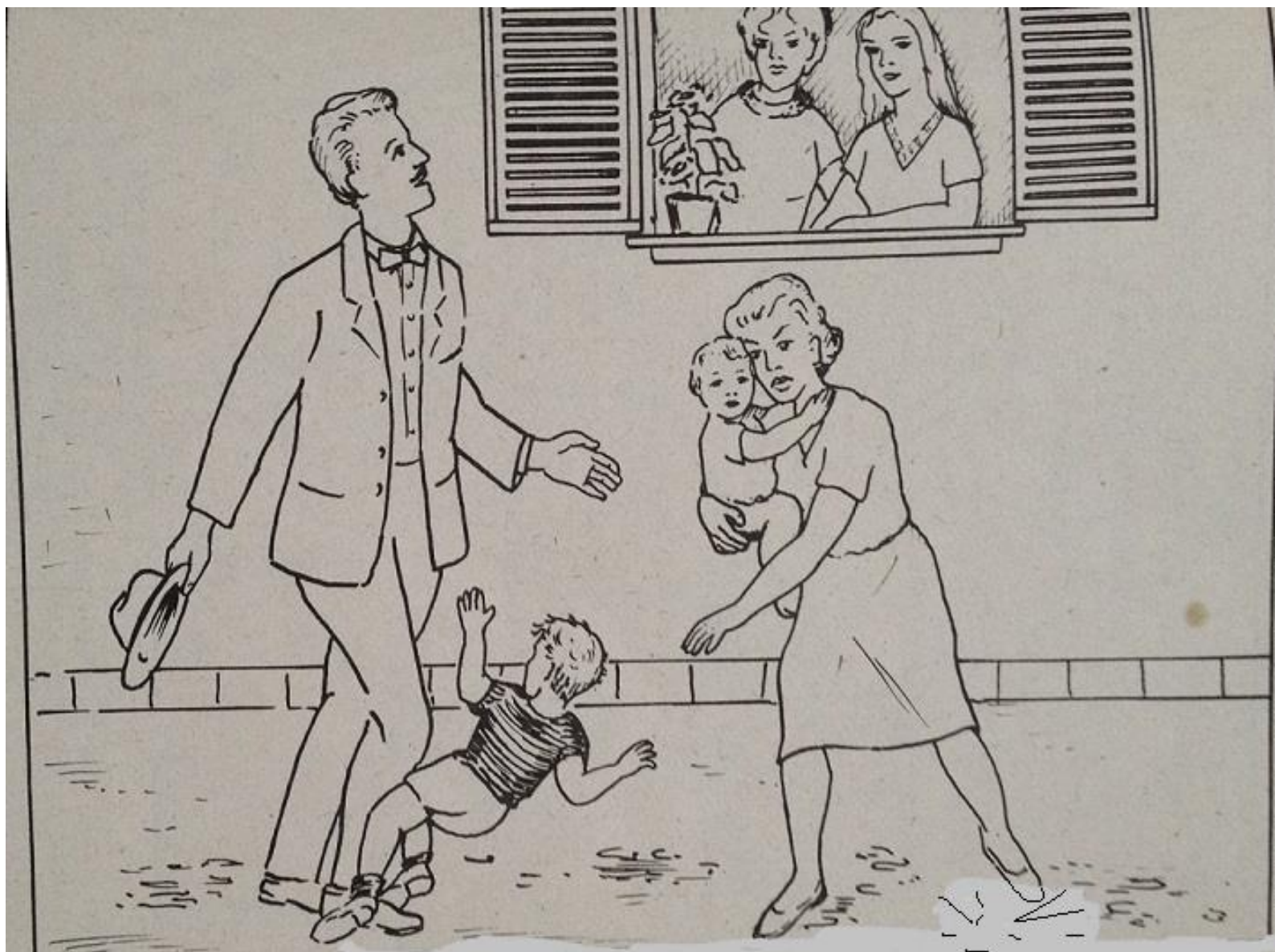
II.10. Melléklet: Cica és madár feladatlap

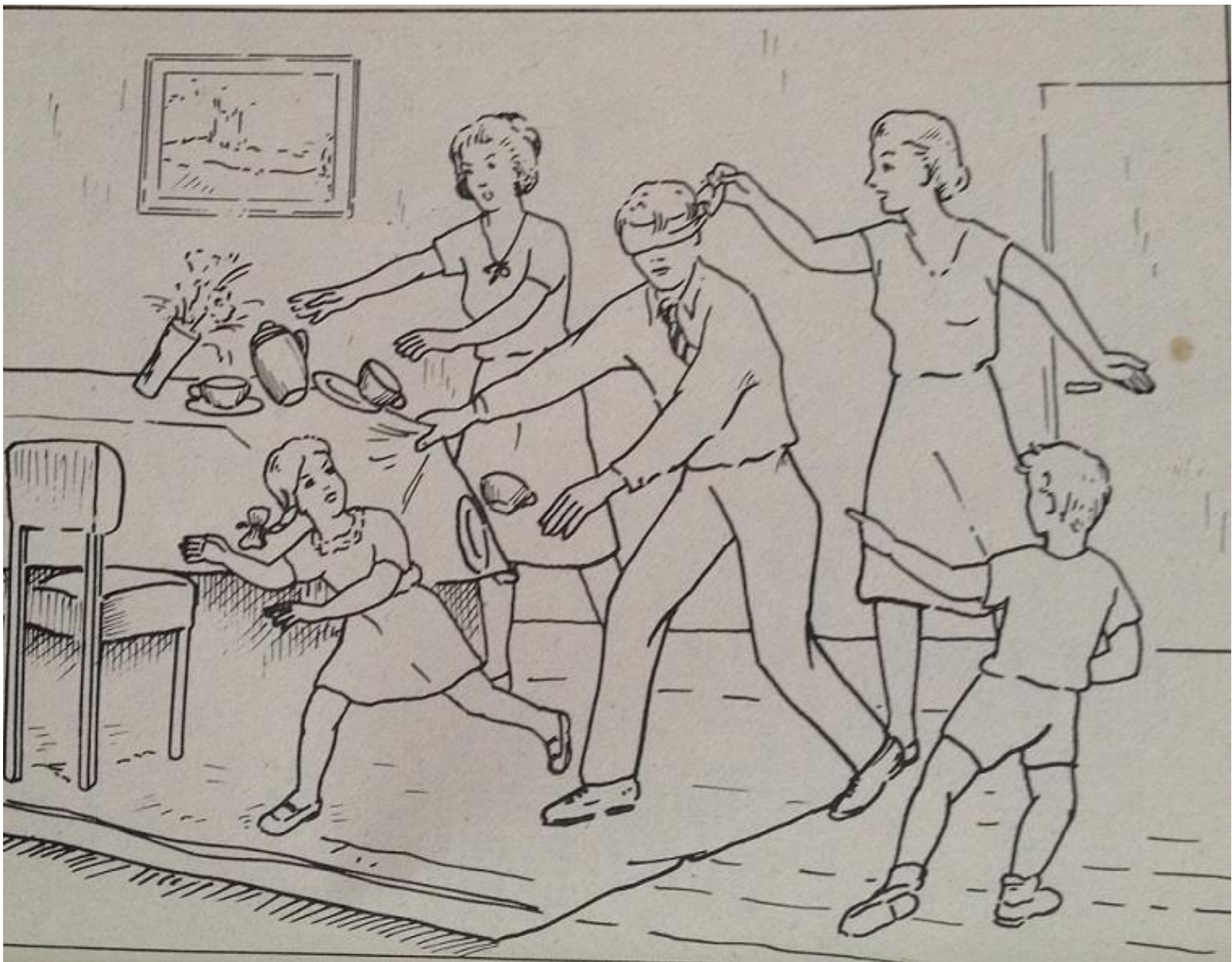
II.11.1. Melléklet: Binet képek 1.

II.11.2. Melléklet: Binet képek 2.

II.11.3. Melléklet: Binet képek 3.

II.12. Melléklet: Színkerék

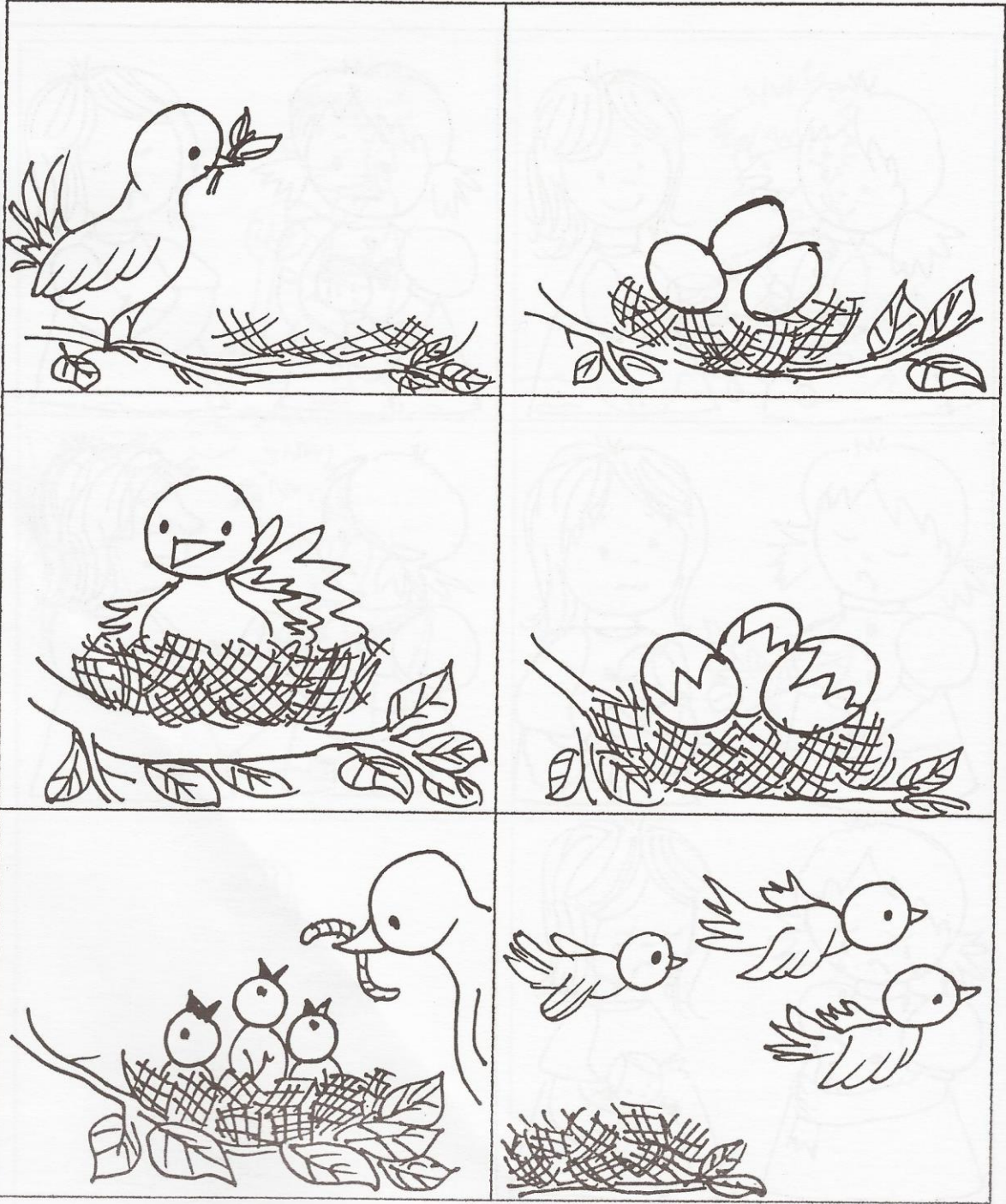
II.13. Melléklet: Akusztikus diszkrimináció feladatlap

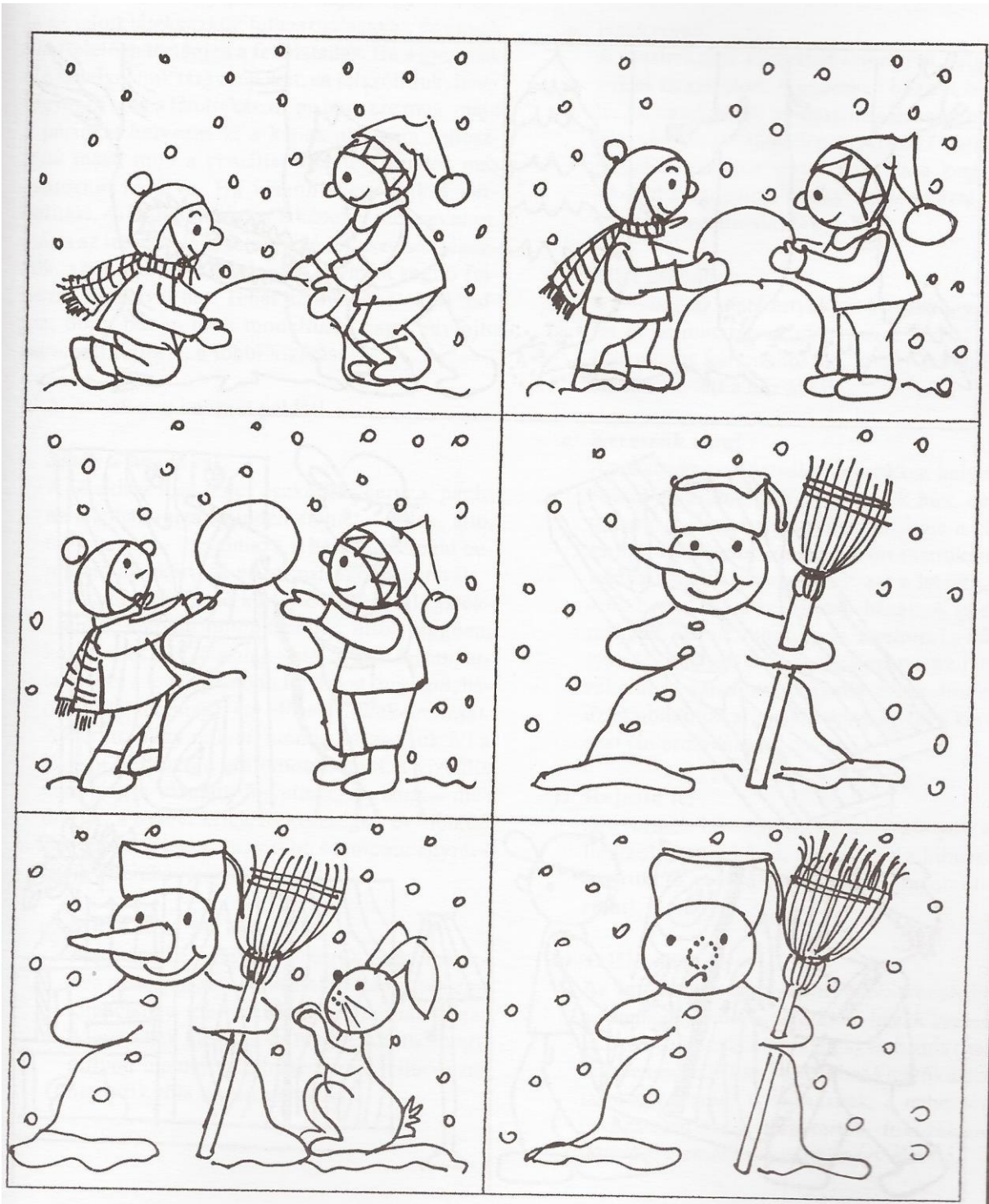

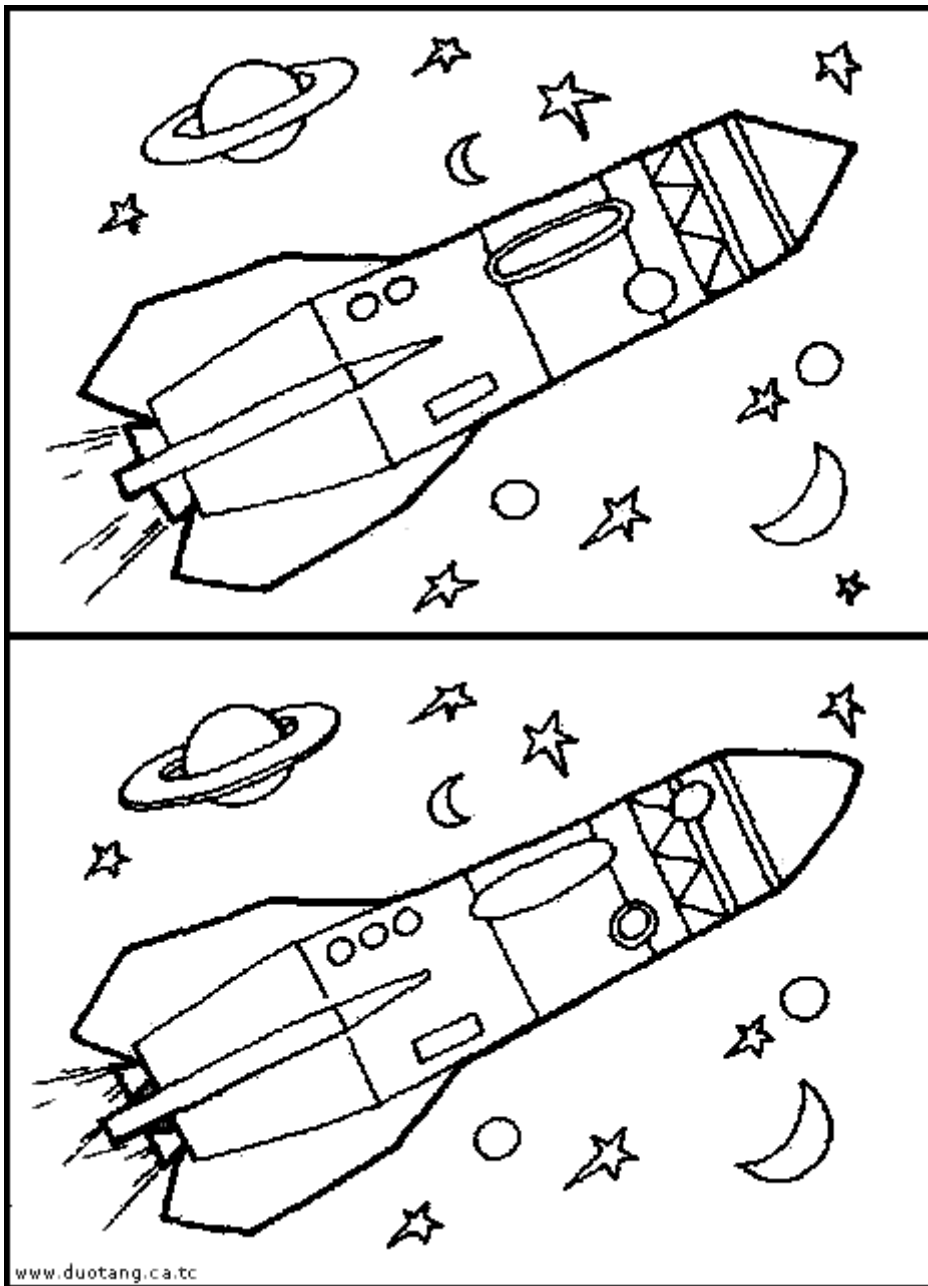
I.14. Melléklet: Idő_1; Idő_2; Idő_3 táblák

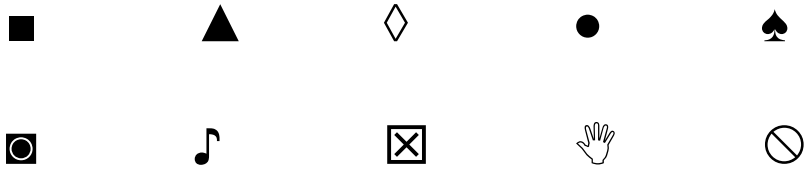

III.3. Melléklet: Figyelmi kontroll vizsgálata

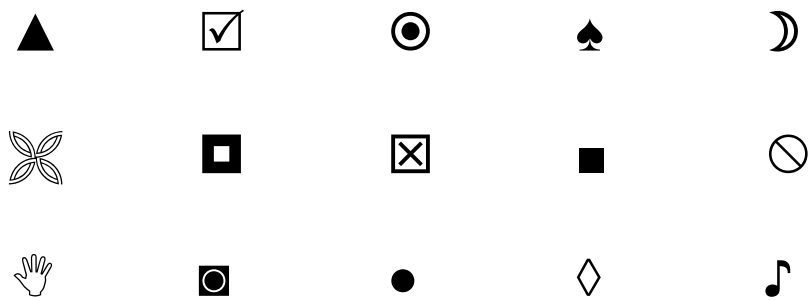

IV.2. Melléklet: Geometriai formák A és B ábra

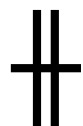
A ábra

B ábra

IV.5. Melléklet: Absztrakt figurákat tartalmazó ábrák

≠

VII. 1. Melléklet: Érzelmek felismerése arckifejezés alapján

VII. 2. Melléklet: Érzelemfelismerés fényképek alapján

1. kép

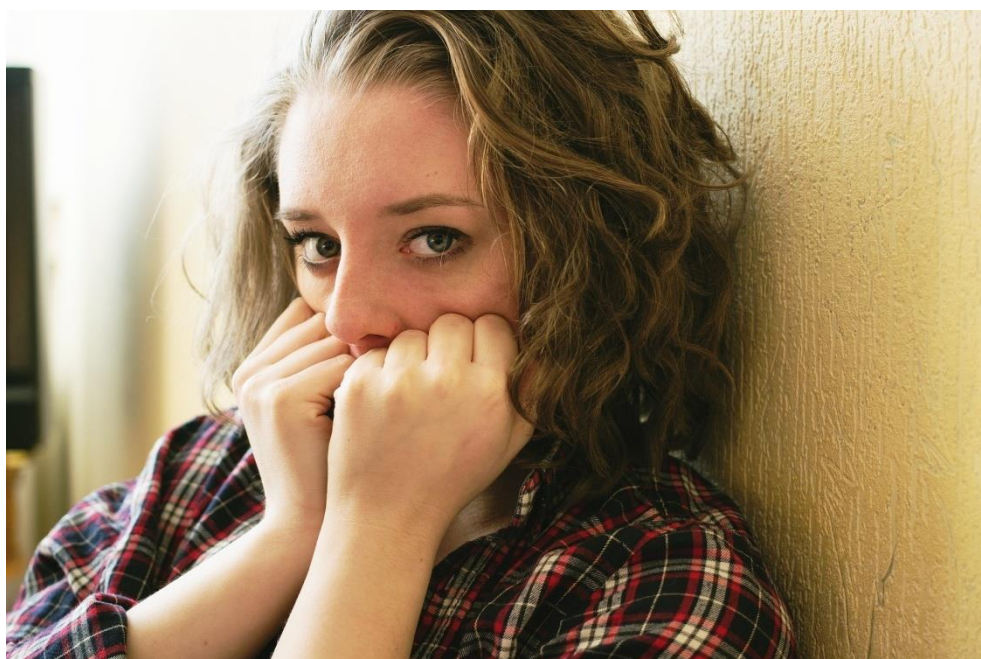
2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

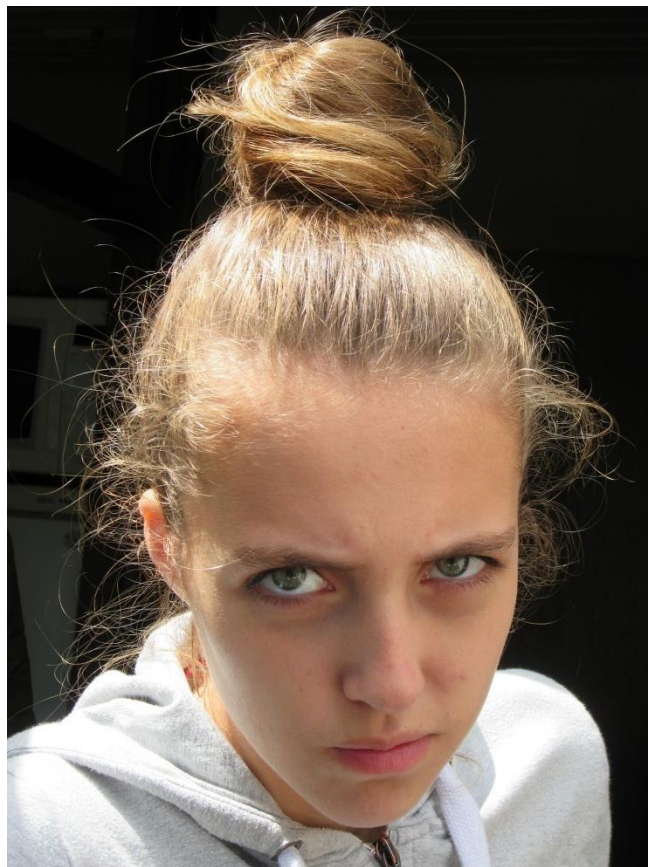
6. kép

7. kép

8. kép

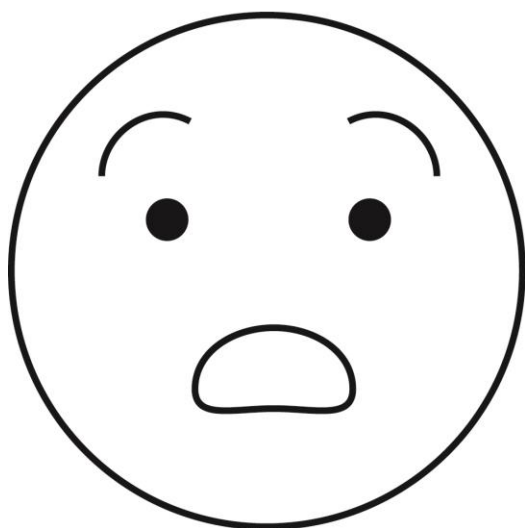
9. kép

10. kép

VII. 3.1. Melléklet: Smiley érzés kártyák

VII. 3.2. Melléklet: Érzelemkifejezés fotók

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

VII. 4. Melléklet: Érzelemkifejezés

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

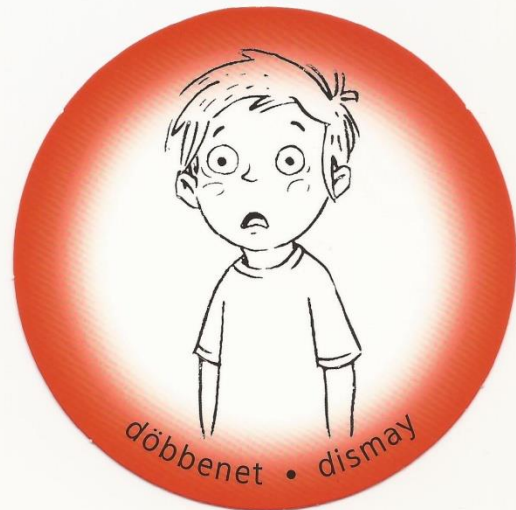
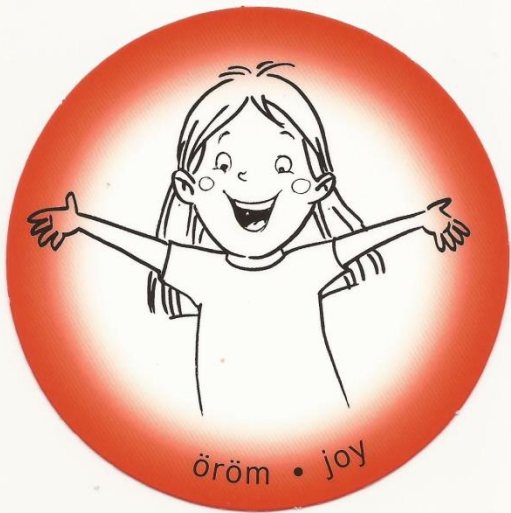

11. kép

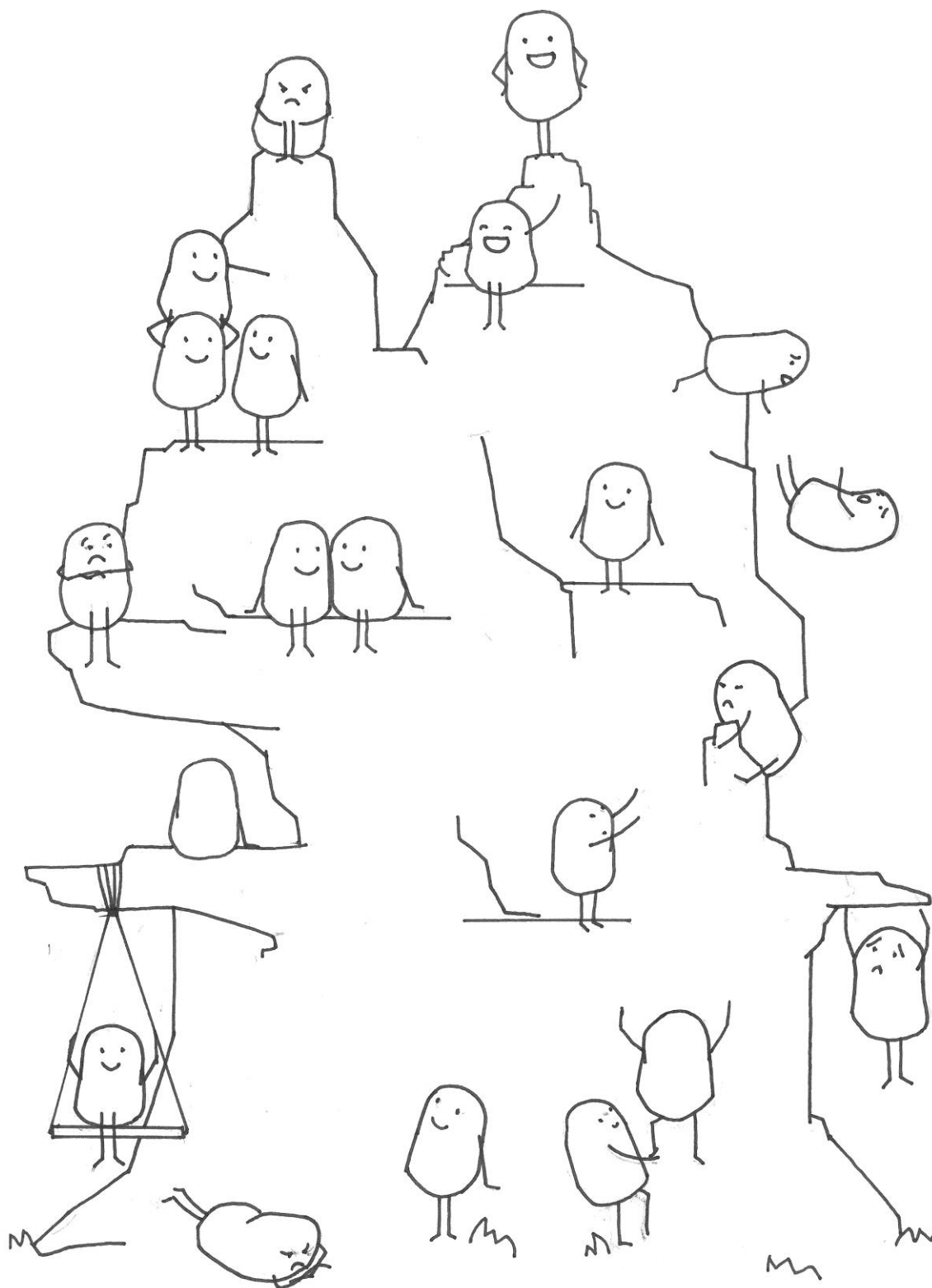

VII. 5. Melléklet: Érzelem kártyák

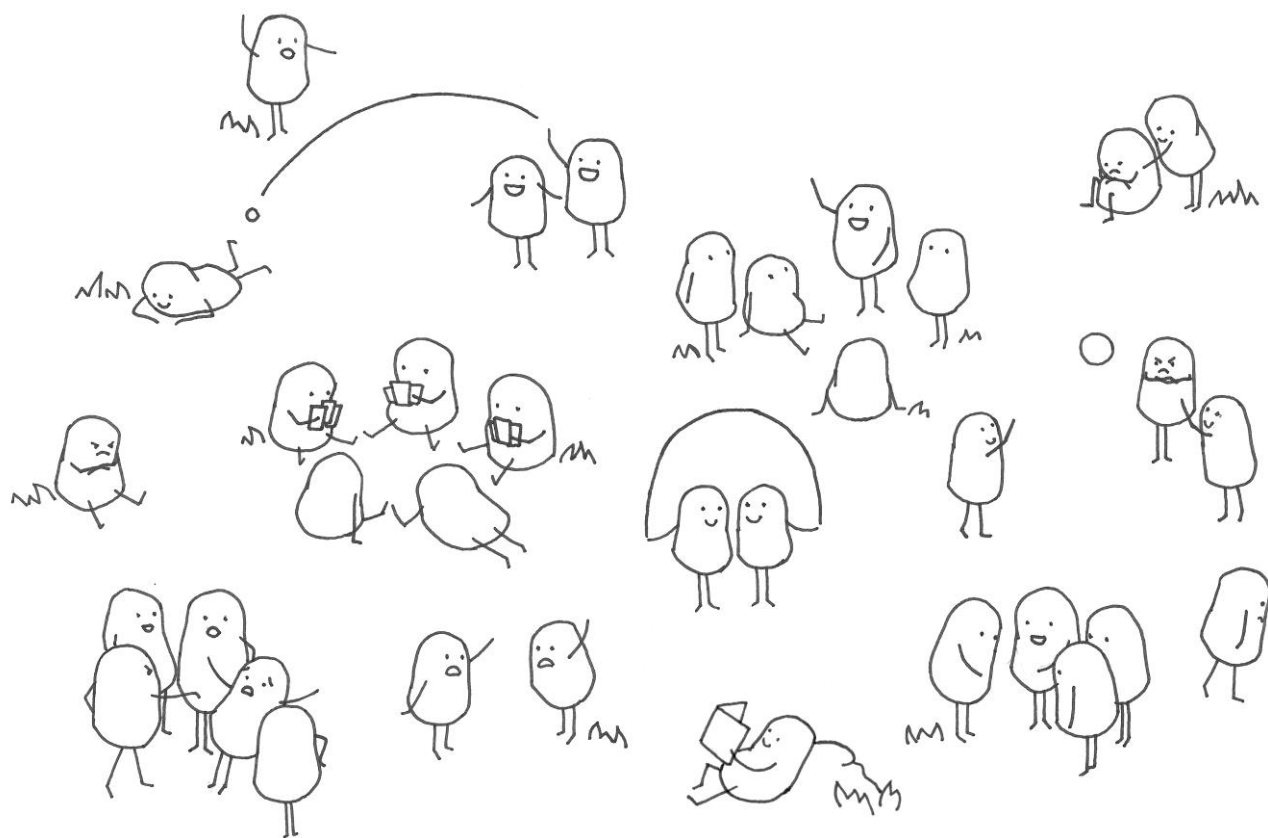

VII. 13. Melléklet: Mignon fa

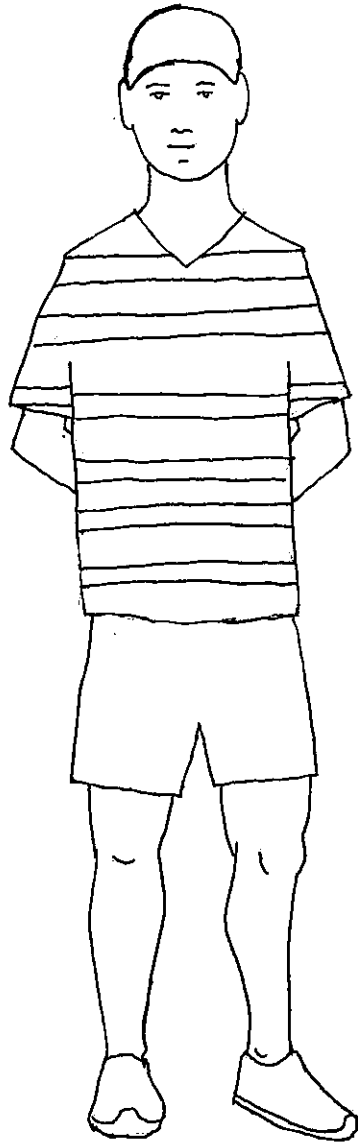
FÉJÉR ANNA

VII. 17. Melléklet: Csoportkép

FESÉR ANNA

IX.4.1. Melléklet: Emberalak A.

IX.4.2. Melléklet: Emberalak B.

